

ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΝΑΤΣΗΣ

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΜΙΑΣ
ΖΩΗΣ

ΒΟΛΟΣ 1998

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Σήμερα, 18-3-1998, μετά από πολλά χρόνια από τον καιρό που εργαζόμουν στον Σ.Α.Β. Ο.Σ.Ε. βρήκα την ευκαιρία λόγω χιονιού να συμπληρώσω και αποπερατώσω την Ατζέντα μου που έχω αφήσει στη μέση και που μου φέρνει στην μνήμη όλα όσα έχω περάσει μέσα στα εβδομήντα χρόνια ζωής μου μέχρι σήμερα. Ίσως δεν μπόρεσα να θυμηθώ λεπτομέρειες αλλά τα πιο σοβαρά γεγονότα που έχουν σημαδέψει τη ζωή μας μένουν ζωντανές εικόνες στο μυαλό μου.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κορυδαλλών

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΒΑΣΙΛΗ ΝΙΤΣΙΑΚΟ

Η αντζέντα ενός ανθρώπου απροστάτευτου στα μαύρα χρόνια του πολέμου και της φτώχειας. Σήμερα γνωρίζοντας το κύμα των Αλβανών, την φτώχεια τους, και την έλλειψη κανονικής μόρφωσης που έχουν κατακτήσει τα ελληνικά χωριά, και ψάχνουν για δουλειά, μου φέρνουν στο μυαλό ακριβώς τη δική μου εφηβεία. Βρισκόμαστε στη δεκαετία του 1930. Δεν μπορώ να προσδιορίσω ακριβώς χρονολογία, διότι δεν είναι δυνατό να θυμηθώ διότι ήμουν μικρός. Από τα χαρτιά ξέρω ότι έχω γεννηθεί 12-10-1928 ή 1929. Τα χωριά που γεννήθηκα και έζησα, είναι εντός των ελληνικών συνόρων. Αλλά διατηρούσαν ακριβώς τα ίδια ήθη και έθιμα με αυτά της Αλβανίας. Αυτό το γράφω για να γίνουν πιο εύκολα κατανοητά αυτά που θα διηγηθώ πιο κάτω.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ενα μικρό παιδί που μόλις άρχισε να περπατά ζούσε με τη γιαγιά του από μάνα. Εισ το χωριό Οστάνιτσα, κατόπιν Αϊδονοχώριον. Αυτό το παιδί δεν ξέρουμε τι ελλείψεις είχε, αλλά ξέρομε ότι ή από πείνα ή από έλλειψη κάτι από τον οργανισμό του, μόλις η γιαγιά πήγαινε στη βρύση για νερό, ή να βγάλει τα ζώα στο κοπάδι εύρισκε ευκαιρία και με τα νυχάκια του χαλούσε τα σοφατίσματα και έτρωγε χώμα. Υπ' όψιν ότι τα σοφατίσματα ήταν λιωμένο χώμα και άχυρο. Παρά το μάλωμα της γιαγιάς μόλις εύρισκε ευκαιρία χόρταινε το στομάχι του με χώμα. Εκείνοι οι άνθρωποι ήταν λίγο χειρότεροι από τους Αλβανούς που γνωρίζουμε σήμερα. Είχαν τη λύση έτοιμη. Έπρεπε αυτό το παιδί να το ξυλοφορτώσει κάποιος που τον είχε δαγκώσει φίδι. Και αμέσως ο μικρός θα έκοβε την κακή συνήθεια να τρώγει χώμα. Ο άνθρωπος αυτός βρέθηκε, όνομα Πασχάλης, επώνυμο δεν θυμάμαι. Το μόνο που θυμάμαι είναι η βαρβαρότητα οι κλωτσιές, το σήκωμα από τα αυτιά και αμόλυμα στο δάπεδο σαν μπάλα. Αυτό ήταν και το πρώτο γνώρισμα με τη μαύρη ζωή που θα ακολουθούσε. Αυτό το άτυχo παιδί δεν ξανασηκώθηκε από το κρεβάτι και δεν του έλειψε το κλάμα. Περνούσαν οι μέρες χωρίς καμιά βελτίωση υγείας. Η γιαγιά απελπισμένη και ανήσυχη για την υγεία του παιδιού κάλεσε τον Νουνό του Φίλια Μπίλη. Για γιατρό ούτε που το συζητάμε. Υπήρχε ένας γιατρός στα Τσαραπλανά, σήμερα Βασιλικά. Έπρεπε να περπατήσουν τρεις ώρες με τα πόδια. Και η αμοιβή δεν υπήρχε. Και αν υπήρχαν πενήντα δραχμές αυτές ήταν κομποδέμα στο μαντίλι της κάθε γιαγιάς και δεν έλυνε αυτός ο κόμπος για ψύλλου πήδημα. Έτσι τα βλέπανε τότε τα πράγματα.

Η απόφαση ελήφθη και με την μεσολάβηση του ιερέα του χωριού Παπασωτήρη, να πάει το παιδί στην μάνα του, να πεθάνει στα χέρια της μάνας του και όχι στη γιαγιά του.

Η μάνα του ήταν παντρεμένη στην Δεπολίτσα σήμερα Μολυβδοσκέπαστο. Είχε παντρευτεί έναν άνθρωπο λίγο πιο ακοινώνητο από το σύνολο των κατοίκων εκείνων. Ήταν και μια ρετσινιά που το παιδί δεν γνώριζε, την ανακάλυψε πολύ αργότερα όταν επήγε στο σχολείο. Θυμάμαι πολύ καλά όμως ότι με επήγε νύχτα να μην μας ιδεί ο κόσμος που θα πήγαινε το μπάσταρδο στο σπίτι του Γκόγκου. Έτσι λεγόταν ο πατριός μου.

Tο παιδί αυτό έζησε και είχε να περάσει πάρα πολλά. Ο πατριός ήταν κτηνοτρόφος και έφυγε έξω από το χωριό περίπου μια ώρα και έφτιαξε μαντρί που διατηρούσε περίπου εκατό γίδια. Τα παιδιά που έκανε με την μάνα μου ήταν μικρότερα από μένα και εγώ σιγά-σιγά έγινα το δεξί του χέρι, για να βόσκουμε το κοπάδι στα κακοτράχαλα βουνά με τα φίδια και τα αγρίμια. Η μάνα καθόταν στο μαντρί με τα άλλα παιδιά. Έφτιαχνε τις δουλειές του σπιτιού, τον κήπο, το γάλα και ότι άλλο χρειαζόνταν μια οικογένεια μια οικογένεια της εποχής εκείνης όπως ζύμωμα, ψήσιμο στη γάστρα, μαγείρεμα στη φωτιά με ξύλα, ζεμάτισμα τα ρούχα διότι ήμασταν φορτωμένοι ψείρες και ψύλλους και κοριούς. Αυτά τα γράφω για να γνωρίσουν οι νεότεροι τι προσέφερε εκείνα τα χρόνια μια νοικοκυρά. Και το βράδυ τρώγαμε σούρουπο, διότι όταν σκοτεινίαζε δεν είχαμε πετρέλαιο για να κάψουμε στην λάμπα. Εάν είχαμε λίγο δαδί το φυλάγαμε για ώρα ανάγκης. Το δαδί είναι ξύλο από έλατο, έχει ρετσίνα, και το σχίζαμε με τοεκούρι ή σκεπάρνι. Το κάναμε φλέγγες. Το ανάβαμε και αφού το κρατούσε ένας στο χέρι σαν λαμπάδα, φώτιζε το ρετσίνι και η νοικοκυρά έβλεπε να πλένει κάλτσες, φανέλες ή να αλλάζει το μωρό κ.τ.λ. Το παιδί δεν γνώριζε ούτε καλύτερη ζωή ούτε και τους κινδύνους του δάσους όπως γκρεμούς, φίδια, αγρίμια και τόσους άλλους κινδύνους που αν κανείς δεν τα ζήσει δεν μπορεί να φανταστεί.

Γνώρισε όμως την αμορφωσιά του πατριού, το ξύλο, την πείνα, την ξυπολυσιά, την βρωμιά, τη ψείρα και τον φόβο του. Εκείνος δύο μέτρα κύκλωπας, εγώ ένα ατροφικό παιδάκι. Φαντάζεστε πως τον έβλεπα. Φορούσε τσαρούχια με φούντες και καρφιά στις σόλες. Όταν εκείνος χτυπούσε τα τσαρούχια στις πέτρες, εγώ ασήμουν και εκατό μέτρα μακριά από τον φόβο μου έπεφτα κάτω και τον περίμενα να τις φάω. Όχι ένα χαστούκι αλλά μ' έστρωνε κάτω και με πατούσε σαν βάτραχο. Αυτό δεν γινόταν μια φορά τον χρόνο ή τον μήνα, αλλά γινόταν ίσως και δύο φορές την ημέρα, σπάνια περνούσε μια βδομάδα χωρίς ξύλο. Δεν ξέρω αν ήταν κακός αλλά σίγουρα ήταν αγράμματος και κοινωνικά αμόρφωτος.

Aπό την άλλη μεριά και εγώ δεν ήμουν αγγελοῦδι. Όταν μ' έστελνε από το βουνό στο μαντρί για να του πάω ψωμί να φαι, εγώ λίγο, λίγο του το έτρωγα στην διαδρομή και του πήγαινα ή το μισό ή καθόλου. Διότι ήμουν πάντα νηστικός. Το λίγο καλαμποκίσιο ψωμί που είχαμε το τρώγαμε με τρομερή οικονομία. Όταν πάλι κουραζόμουν μ' έπιανε ο ύπνος στριμωγμένος σε κάποιο βράχο ή κλαρί. Όταν ξυπνούσα, ήμουν μόνος μου στο δάσος διότι ο «μπάμπας» όπως τον φώναζα είχε φύγει με το κοπάδι. Η επιστροφή μου ήταν πολύ δύσκολη διότι γνωρίζετε τι με περίμενε. Πήγαινα κρυφά κοντά στο μαντρί και φώναζα και το σκυλί και κοιμόμασταν παρέα. Για να μην φοβούμαι την νύχτα. Όταν ξημέρωνε έκανα εξόρμηση στο δάσος να βρω κάτι να φάω, όπως κρένια, λευτόκαρα ή και κανένα φρούτο στον κάμπο. Ή και καρύδια, σταφύλια, μέχρι και χόρτα. Όταν απουσίαζα πολλές μέρες η μανούλα μου με αναζητούσε. Και αφού πήγαινα μου έδινε λίγο ψωμί κρυφά, διότι ο «μπάμπας» το σημάδευε να μη λείψει, και έπινα λίγο ορό όπως το λέγαμε. Ήταν το νερό που στραγγιζε από το βρασμένο ξινόγαλα. Έβγαινε ένα είδος μυζήθρας, εμείς το λέγαμε γκίλα. Ήταν μέρες που κοιμόμουν στο εκκλησάκι του Σωτήρος, δεν είχε ταβάνι και στις γρεντιές της στέγης έκαναν παρέλαση τεράστια φίδια που ζευγάρωναν ή κυνηγούσαν ποντίκια. Εγώ ξαπλωμένος στο πλακόστρωτο δάπεδο, ήμουν ακόμα αδιάφορος θεατής, δεν είχα ακόμα αυτό που λέγεται φόβος. Αντίθετα τα περισσότερα φίδια της περιοχής τα ήξερα με το όνομά τους. Και τα φώναζα να βγουν από τις τρύπες τους. Αν είναι δυνατόν να άκουγαν τα ερπετά ένα παιδάκι κάτω των πέντε χρονών να βγουν όταν ακούν το όνομά τους όπως σαίτα, δεντρογαλιά, αστρίτη, στοιχειό και πολλά άλλα.

Mε τα φίδια άρχισα να είμαι αντίπαλος όταν κάποιο φίδι δάγκωσε τον πιστό μου φίλο, το σκυλί. Και θα ψοφούσε αν ο «μπάμπας» δεν το τρυπούσε με βελόνα από άγρια αχλαδιά και να το πιέζει και να το πλένει με γάλα. Κάποια φορά από τις πολλές που με έπιανε ο ύπνος στο δάσος, ξύπνησα την νύχτα από τη φωνή της μανούλας μου, που με φώναζε να επιστρέψω στο μαντρί. Εγώ όμως δεν αποκρινόμουν διότι φοβόμουν να φωνάξω μες στο σκοτάδι και στο δάσος διότι ήμουν πολύ μακριά από το μαντρί στη θέση «Ρόγγια». Αφού δεν απαντούσα στην μάνα μου και στον σκύ-

λο, αλλά έκλαιγα σιωπηλά μέχρι που η μάνα μου εγκατέλειψε την προσπάθεια και γύρισε στο μαντρί, εγώ τρύπωσα όσο πιο βαθιά μπορούσα στο θάμνο και έτρεμα και έκλαιγα από φόβο και κρύο. Και πιο πολύ τα ποδαράκια μου που ήταν ξυπόλυτα, διότι παπούτσια ακόμη δεν είχα φορέσει. Τα πόδια μου είχαν φτιάξει σόλα από μόνα τους, σπάνια να κολλήσει κανένα σκληρό αγκάθι ή καμιά κοφτερή πέτρα. Το φάρμακο ήταν πρακτικό αφού, έβγαινε το αντικείμενο από το δέρμα, λίγο πάτημα να φύγει το αίμα και ούτε γάτα ούτε ζημιά. Επανέρχομαι στο θάμνο, ύπνος δεν μ' έπανε, μετά από ώρες ακούω στο μονοπάτι ένα θόρυβο χαρακτηριστικό «τρικτρακ». Από το φόβο μου μαζεύτηκα πιο μέσα αλλά με την κίνηση αυτή τρόμαξε το θηρίο και εξαφανίστηκε, αφήνοντας ένα μουγκρητό, κατάλαβα ότι ήταν άγριο γουρούνι. Εγώ από φόβο να μην ξανάρθει και με φάει ανέβηκα επάνω σ' ένα δέντρο, μέχρι να ξημερώσει αλλά και εκεί με περίμενε άλλη λαχτάρα. Όπως πιανόμουν από τα κλωνάρια, έπιασα κάτι κρύο, ζωντανό στα χέρια μου, τρόμαξα πως ήταν φίδι και αμολήθηκα κάτω από το δέντρο. Ευτυχώς ήταν φτέρες και δεν χτύπησα. Όταν ξημέρωσε βρήκα την πράσινη γκουστέρα, σαύρα, που την είχα τσαλακώσει την ώρα που ανέβαινα στο δέντρο. Κάποια άλλη φορά επήγα στην τρύπα που ήξερα ότι τρύπωνε ένα φίδι, κάθισα χάμω και με ένα ξυλάκι σκάλιζα την τρύπα να ιδώ πόσο βαθιά είναι. Και απάνω που ήμουν απασχολημένος με το σκάψιμο, ακούω ακριβώς πίσω μου να σφυρίζει το φίδι μαζωμένο κουλούρα και με το κεφάλι υψωμένο να με απειλεί. Έφυγα κλαίγοντας και ακόμη φεύγω. Εικόνες αξέχαστες.

Μια φορά επήγα το κολατσό κάπως καθυστερημένος και ελλιπές, διότι το είχα φάει καθοδόν. Όταν άνοιξε το κλιδοπίνακα (ξύλινο τάπερ) και είδε ότι έλλειπε από μέσα το μισό περιεχόμενο, με άρπαξε από το ένα πόδι και με έσερνε σαν ψόφιο σκυλί. Με πήγαινε ακριβώς στον βράχο του Αγίου Στεφάνου να με πετάξει και να πει ότι έπεσα και σκοτώθηκα. Όπως μ' έσερνε και εγώ αρπαζόμουν από ασφάκες, βάτα και ότι έβρισκα ουρλιάζοντας σαν κατσίκι. Εκείνη την ώρα ακούστηκε μια φωνή, Ρε Γκόγκο, δεν λυπάσαι, αλλά δεν φοβάσαι το Θεό; Ο Γκόγκος με άφησε αιμόφυρτο και πήγε στον σωτήρα μου με γέλια και καλή καρδιά να του εξηγήσει ότι αστεία το έκανε για να φοβερήσει αυτό το χουρσούζικο μπάσταρδο. Αιφνιδιάστηκε ο Γκόγκος διότι δεν περίμενε να υπάρχει άνθρωπος εκεί. Αυ-

τός ο σωτήρας μου ήταν κάποιος φυματικός και είχε έρθει και καθόταν στο μοναστήρι για καθαρό αέρα και θεραπεία. Και όταν άκουσε τα κλάματά μου του φώναξε από το παράθυρο του μοναστηριού Γκούρα. Τον ήξερε τον Γκόγκο, διότι ο άρρωστος ήταν από το χωριό που είχα γεννηθεί και εγώ. Εδώ θέλω να αναφέρω ότι η γιαγιά μου είχε φύγει από το χωριό και είχε πάει στην Κόνιτσα, στον γιο της και θείο μου. Από κάπου έμαθε τα κατορθώματα του Γκόγκου διότι δεν ήμουν μόνο εγώ το θύμα, αλλά έτρωγε και η μάνα μου το ξύλο της ζωής της. Ανεξάρτητα αν μεγάλωνε τρία παιδιά που είχε κάνει με τον Γκόγκο. Μιγδάλο, Γιώργο, Μαρία.

Ηρθε η γιαγιά μου να μας ιδεί. Και αφού διαπίστωσε το μαρτύριο που περνούσαμε, ζήτησε από τον Γκόγκο να με πάρει μαζί της στην Κόνιτσα. Εκείνος όχι μόνον δεν με άφηνε να πάω μαζί της αλλά απάνω στον καυγά τις ξυλοφόρτωσε και τις δύο, μάνα μου και γιαγιά μου. Αφού έφυγε ο Γκόγκος με το κοπάδι με πήρε η γιαγιά μου κρυφά, να φύγουμε για την Κόνιτσα. Περνώντας από το εκκλησάκι του Σωτήρος έκανε τον σταυρό της και είπε δυνατά: Άγιε Σωτήρα να μην φτάσω να ξαναπατήσω το πόδι μου στο μαντρί του αγριάνθρωπου. Αυτά είναι εφιαλτικές εικόνες που δε σβήνουν με τίποτα. Ο Γκόγκος κατάλαβε ότι θα φεύγαμε ή από κάπου μας είδε. Έτρεξε και μας πρόλαβε στην θέση Ομαλός. Από εκεί αν πετάξει πέτρα στα διακόσια μέτρα βάθος πέφτει μέσα στον ποταμό Αώος. Εκεί έγινε το μεγάλο μακελαίο. Αρχισε με χέρια και πόδια να μας χτυπά και τους δύο. Άρπαξε εμένα να με πετάξει στον γκρεμό. Έτρεχε η γιαγιά μου, στην μέση παρατούσε εμένα, πλάκωνε με τις κλωτσιές την γριά. Απάνω στις φωνές της και στα κλάματά μου έτρεξε ο Νικόλαος Τσίπης, τσοπάνος, κάπου εκεί κοντά είχε το κοπάδι, μπήκε στη μέση λέγοντας: όρε Γκόγκο τρελάθηκες; Και αυτός: άφησέ με να πάω φυλακή. Τσίπης: ορέ τα παιδιά σου δεν τα σκέφτεσαι; τι πας να κάνεις. Κάπως έτσι μας χώρισε. Η γιαγιά μου έφυγε για την Κόνιτσα και εγώ γύρισα στο δικό μου Γολγοθά.

Μετά από μέρες, μήνες, δε μπορώ να προσδιορίσω ακριβώς, έρχονται στο μαντρί δύο χωροφύλακες. Εγώ μόλις τους είδα κρύφτηκα διότι φοβήθηκα μήπως ήρθαν να με πιάσουν για τα πεπόνια που έκλεβα από το μποστάνι του Κώστα Κοσμά ή Χρήστου. Τα έκλεβα και τα πήγαινα στο μαντρί από δύο ή τρία, ανάλο-

για πως τα σήκωνα, όσο μπορούσα. Αυτό γινόταν κατόπιν εντολής του Γκόγκου. Διότι και αυτός το ίδιο έκανε. Έκλεβε καλαμπόκι για ψήσιμο, τα έβγαζε με την ρίζα και διόρθωνε τις τρύπες να μην φανεί το ξερίζωμα. Αλλά τα πεπόνια μοσχομύριζαν και αν μας ανακάλυπταν το βάρος έπεφτε σε αυτό το χρουσούζικο. Οι χωροφύλακες δεν ήρθαν για τα κλοπιμαία, αλλά ήρθαν κατόπιν καταγγελίας της γιαγιάς μου, διότι είχα γίνει οκτώ χρονώ και ο Γκόγκος δεν μ' έγραψε να πάω στο σχολειό. Και ο Μεταξάς ήταν πολύ αυστηρός στο θέμα της μόρφωσης. Αυτό το ανακάλυψα πολλά χρόνια αργότερα. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι τον Γκόγκο τον πήγαν με χειροπέδες στο χωριό και μαζί του και εγώ μαζί τους. Από εδώ και πέρα αλλάζει πολύ η ζωή μου. Αρχίζω και μπαίνω στο κανονικό περιβάλλον, με αγκάλιασαν ο δάσκαλος Σταύρος Γκάτσος ο ενωμοτάρχης Ζαχαρίας, η γνωριμία μου με τα παιδιά. Εδώ έμαθα τι είναι μπάσταρδος. Διαπίστωσα ότι δεν υπάρχει πατέρας για μένα. Όταν έγινε η πρόταση από τον δάσκαλο να γραφτώ Γκόγκος υπήρξε τρομερή αντίδραση από τον πατριό μου. Μολύνονταν το όνομά του. Όταν ο δάσκαλος επρότεινε να γραφτώ Σωκράτης Αγνώστου ή Νόθος, τότε ο Ζαχαρίας Σταθμάρχης κάλεσε την μάνα μου και της ζήτησε να γραφτώ Νάτσης, για να μην φέρνω το βάρος του νόθου. Η μάνα μου δέχτηκε και από τότε βρέθηκα στα χαρτιά με το σημερινό μου όνομα.

Και τον Θανάση το είπε η μάνα μου. Δηλαδή μαρτύρησε μόνο το όνομα του πατέρα μου και όχι το επώνυμο το οποίο ανακάλυψα πολύ αργά· το μεγάλο πάθος της μανούλας μου.

Τώρα μπαίνω στον κόσμο του χωριού, έπαψα να είμαι το αγρίμι του δάσους. Κάπου κονόμησα παλιοπάπουτσα. Τα φόρεσα και ας τρέχανε τα πόδια μου αίματα, διότι με χτυπούσαν. Φόρεσα και ένα παντελόνι χωρίς σλιπάκι ή σώβρακα, αυτά ήταν άγνωστα σε μένα. Αλλά έχω την γνώμη ότι και ο Γκόγκος φορούσε μόνο σαλιβάρια με βρακοζώνα. Ένα είδος φαρδύ ολόμαλλο παντελόνι πλεγμένο στον αργαλειό. Όσο για μένα, ίσως δεν ήμουν ο μοναδικός που φόρεσα παντελόνι όταν πήγα σχολειό. Και άλλα παιδιά φορούσαν παντελόνια όταν γινόταν πέντε ή έξη χρονών. Τότε καταργούσαν την φούστα από τα παιδιά. Έτσι μπήκα στην κοινωνία όλο χαρά και ζήλο για τα γράμματα. Το μεσημέρι έτρωγα συσσίτιο στο σχολείο. Τα βράδια στην διαδρομή για το μαντρί μου δι-

νανε καμιά μπουκιά μπομποτά οι γυναίκες που συναντούσα στον δρόμο. Εγώ πήγαινα στο μαντρί, αυτές επιστρέφανε από τις αγροτικές τους δουλειές. Με γνώριζαν όλοι εκεί γύρω, άλλος με αποκαλούσε το ορφανό, άλλος το Γκογκούλι, παράλειψα να γράψω ότι προτού να αρχίσω το σχολειό πήγαινα και τους έκλεβα το κολατσιό από τον τρουβά, ένα είδος τσάντας που μετέφεραν διάφορα πράγματα. Ήταν μάλλινο, πλεχτό στον αργαλειό. Είχε δύο πλεχτά σχοινιά μάλλινα σαν κοτσίδες. Τα κρεμούσαν στον ώμο ή στο σαμάρι του ζώου. Όταν οι γυναίκες ερχόταν στο δάσος να κόψουν καυσόξυλα το κρεμούσαν κάπου στα δέντρα. Εγώ αφού πεινούσα και πάντα πεινούσα, πήγαινα έκλεβα από λίγο κολατσιό από όλους τους τρουβάδες, για να μην αφήσω καμιά γυναικούλα νηστικιά. Και πάντα οι γυναίκες ήταν παρέα από δύο μέχρι πέντε. Εγώ καλοπερνούσα και αυτές δεν μένανε νηστικές. Κάποτε μ' έπιασε επ' αυτοφώρω η μέλλουσα πεθερά μου. Δεν με πείραζαν, απλώς με φοβέριζαν. Ούτε στον Γκόγκο δεν το λέγανε για να μη με δειρεί. Τώρα που είχα αρχίσει το σχολείο ήμουν επιφυλακτικός, δεν έκλεβα και δεν ενοχλούσα κανέναν.

Πέρασε η πρώτη χρονιά, προβιβάστηκα στην δεύτερη τάξη με άριστα δέκα. Πετούσα στα σύννεφα. Το σχολείο μας ήταν μια αίθουσα με έξη τάξεις κι έναν δάσκαλο. Όταν έκαναν μάθημα οι μικρές τάξεις, οι μεγάλες έγραφαν ή διάβαζαν. Και το αντίστοιχο γινόταν όταν έκαναν μάθημα οι μεγάλες τάξεις. Υπήρχε τρομερή πειθαρχία. Έπεφτε ξύλο από τον δάσκαλο όχι με τον χάρακα, αλλά και με το μπασιτούνι ακόμα. Οι ώρες ήταν πάρα πολλές, από τις οκτώ το πρωί που χτυπούσε το καμπανάκι διακοπή μια ώρα το μεσημέρι και το απόγευμα, ανάλογα τα μαθήματα, πολλές φορές άναβαν τις λάμπες πετρελαίου και συνεχίζαμε μέχρι να τελειώσει το μάθημα. Αυτοί ήταν ήρωες όχι δάσκαλοι. Να αντιμετωπίζει μια αίθουσα από ογδόντα και άνω παιδιά, αγρίμια, όχι όπως τώρα από νηπιαγωγεία και με γραμματισμένους γονείς. Μάθημα επτά ημέρες την εβδομάδα και την Κυριακή όλο το σχολείο παρατεταγμένο στην εκκλησία. Αυτά για το σχολείο. Τώρα αρχίζουν τα δύσκολα πάλι για μένα. Διότι έχουμε τις διακοπές του καλοκαιριού. Και εγώ αρχίζω πάλι να πηγαίνω στα βουνά με το κοπάδι και τον Γκόγκο πάντα σκιά μου. Το ξύλο είχε κάπως αραιώσει, διότι υπήρχε η απειλή της αστυνομίας και η υπόσχεση ότι δεν θα άπλωνε χέρι επάνω μου.

Εγώ όμως δεν έπαψα να κουράζομε και να πεινάω, κοιμόμουν κυριολεκτικά με το ένα μάτι και το άλλο ανοιχτό χωρίς να μπορεί το σώμα να σηκωθεί από την κούραση. Κάποια στιγμή όπως χαζοκοιμόμουν ήρθα σε επαφή για πρώτη φορά με έναν λύκο. Τον είδα λίγα μέτρα μακριά μου να αρπάζει ένα κατσίκι και έφυγε. Εγώ δεν είχα ξαναδει λύκο και νόμισα πως ήταν το νέο σκυλί που είχε φέρει ο πατριός μου από το Μιτσιντιέ, σήμερα Κεφαλόβρυσο. Αμέσως έτρεξα και είπα στη μάνα μου ότι το σκυλί πήρε ένα κατσίκι. Η διαδικασία ήταν εύκολη να διαπιστωθεί. Ο σκύλος κοιμόταν και ο λύκος είχε φάει το κατσίκι. Ο Γκόγκος επέστρεψε αμέσως το σκυλί εκεί που το είχε αγοράσει διότι δεν ήταν καλός φύλακας για τα γίδια. Πέρασαν οι μήνες του καλοκαιριού και αρχίζει πάλι το σχολείο. Τώρα έχω μαζί μου και την Μαγδαληνή την κόρη του Γκόγκου και αδερφή μου, από την ίδια μάνα. Εγώ έτρωγα συσσίτιο αλλά η Μαγδαληνή έπαιρνε μαζί της ένα μπουκάλι γάλα, ψωμί και γκίμα. Ένα Σάββατο απόγευμα, αφού σχολάσαμε από το σχολείο, πηγαίναμε για το μαντρί. Στη θέση Μπορόγια βρήκαμε ένα συμμαθητή μου, βοηθούσε τον αδερφό του να μαζεύουν τα γίδια για το χωριό διότι νύχτωνε. Πιάσαμε το παιχνίδι και κάποια πέτρα, από αυτές που Πετούσαμε ο ένας στον άλλο, βρήκε κι έσπασε το μπουκάλι από το γάλα. Υπ' όψιν ότι τα μετέφερα εγώ σαν μεγαλύτερος. Τώρα να πάω στο μαντρί χωρίς μπουκάλι το θεωρούσα αδύνατο. Διότι φοβόμουν τον Γκόγκο. Στην αγωνία μου και στα κλάματα ανταποκρίθηκε ο φίλος μου που είχε σπάσει το μπουκάλι. Μου υποσχέθηκε ότι αν πήγαινα μαζί τους στο χωριό, θα μου έδιναν ένα μπουκάλι αυτοί, εννοώ τα αδέρφια με το κοπάδι Θεοδωρής και Νικήτας Μαΐνε. Πήγα την αδερφή μου στο μαντρί και εξαφανίστηκα προτού με ανακαλύψει ο Γκόγκος. Αφού πήγα στο χωριό, δεν μου έδωσαν μπουκάλι αυτοί που μου το είχαν σπάσει. Άλλωστε δεν ήταν και εύκολο να βρεις εκείνη την εποχή μπουκάλι, διότι ήταν μόνον γυάλινα και δυσεύρετα. Όσο για πλαστικά δεν ήξερε κανείς ακόμη τι θα πει πλαστικό. Το αποτέλεσμα ήταν να μείνω στο χωριό το Σάββατο βράδυ νηστικός και κοιμήθηκα σε κάποιον συμμαθητή μου, όνομα Κλης του Πρίντου. Ορφανό και αυτός. Και σήμερα ακόμη δεν ξέρω το όνομά του: Ηρακλής, Θεμιστοκλής.

ημέρωσε η Κυριακή, όλη την ημέρα χόρτασα παιχνίδια, ψωμί
 όμως ούτε μπουκιά, ενώ ο φίλος μου έτρωγε στην θεία του κά-
 ποια Λοϊζα. Κοιμηθήκαμε και την Κυριακή το βράδυ. Την
Δευτέρα το πρωί κτύπησε το καμπανάκι του σχολείου, ήταν μια μι-
κρή καμπάνα κρεμασμένη σ' ένα κυπαρίσσι έξω από το σπίτι του
Καμπέρη. Όταν χτυπούσε ακουγόταν μέχρι το Αϊδονοχώρι. Ξεκινή-
σαμε μαζί με τον φίλο μου για το σχολείο, εγώ όμως δυστυχώς δεν
τα κατάφερα να φτάσω. Άρχισα εμετούς σκέτο νερό, κομμάρες, με
λίγα λόγια έμεινα στον δρόμο. Από εκεί περνούσαν οι γυναίκες του
χωριού, πήγαιναν στο Άγιο Γεώργιο, ήταν η βρύση που γέμιζαν τις
βαρέλες νερό, για την λάτρα του σπιτιού. Με βλέπανε πεσμένο στον
δρόμο, αλλά καμιάς δεν έφτασε το μυαλό της γιατί κοιμόμουν στην
άκρη του δρόμου σαν άρρωστο σκυλί από την πείνα. Μεταξύ αυτών
των γυναικών πέρασε και η Νεοκλίδενα του Πρόκου. Με ρώτησε αν
πεινάω. Εγώ είχα πρόχειρο το όχι. Αυτή όμως άφησε τη βαρέλα κά-
τω, με πήρε στον ώμο της και με πήγε στο σπίτι της. Μου έτριψε ξι-
νόγαλο, έφαγα και με έβαλε να κοιμηθώ. Στο σχολείο η απουσία
μου έγινε γνωστή, τα παιδιά είπαν στο δάσκαλο ότι κάπου με είχανε
δει, αμέσως ο δάσκαλος έστειλε τα μεγάλα παιδιά να χτενίσουν τους
δρόμους του χωριού, να με βρουνε. Το αποτέλεσμα αυτονόητο. Ο
δάσκαλος μου βρήκε ένα μπουκάλι και επέστρεψα στο μαντρί μό-
νον με επίπληξη, αφού δεν πέθανα από την πείνα.

Και άλλη μία περιπέτεια όταν κάποια μέρα επιστρέφοντας από
το σχολείο στο μαντρί, βρήκα στον κορμό ενός δέντρου, ένα
γυναικείο φόρεμα. Το πήρα χαρούμενος να το πάω στην μα-
νούλα μου να το φορέσει. Δυστυχώς η χαρά μου έγινε δηλητήριο,
την άλλη μέρα πρωί-πρωί ήρθε ένας χωροφύλακας και ο αγροφύ-
λακας του χωριού, θα ήταν κάποιος Κατσέτας μάλλον Βασίλης. Δεν
θυμάμαι καλά με πήραν με το φόρεμα στα χέρια και πήγαμε στο
σχολείο. Ο Γκατσόπουλος, δάσκαλος, παρότι είχε έξι παιδιά δικά
του και περίπου ογδόντα μαθητάς, δεν μπόρεσε να μπει ποτέ στην
παιδική ψυχή. Με δέχτηκε με τον χειρότερο τρόπο. Με χαστούκισε
και με ανάγκασε να το φωνάξω σε όλα τα παιδιά : «είμαι κλέφτης».
Το πως αισθανόμουν και πόσο ταπεινώθηκα δεν περιγράφεται.
Μπορώ να πω ότι αν ήταν στο χέρι μου δεν θα πατούσα ποτέ στο
σχολείο. Και τώρα η αλήθεια για το φόρεμα. Η κάτοχός του ήταν η
Παπαγιώργαινα. Είχε οργώσει το χωράφι και τελειώνοντας πήγε τα

βόδια κάπου πιο πέρα να βοσκήσουν. Όταν νύχτωσε πήγε στο χωράφι να αλλάξει, να μην πάει στο χωριό με τα ρούχα της δουλειάς. Το φόρεμα είχε κάνει φτερά. Κάποιος πέρασε και της το πήρε. Άλλος δεν περνούσε από εκεί, άρα το Γκογκούλι. Πήγε στο χωριό και κατάγγειλε την κλοπή. Έτσι πήρα την τρομερή ρετσινιά.

Τέλος πέρασε η δεύτερη χρονιά στο σχολειό, προβιάστηκα στην Τρίτη τάξη πάλι με δέκα άριστα. Στις διακοπές του καλοκαιριού τα κατάφερε η μάνα μου να με αφήσει ο Γκόγκος να πάω στην Κόνιτσα να ιδώ την γιαγιά μου και τον θείο μου Λάζο και να επιστρέψω όχι την ίδια μέρα, διότι ήταν αδύνατο να πάω και να γυρίσω αμέσως. Είναι είκοσι πέντε χιλιόμετρα, πόσο θα περπατούσα την ώρα. Μικρός και ατροφικός. Χωρίς να έχω ξαναπάει πέρα το δρόμο παίζοντας και τα κατάφερα να φτάσω το βράδυ. Διότι στον δρόμο μου είχα εμπόδια όπως σκυλιά, στα διάφορα χωριά που περνούσα, τρία σύνολο, κοπάδια ζώα και το κυριότερο όταν άκουσα για πρώτη φορά αυτοκίνητο. Κρυβόμουν στους θάμνους να μην με φάει. Εκείνη την εποχή τα αυτοκίνητα ήταν σπάνια, κανένα φορτηγό ή κανένα στρατιωτικό. Εμείς στο χωριό δεν είχαμε δει ούτε ακούσει αυτοκίνητο. Γι' αυτό και τα φοβόμουν. Όταν έφτασα στην Κόνιτσα, σούρουπο, ρωτώντας διάφορους ανθρώπους, βρήκα το σπίτι του θείου μου του Λάζου. Με δέχτηκαν με μεγάλη χαρά και απορία πως τα κατάφερα και έφτασα μόνος μου. Ο θείος μου είχε πέντε παιδιά και τρεις οι μεγάλοι (με την γιαγιά μου), οκτώ άτομα οικογένεια, αλλά χωρούσα και εγώ εκεί μέσα. Αμέσως η θεία μου μ' έκανε μπάνιο και μ' έντυσε με ρούχα και παπούτσια των παιδιών τους. Εγώ για πρώτη φορά βρέθηκα χωρίς ψείρες και καλοντυμένος. Έφαγα καλομαγειρεμένο φαγητό και ψωμί σιταρένιο μαζί με μια οικογένεια καθώς πρέπει. Όσο για την γιαγιά είχε φυλαγμένα στο μαξιλάρι σταφίδες και καραμέλες, πράγματα για μένα πρωτόγνωρα. Εκεί πρωτογνώρισα και τον μεγαλύτερο αδερφό μου Πέτρο, ο οποίος ήταν στο ορφανοτροφείο και δεν γνώρισε τα μαρτύρια του Γκόγκου. Το θυμάμαι ζωντανά, την άλλη μέρα με πήρε ο Πέτρος και με πήγε στο σχολειό του και μου έδωσαν εκεί χαλβά και άσπρο ψωμί. Ο Πέτρος, θυμάμαι, έπαιζε ένα όργανο, είδος τρομπέτας. Και εγώ τον έβλεπα σαν θεό. Όταν πήγα στην γιαγιά μου και τον θείο μου και τους είπα ότι δεν θέλω να ξαναπάω στον Γκόγκο, αλλά θέλω να πάω και εγώ στο ορφανοτροφείο μαζί με τον Πέτρο, πήρα την υπό-

σχεση ότι θα πήγαινα στο ορφανοτροφείο το φθινόπωρο, που θα άνοιγαν τα σχολεία. Κάθισα λίγες ημέρες στο θείο μου και μετά με πήγε ο θείος μου καβάλα με το άλογο μέχρι το Μπουραζάνι, αφού με φόρτωσε καραμέλες και άλλα καλούδια για τη μάνα μου και τα παιδιά της που ήταν μικρότερα μου. Με άφησε και συνέχισα τον δρόμο μου για το μαντρί του πατριού μου.

Πέρασε και αυτό το καλοκαίρι, αρχίσανε τα σχολεία, εγώ είμαι τώρα στην τρίτη τάξη. Μόλις πέρασαν λίγες ημέρες, ήρθε ένα έγγραφο στην κοινότητα και στο σχολείο ότι την 1^η Νοεμβρίου πρέπει να εισαχθώ στο ορφανοτροφείο Κονίτσης. Εγώ πετούσα από χαρά, αλλά και τα άλλα παιδιά με ζηλεύανε και με αγαπούσαν που θα έφευγα για την Κόνιτσα. Ο Γκόγκος όλο αγάπες που θα έφευγα, να γίνω άνθρωπος. Κάποια μέρα κανόνισαν να σηκωθούμε πολύ πρωί για να πάει η μάνα μου στην Κόνιτσα και θα επέστρεφε το βράδυ. Θα πήγαινε καβάλα με το ζώο και θα ερχόταν το βράδυ, διότι είχαμε τα υπόλοιπα παιδιά. Σηκωθήκαμε χαράματα κι ετοιμάσαμε το γαϊδούρι που θα πήγαινε στην Κόνιτσα. Εκείνη την ώρα άστραψε και βρόντησε, σείστηκε ο τόπος και απάνω από τα κεφάλια μας περνούσαν χιλιάδες μέλισσες κι έτρεμαν τα πάντα. Δυστυχώς ήταν 28^η Οκτωβρίου και η Ιταλία μας κήρυξε τον πόλεμο. Τα βλήματα από το ιταλικό πυροβολικό οργώνανε τον τόπο και τα κακαρίσματα από τα πολυβόλα βούιζαν στα αυτιά μας. Από εδώ και πέρα ανατρέπονται τα πάντα.

Ο δικός μου Γολγοθάς συνέχιζε πολύ πιο επικίνδυνος. Αφού ξημέρωσε καλά και το σιγοβρόχι έκοψε κάπως, μ' έστειλαν στο χωριό να μάθω τι κάνανε οι άλλοι χωριανοί. Ο Γκόγκος έκρυψε κάπως την οικογένεια να καλύπτονται από τα βλήματα. Εγώ πήγα μέχρι τον άγιο Χριστόφορο και βρήκα μερικές οικογένειες που είχαν κρυφτεί από τον φόβο των Αλβανών και όχι των Ιταλών. Οι πιο νέοι άνθρωποι είχαν φύγει για το Βασιλικό και τα Ιωάννινα. Εγώ επέστρεψα στην οικογένειά μου λέγοντας ότι ακριβώς έμαθα. Εν συνεχεία μ' έστειλαν στο Αϊδονοχώρι. Υπ' όψιν ότι οι ομοβροντίες είχαν σταματήσει. Επήγα στην Γκούρα, που εκεί είχε έρθει στρατός ελληνικός και είχε σκάψει χαρακώματα και στρατοπέδευε μέσα στο μοναστήρι. Δεν βρήκα κανέναν. Μετρούσα μόνον τις γούρνες που είχαν σκάψει τα βλήματα του ιταλικού πυροβολικού.

Μπήκα μέσα στο μοναστήρι και βρήκα κάτι τεράστια καζάνια γεμάτα ρεβίθια, μουσκεμένα.

Τα χαρακώματα ήταν γεμάτα κάλυκες από τα πολυβόλα που ρίχνανε κατά των Ιταλών. Πήγα στο Αϊδονοχώρι, το μόνο που βρήκα ήταν τα ζώα που ήταν κλεισμένα στα κατώγια και φώναζαν από πείνα και δίψα. Βοΐδια, γίδια, πρόβατα και τα κοπρόσκυλα που γύριζαν στους δρόμους νηστικά. Μπήκα σε κάποιο σπίτι και έκλεψα έναν ωραίο καθρέφτη, δώρο στον «μπάμπα» να βλέπει τα γένια του και τις μουστάκες του, που ποτέ δεν θυμάμαι να είχε βάλει ξυράφι. Αφού επέστρεψα στο μαντρί και τους είπα τα όσα είχα δει, ο Γκόγκος μας ανέβασε όλους στην Γκούρα και μεταφέραμε τα τρόφιμα που είχε αφήσει ο στρατός μας, να τα φάμε εμείς, προτού τα φάνε οι Ιταλοαλβανοί. Μια παρένθεση εδώ για να καταλάβει ο αναγνώστης γιατί αναφέρω τους Αλβανούς. Ένα χρόνο προ του πολέμου του 1940, η Ιταλία είχε καταλάβει την Αλβανία και τα σύνορα που είχαμε με την Αλβανία, τώρα είχαν γίνει σύνορα Ελλάδος Ιταλίας. Την νεολαία της Αλβανίας την είχαν επιστρατεύσει στον ιταλικό στρατό και αυτή ήταν ο φόβος των μεθορίων κατοίκων. Και ένας λόγος παραπάνω ήταν ότι από το 1918 που ορίσανε τα σύνορα, το δικό μας χωριό έμεινε στην Ελλάδα, αλλά ο κάμπος, η καλλιεργήσιμη έκταση, έμεινε στην Αλβανία. Και οι κάτοχοι των χωραφιών πήγαιναν, τα καλλιεργούσαν με μια προσωρινή άδεια σαν διαβατήριο, πληρώνανε δέκα τοις εκατό επί της παραγωγής στο αλβανικό κράτος και τριάντα τοις εκατό στους Αλβανούς τοιφλικάδες, λεγόμενους μπέηδες. Από τον καιρό που συνορέψαμε με τους Ιταλούς πάψαμε να πληρώνουμε και μας είχαν στο μάτι. Επί πλέον υπήρχε ένα παλιό μίσος, διότι σαν σύνορα όλο και είχαμε επεισόδια, ενώ με τους Ιταλούς караμπινιέρους είχαμε πολύ καλές σχέσεις. Ερχότανε κάθε γιορτή στην εκκλησιά τη δικιά μας και μετά στο καφενείο του χωριού πίνανε και χορεύανε μαζί με τους Έλληνες ευζώνους. Μέχρι ιταλικούς δίσκους για το γραμμόφωνο φέρνανε. Τους γνωρίζαμε με το όνομά τους, όπως Τζώρτζιο, Τζιοβάνι και άλλα. Μάλλον αυτοί έσωσαν το χωριό μας με τα πρώτα πυρά. Ενός από τους караμπινιέρους που έπλυνε τα ρούχα του στον άγιο Γεώργιο, του έπεσε ένα νόμισμα είκοσι λεκ. Το βρήκα και το παρέδωσα στο σχολείο. Ο δάσκαλος το έδωσε στον караμπινιέρο, εγώ εισέπραξα τα εύγε και χειροκροτήματα για την καλή πράξη. Ο δάσκαλος είπε του караμπι-

νιέρου, «τα βλέπεις μακαρονά, αυτά τα παιδιά τι σας φταίνε να τα σκοτώσετε με τον πόλεμο που θέλετε να μας κάνετε».

Και όταν κηρύχθηκε ο πόλεμος σε λίγα λεπτά, οι караμπινιέροι ήρθαν και πέταξαν φωτοβολίδα, ότι κατελήφθη το χωριό και σταμάτησαν τον βομβαρδισμό με το πυροβολικό. Φαίνεται από ότι μάθαμε, ότι υπήρχε κάποια σιωπηλή συμφωνία με τους άρχοντες του χωριού, να προφυλάξουν το χωριό από την λύσσα του πολέμου. Γι' αυτό και δεν είχαμε ούτε ένα θύμα και ας δεχτήκαμε τις πρώτες ομοβροντίες. Αφού ο στρατός μας υποχώρησε, βάση σχεδίου, για να τους μαντρώσουν στο Καλπάκι, οι Ιταλοί πέρασαν κατά χιλιάδες με τα μηχανοκίνητά τους από τον αμαξωτό δρόμο. Μερτζάνη, Μισογέφυρα, Μπουραζάνη. Στο χωριό μας πέρασαν την άλλη μέρα. Πρώτοι και νικητές οι Αλβανοί μπέηδες, καβάλα στα άλογα με φλοκάτες στα σαμάρια, όπως πάει ο γαμπρός να πάρει την νύφη από όλο το χωριό. Τα γυναικόπαιδα που είχαν μείνει στο χωριό προσφέρθηκαν να τους φιλοξενήσουν αλλά αυτοί δεν καταδέχτηκαν να κατεβούν από τα άλογά τους. Το μόνον που είπαν ήταν το εξής: «εμείς θα πιούμε καφέ στα Γιάννενα και γιόμα στην Αθήνα». Ήταν τόσο αισιόδοξοι, αλίμονο τους όμως δεν ήξεραν τι τους περίμενε να πάθουν.

Ερχόμαστε πάλι στην δικιά μου ζωή, αφού ο πόλεμος απομακρύνθηκε από εμάς. Αρχίσαμε πάλι την κανονική μας ζωή. Η μάνα μου ζύμωσε τα ρεβίθια που είχαμε βρει μουσκεμένα και μακαρόνια και τρώγαμε για πολλές μέρες ένα ψωμί πολύ καλό. Εγώ κατέβηκα στην Μεσογέφυρα, που ήταν πολύς στρατός ιταλικός καταυλισμένος σε σκηνές. Με υποδέχτηκαν και μου δίνανε μια χύτρα φαγητό κάθε μέρα και μπανιότες, ένα είδος ψωμάκια. Τους έλεγα ελληνικές λέξεις και αυτοί μου μάθαιναν ιταλικές. Κάποια μέρα εκεί που χάζευα με τους ιταλιάνους με αρπάζει ένας και με βάζει κάτω από ένα βράχο. Δεν κατάλαβα τι γινόταν, αλλά αμέσως αρχίσανε τα αντιαεροπορικά τους να μαυρίζουν τον ουρανό. Εγώ από τον κρότο και την μυρωδιά της μπαρούτης τα έχασα, αφού πέρασε ο συναγεμμός κατάλαβα ότι κάπου φάνηκαν αεροπλάνα ελληνικά, χωρίς να βομβαρδίσουν τις γέφυρες που φοβήθηκαν οι Ιταλοί. Πάντως έπαιρνα το βάπτισμα του πυρός όλο και πιο κοντά. Πέρασαν αρκετές ημέρες, παρέα με τους Ιταλούς. Κάποια μέρα αρχίσανε να με ρωτάνε

ποιους θεωρώ καλύτερους, τους Ιταλούς στρατιώτες ή τους Έλληνες; Εγώ τους απάντησα ότι οι Έλληνες είναι καλύτεροι διότι εσείς ήρθατε και μας κηρύξατε τον πόλεμο, μου λένε τότες ότι σε λίγες ημέρες θα ξανάρθουν οι Έλληνες. Το βράδυ πήγα στο μαντρί και τους τα είπα όπως ακριβώς μου τα είπαν οι Ιταλοί. Τότες ο Γκόγκος είπε: «γι' αυτό γυρίζουν μπουλούκια, αλιποτακτούν από το μέτωπο και γυρίζουν από τα βουνά, για να μην τους πιάσουν οι αξιωματικοί». Τη νύχτα κάποιος φώναζε έξω από το μαντρί. Βγήκε ο Γκόγκος, κράτησε τον σκύλο, τότες βλέπομε ένα παλικάρι, Αλβανό με ιταλική στολή. Τον φιλοξενήσαμε, έφαγε φαγητό από αυτό που έφερνα εγώ, ζεστάθηκε, ξεκουράστηκε και Παρακάλεσε τον Γκόγκο να του δείξει από που να φύγει για την Αλβανία, να τον πιάσουν οι Ιταλοί, διότι ήταν δραπετής. Όταν τον ρώτησε ο Γκόγκος πως πάνε στο μέτωπο, του απάντησε: «να άγκρη μιτρολιόζι γιονάν» στα ελληνικά εξηγεί «μας έφαγαν τα πολυβόλα των Ελλήνων».

Aφού έφυγε ο Αλβανός, ο Γκόγκος κατάλαβε ότι ο πόλεμος είναι σκληρός και ότι δραπετεύουν από το μέτωπο ομαδικά. Για να φυλάξει τα γίδια και την οικογένεια, το θεώρησε καλό να φύγουμε από το μαντρί. Την άλλη μέρα φορτώθηκα με ρούχα-τρόφιμα, όσο μπορούσαμε να πάρουμε. Η οικογένεια κρύφτηκε σε μέρη δύσβατα και εγώ με τα γίδια κλείστηκα στο Κόκκινο, είναι ένα μέρος πάνω από την Γκρίκα. Περνάς από ένα μονοπάτι, που μόνον κατσικία περνάνε και αφού περνάς μέσα, έχει αρκετή έκταση, χωρίς άλλη έξοδο. Εκεί πήγαμε τα γίδια και εγώ φύλαγα την έξοδο να μην βγούν τα γίδια. Εκεί μέσα ήταν σίγουρα και από λύκους και από ανθρώπους. Το μόνο πρόβλημα ήταν ότι μετά από μέρες θα τελείωνε η τροφή και σίγουρα θα διψούσανε. Αλλά ο καιρός ήταν βροχερός και δεν υπήρχε πρόβλημα. Όσο για μένα είχα μαζί μου τρόφιμα, μόνο το νερό ήταν δύσκολο. Την πρώτη μέρα πέρασα καλά. Από το σημείο όπου ήμουν, άκουγα τον πόλεμο που γινόταν στο Βασιλικό, διότι είχαν υποχωρήσει οι Ιταλοί από το Καλπάκι. Την δεύτερη βραδιά αραίωσαν τα πυρά και όταν ήρθε ο Γκόγκος το πρωί να μου φέρει τρόφιμα, του είπα ότι αραίωσαν πολύ τα πυρά που ακουγόταν την πρώτη μέρα. Έτσι είχαμε την εντύπωση ότι υποχώρησαν πάλι οι Έλληνες. Πάντως έβλεπα από εκεί που ήμουν την περιοχή του χωριού μας και τους Ιταλούς, που μεταφέρονε προς το βουνό, πιο πάνω από μένα, διάφορα αντικείμενα. Ακόμη και την νύχτα

τους άκουγα και αρκετές φορές τους έβλεπα στον ορίζοντα, «κατά ουρανοίς» όπως λέγαμε εμείς. Αυτά τα έλεγα του Γκόγκου ότι κάνουν πλιάτσικο στο χωριό και μεταφέρουν μπαούλα στο βουνό. Δεν ήξερα ακόμα την τέχνη του πολέμου. Δεν πονηρεύτηκα ότι εκεί ετοιμάζανε νέα γραμμή πυρός, μετά το Βασιλικό. Την τρίτη μέρα, ξημέρωσε χωρίς να ακουστούν πολυβόλα και κανόνια στο Βασιλικό. Μόνον τα χαράματα άκουσα έναν πυροβολισμό, από ελληνικό όπλο. Ξεχώριζα τον κρότο πολύ εύκολα. Όταν ήρθε ο Γκόγκος του είπα για την τουφεκιά, αυτός έβγαλε το συμπέρασμα ότι ίσως ήταν λάφυρο. Αποκλείεται να οπισθοχώρησαν οι Ιταλοί. Δεν μου είχε φέρει νερό και κατεβήκαμε μαζί για να πάρω και να επιστρέψω στο καρπούλι μου.

Κατεβαίνοντας προς την Γκρίκα, κυλιόμαστε μαζί με τα χαλίκια τον κατήφορο σαν ποτάμι. Είναι το μέρος τέτοιο που κατεβαίνεις σφυρίζοντας. Όπως κατεβαίναμε απεριμνα και χωρίς καμιά προφύλαξη, βλέπω στην Γκρίκα, περίπου στα διακόσια με τριακόσια μέτρα, κάτω από εμάς τρεις Έλληνες στρατιώτες. Μόλις μας αντελήφθησαν μας πρότειναν τα όπλα, αλλά αφού είδαν ότι ήμαστε πολίτες συνέχισαν την πορεία προς το χωριό μας, ή μάλλον προς τη σφαγή. Και ο διάλογος «μπάμπα είναι Έλληνες», εκείνος «κάτσε εδώ που είσαι, θα είναι Αλβανοί και θα μου πάρουν τα τσαρούχια, τάχω καινούρια». Μέχρι να πούμε αυτά, κάτω από μας γέμισε στρατό ελληνικό. Δεν κρατήθηκα και βγήκα από την κρυψώνα μας, υποχρεώθηκε να βγει και ο Γκόγκος. Αφού κατεβήκαμε στην Γκρίκα ο Γκόγκος αγκάλιασε και φίλησε έναν καβαλάρη, αξιωματικό. Πίσω από αυτόν ακολουθούσε πολυς στρατός, άλλοι ιππείς και άλλοι με ζώα φορτωμένα. Την ώρα εκείνη ρωτάει ο καβαλάρης τον Γκόγκο. «Παππού είδες πουθενά τους μακαρονάδες;», «όχι ψυχή μου, τούτο το ζαγάρι κάτι μου έλεγε το πρωί». Ο αξιωματικός ρώτησε εμένα, εγώ άρχισα να δείχνω, με το χέρι μου, απάνω από το κεφάλι μας στο βουνό. Ο αξιωματικός κατέβηκε από το άλογο και γονάτισε να του δείξω ακριβώς το σημείο του εχθρού. Αμέσως χτύπησε η σάλπιγγα και σε χρόνο μηδέν έγινε χαλασμός. Ο εχθρός ήταν καλά οχυρωμένος και σε ευνοϊκή θέση, μας είχαν στα πόδια τους. Εμείς που είμαστε μέσα στην Γκρίκα, βρήκαμε καταφύγιο στα βράχια. Αλλά η μπροστοφυλακή που είχε προχωρήσει προς το χωριό, βρέθηκε στο στόχο του εχθρού. Εμένα με πήραν οι αξιωματικοί

σε μία κρυψώνα και βλέπαμε την νύλα που γινόταν. Εκεί μεταφέρανε νεκρούς και τραυματίες που σφαδάζανε από πόνο. Εγώ έδειχνα με το χέρι που έχει μονοπάτι, που είναι γυμνό χωράφι, την διαδρομή για το χωριό. Πλησίασε μεσημέρι χωρίς να κοπάσει το σφυροκόπημα από το βαρύ πυροβολικό, που ήταν εγκατεστημένο στον αλβανικό κάμπο, πέρα από το ποτάμι και τα πολυβόλα να κακαρίζουν από πάνω από το βουνό, στέλνοντάς μας τις σφαίρες σαν χαλάζι. Μέσα στην Γκρίκα βλήματα πυροβολικού και βράχια πέφτανε και ανακατώνονταν και μια αποπνικτική σκόνη με κάπνα από μπαρούτι, μας έπιανε την αναπνοή. Τις απογευματινές ώρες, έρχεται ένας χωριανός μας που μάλλον θα ήταν στο Μπογονίσκο, χωριό που το είχε καταλάβει ο στρατός μας. Αυτός μάλλον είχε στρατιωτική πείρα, διότι ήρθε ακριβώς στο σημείο που ήμουν εγώ με τους αξιωματικούς. Κάτι τους ανάφερε, που δεν πολυκατάλαβα, το μόνο που συγκράτησα ήταν πως ζητούσε μια διμοιρία στρατού καλά οπλισμένη. Και πράγματι, μέχρι να σουρουπώσει το θαύμα έγινε. Ανέβηκαν από το Μπογονίσκο και βρέθηκαν πιο πάνω από τους Ιταλούς. Αυτό ήταν και το τέλος, αυτής της τόσο καλά οργανωμένης αντίστασης των Ιταλών. Το βράδυ είχε καταληφθεί το χωριό και όλη η περιοχή, οι ιταλοί επέστρεψαν στο αλβανικό έδαφος, εκεί που ήταν πριν την 28^η Οκτωβρίου. Παράλειψα να γράψω το όνομα αυτού του Έλληνα, με όλη την σημασία της λέξης. Είναι ο Σταύρος Ριστάνης και σήμερα ιερέας στο Κεφαλόβρυσο. Αυτός ο άνθρωπος πρόσφερε πάρα πολλά στην πατρίδα, αλλά αυτό είναι άλλος αρμόδιος να το γράψει. Δεν έχει σχέση με τη δικιά μου ζωή.

Αφού τελείωσε το σφυροκόπημα από τους Ιταλούς, εγώ ανέβηκα πάλι στο δικό μου καραούλι. Όταν ξημέρωσε, ήρθε και ο Γκόγκος, βγάλαμε τα γίδια από την κρυψώνα, τα πήγαμε στο μαντρί. Από την μια μεριά μαζεύαμε λάφυρα, του πολέμου και από την άλλη η μάνα μου ζύμωνε κι έψηνε ψωμί στη γάστρα. Να προσφέρομε στο στρατό μας που δεν τους έφτανε η κουραμάνα. Και όπου σταματούσε ο στρατός μας βάζανε καζάνι και βράζανε τα ρούχα τους για να σκοτώσουν την ψείρα. Αυτό το αναφέρω για να συγκρίνει ο αναγνώστης την διαφορά που είχε ο ιταλικός στρατός με τον ελληνικό. Οι δικοί μας πολεμούσαν ξυπόλητοι, νηστικοί και ψειριασμένοι. Ενώ οι άλλοι ήταν πάνοπλοι, καλοθρεμμένοι και καλοντυμένοι. Με τα ακορντεόν και τις φουσαρμόνικες.

Και όμως στον πόλεμο απεδείχθη ότι ο ελληνικός στρατός όχι μόνον τους νικούσε αλλά και τους αιχμαλώτιζε, σαν τα μικρά παιδιά. Μόνον στην κατάληψη του χωριού μας είχαν πιαστεί περίπου εβδομήντα άτομα. Παρά την πλεονεκτική τους θέση. Που αν ήταν οι δικοί μας σε τέτοια θέση δεν θα γλίτωνε κανείς από τους εγκλωβισμένους. Ο στρατός μας έμεινε αρκετές μέρες εκεί, διότι περίμεναν να σταματήσει ο πόλεμος στα σύνορα. Δυστυχώς μετά από λίγες μέρες ο στρατός μας έφυγε στην Αλβανία, κυνηγώντας τους Ιταλούς. Στον αμαξωτό δρόμο, που ήταν χαλικοστρωμένος και πήγαινε από Ιωάννινα Αλβανία, ο στρατός μας δημιούργησε συνεργεία από τα γύρω χωριά, ημερομίσθιους, για την συντήρησή τους. Στη συντήρηση του δρόμου ήταν και η μάνα μου, μαζί της κι εγώ. Κουβαλούσα από μία φτυαριά αμμοχάλικο, από το ποτάμι στο δρόμο. Μου δίνανε οκτώ δραχμές την ημέρα. Αυτό όμως δεν κράτησε πολύ, διότι ερχόταν τα ιταλικά αεροπλάνα για να βομβαρδίσουν τις γέφυρες. Μπουραζάνη, Μεσογέφυρα, Μέρτζανη. Κι εμείς ήμασταν εκτεθειμένοι. Ευτυχώς ήταν τα αντιαεροπορικά μας και δεν τους αφήναν να χαμηλώσουν. Γι' αυτό και δεν βρισκανε πάντα τον στόχο. Εγώ καθόμουν απέναντι στο βουνό με τα γίδια και μετρούσα τις βόμβες που φεύγαν από τα αεροπλάνα. Και όταν τους προλάβαιναν τα δικά μας, τότε ήταν τρομερό θέαμα να βλέπει κανείς πέντε ή έξη δικά μας με διπλά φτερά και να είναι τα ιταλικά αμέτρητα. Και μόλις άρχιζαν τις βουτιές τα δικά μας και το πολυβολητό, εκείνα εξαφανίζονταν. Κάπου, κάπου έπεφτε και κανένα ιταλικό.

Ετσι πέρασε ο χειμώνας, τα νέα από το μέτωπο ερχόταν αισιόδοξα. Οι αιχμάλωτοι περνούσαν φάλαγγες για τα Γιάννενα. Ο ενθουσιασμός και το μεθύσι της νίκης δεν περιγραφόταν. Εγώ πήγαινα και περιφερόμουν κοντά στους στρατιώτες μας. Τους έπλενα τις караβάνες και μου δίνανε και μένα κι έτρωγα. Και πολλές φορές καμιά γαλέτα, κανένα πλόχερο σταφίδες. Κάποιο ανοιξιάτικο απόγευμα ήμουνα πέρα από τη Μέρτζανη. Είχαν σχολάσει οι εργάτες και μαζεύονταν να μαγειρέψουν και να ξεκουραστούν. Διότι την άλλη μέρα αρχίζανε πάλι την επισκευή των δρόμων. Εγώ πολλές φορές κοιμόμουν μαζί τους και μάλιστα τα βράδια τραγουδούσαν τα λεγόμενα κεντόε. Διότι οι υπόλοιποι ήταν από την περιοχή του

Λισκοβίκου. Αφού σκολάσαν εκείνο το απόγευμα και ήταν σκορπισμένοι στο ποτάμι Σαραντάπορο, πλενόταν ή μάζευαν ξύλα για να μαγειρέψουν, βλέπομε απότομα ένα μεγάλο αεροπλάνο πολύ χαμηλά, πράγμα ασυνήθιστο και πρωτοφανές. Κάποιος φώναξε είναι εγγλέζικο και εμείς τρέχαμε και Πετούσαμε μαντήλια, καπέλα, σακάκια και φωνάζαμε «ζήτω η Αγγλία». Δυστυχώς όμως ήταν το πρώτο γερμανικό Στούκας. Και η πρώτη μας εμπειρία, για αυτά που θα περνούσαμε για τέσσερα ολόκληρα χρόνια κατοχής και πολέμων. Αυτό το αεροπλάνο είχε ακολουθήσει τον δρόμο από Γιάννενα μέχρι Τεπελένι, γαζώνοντας με το μυδράλιο κάθε στρατιωτικό αυτοκίνητο που συναντούσε. Όταν εμείς το χαιρετούσαμε τα αντιαεροπορικά μας κάνανε ομοβροντίες εναντίον του, χωρίς αποτέλεσμα διότι αυτό πετούσε πολύ χαμηλά. Εμείς τα χάσαμε, χωρίς να μας εξηγήσει κανείς τι αεροπλάνο ήταν και τι συνέβαινε αφού μαζευτήκαμε να κοιμηθούμε. Δυστυχώς όμως, όλη τη νύχτα ερχόταν αυτοκίνητα με τραυματίες από το μέτωπο της Σερβίας και όχι από την Αλβανία. Όταν ρωτούσαμε μας απαντούσαν ότι μας κήρυξαν τον πόλεμο οι Γερμανοί. Και ερχόταν μέσω Κοριτσάς για Γιάννενα.

Εδώ κλείνει το κεφάλαιο Ελληνοϊταλικός πόλεμος. Από εδώ και πέρα μπαίνουμε στην μαύρη σελίδα όχι μόνον για μένα, αλλά για όλη την Ελλάδα. Από την άλλη κιόλας ημέρα διαλύθηκαν τα συνεργεία που φτιάχνανε τους δρόμους. Και ο στρατός μας να υποχωρεί από το μέτωπο της Αλβανίας. Τα γερμανικά στούκας κατέβαιναν στο ύψος των δένδρων και γάζωναν κάθε τι που κινιόταν. Στους δρόμους συναντούσες παντού πτώματα από ανθρώπους, μουλάρια, ακόμη και σκυλιά. Ήταν τόσο καταστροφική και εύστοχη η επιδρομή των στούκας από τα χαράματα μέχρι το σούρουπο. Ευτυχώς που ήταν άνοιξη και είχε βλαστηση και σώθηκε πολύς κόσμος.

Για μένα αρχίζει ένα καινούριο κεφάλαιο, πιο δύσκολο και πιο απελπιστικό. Διότι μέχρι τώρα είχα την μανούλα μου και της έλεγα τον πόνο μου. Τώρα όμως η μοίρα με απομακρύνει από την μάνα μου. Ο Γκόγκος μας έδιωξε από την οικογένειά του, εμένα και τον μεγαλύτερό μου αδερφό Πέτρο. Εκείνος είχε μάθει την τέχνη του τσαγκάρη, πήγαμε στο χωριό, καθόμαστε στο αμελητιό, ένα κοινοτικό οίκημα. Εργαζόταν ο Πέτρος και για αμοιβή μας δινανε κάτι για φαί, όπως λίγο ψωμί, μπομπότα, λίγο γάλα και ότι μπορούσε ο κάθε πελάτης που του διόρθωνε τα παπούτσια ο Πέτρος. Από ρούχα μας

έφτανε ένα παλιό κιλίμι. Στρώναμε το μισό και το άλλο μισό τυλιγόμασταν και οι δύο. Τα τρόφιμα δεν μας φτάνανε και εγώ δεν μπορούσα να προσφέρω τίποτα. Γι' αυτό ήμουν αναγκασμένος να βρω κάτι να ζήσω. Οι κατακτητές είχαν απλώσει την δυστυχία παντού. Δεν υπήρχε χρήμα, ούτε εμπόριο. Ο κόσμος επιβίωνε με χόρτα, βελανίδια, ακόμη και κότσαλα από καλαμπόκι. Αλέθανε στους νερόμυλους και τα ζύμωναν με χόρτα. Τα ψήνανε στη γάστρα και τα τρώγανε. Αυτά γινόταν στη δικιά μας περιοχή. Είχαμε και ένα καλό ότι ακόμη δεν εγκαταστάθηκαν κατοχικά στρατεύματα εκεί κοντά μας. Μόνον υπήρχαν φυλάκια Ιταλών στα κεντρικά σημεία, όπως Κόνιτσα, Βασιλικό και αλλού.

Η μάνα μας πήγαινε στο νερόμυλο να αλέσει τα προαναφερθέντα τρόφιμα, για να συντηρήσει τα άλλα δύο παιδιά που είχε στο μαντρί με τον Γκόγκο. Πιάνοντας κουβέντα με άλλες γυναίκες, έκλαψε όταν την ρώτησε ο μυλωνάς τι έχει του είπε την περίπτωση την δικιά μου, ότι κινδύνευα να πεθάνω από την πείνα. Ο μυλωνάς προσφέρθηκε να με πάρει στο μύλο, να του κάνω διάφορα θελήματα και να με γλιτώσει από την πείνα. Έτσι βρέθηκα τελείως σε ξένα χέρια. Και σε άνθρωπο πολύ παλαιών αρχών. Όχι παιδιά δεν ήξερε να μεγαλώσει, αλλά ήξερε μόνον να ζητάει χωρίς να ρωτήσει αν πρέπει να δώσει έστω και ένα χαμόγελο. Ο μυλωνάς ήταν Αλβανός, αυτός από το Μπατελιόνι και η γυναίκα του από το Πλουμαρι. Παιδιά δεν είχαν. Η γυναίκα του καθόταν στο Βασιλικό. Είχε το σπίτι, τα ζώα και τα χωράφια στο Βοϊδομάτι. Ο μυλωνάς ήταν μόνος του στο μύλο του φίλια και βρήκε την ευκαιρία να αποκτήσει παρσα, εμένα. Εγώ, αφού μου δόθηκε η ευκαιρία να εργαστώ και να βγάλω το ψωμί μόνος μου, δόθηκα ψυχή και σώμα, αρκεί να μην στενοχωρέσω τον θείο Μητσομυλωνά, όπως τον αποκαλούσαν. Δυστυχώς εκείνος δεν καταλάβαινε από παιδική καρδιά. Στεκόταν πάντα με την απειλή ότι θα με διώξει και θα πεθάνω από την πείνα. Σιγά-σιγά η απειλή έγινε και πραγματικότητα, αφού μ' έδερνε, μ' άφηνε νηστικό και μ' έκλεινε τα βράδια έξω. Κοιμόμουν την νύχτα στην πόρτα του μύλου σαν σκυλί που το χτυπάς και αυτό δεν απομακρύνεται από κοντά σου. Την άλλη μέρα πάλι από την αρχή. Να κάνω όλες τις δουλειές, όσο μπορούσα πιο καλά. Αυτά που σήμερα μας δείχνει η τηλεόραση, για ανήλικη δουλειά, εγώ τα έζησα στα μαύρα χρόνια της κατοχής και της ορφάνιας. Ορφανός δεν ήμουν,

αλλά ήμουν εγκαταλειμμένος στην μοίρα μου. Διότι από ότι ανακάλυψα όταν μεγάλωσα, είχα κάποιον πατέρα που δεν θέλησε να μάθει αν υπάρχω ή αν χάθηκα στην κατάρρα του πολέμου.

Εδώ θα αναφερθώ περιληπτικά το ιστορικό της μανούλας μου. Από ότι ξέρω είχαν έρθει από τη Βόρεια Ήπειρο. Η μάνα μου παντρεύτηκε στο Αϊδονοχώρι, κάποιον στο όνομα Αναστάσης Πάντος. Αφού απόχτησαν ένα αγόρι τον Πέτρο, την άφησε ο «Τάσιος» και έφυγε στην Αίγυπτο για δουλειά, όπως κάνανε οι περισσότεροι άντρες εκείνη την εποχή. Δυστυχώς για τη μάνα μου ο άντρας της δεν ξαναγύρισε, πέθανε στο Κάϊρο. Η μάνα μου έμεινε στο σπίτι του αντρός της μαζί με τη μάνα της και γιαγιά μου. Τον Πέτρο τον ανέλαβε ο θείος μας Ο Λάζος που καθόταν στην Κόνιτσα και δημιούργησε την δικιά του οικογένεια. Τελικά ο Πέτρος καταλήγει στο ορφανοτροφείο. Τότε η μάνα μου γνώρισε έναν στρατιώτη που υπηρετούσε την θητεία του κάπου στη Μεσογέφυρα, Μπουραζάνη. Την ζήτησε σε γάμο αφού πρώτα θα απολυόταν από το στρατό. Οι δυο γυναίκες τον δέχτηκαν, μάνα μου και γιαγιά μου. Κάποτε όμως ο στρατιώτης πήρε μετάθεση στα Γιάννενα. Εκείνα τα χρόνια επικοινωνίες και συγκοινωνίες ήταν πολύ δύσκολα πράγματα. Αφού έφυγε ο στρατιώτης οι δύο γυναίκες έμειναν με την ντροπή και την αμφιβολία αν θα ερχόταν ή όχι. Στο χρόνο της αναμονής γεννήθηκα εγώ. Ήμουν ο καρπός της υπόσχεσης γάμου από τον στρατιώτη. Τώρα όμως δεν έδινε σημεία ζωής. Η κατακραυγή και ντροπή φέρανε σε απόγνωση τις δύο γυναίκες. Τότε παρουσιάζεται ο Γκόγκος, που ήταν και αυτός χήρος και γέρος και ζητάει την μάνα μου σε γάμο. Έτσι παντρεύτηκε τον Γκόγκο. Για να εξαλείψει την ντροπή. Μετά από μήνες παρουσιάστηκε ο φαντάρος, πολίτης πλέον. Ήρθε να εκπληρώσει την υπόσχεσή του. Όταν η γιαγιά μου του είπε ότι η Χριστίνα παντρεύτηκε, εκείνος έκανε σαν μανιασμένος ταύρος. Άρχισε να βρίζει και να σπάει ότι έβρισκε μπροστά του και εξαφανίστηκε. Έτσι βρέθηκα εγώ σαν ορφανός. Σε άλλες σελίδες θα αναφερθώ λεπτομερώς πως ανακάλυψα την ύπαρξη του πατέρα μου.

Και τώρα ερχόμαστε πάλι στην αφήγηση της ζωής μου με τον μυλωνά. Περίπου μια φορά την εβδομάδα ερχόταν η γυναίκα του μυλωνά από το Βασιλικό, μας έφερνε κανένα φαγητό της προκοπής, όπως πίτα, κασόπιτα και ρούχα καθαρά για να αλλάξει ο

μυλωνάς. Αλλά με τον καιρό μου έφερνε και μένα. Διότι δεν ήταν μόνο η βρωμιά, αλλά και η ψείρα. Εγώ πετούσα από χαρά όταν ερχόταν η θεία Μήτσαινα, διότι στο πρόσωπό της έβρισκα Παρηγοριά και κουράγιο. Της έλεγα όλα τα παράπονά μου από τον θείο Μήτσο. Και εκείνη με τη σειρά της δήθεν τον μάλωνε που με τυραννούσε. Έτσι κυλούσε ο καιρός. Πολλές φορές την συνόδευσα στο Βασιλικό, διότι φοβόταν μόνη της να περπατήσει τρεις ώρες μονοπάτι, στο δάσος και στο βουνό καθώς υπήρχαν κλέφτες, τσοπανόσκυλα και τόσοι κίνδυνοι. Εγώ τη συνόδεψα λίγες φορές και μετά ανέλαβα να κάνω μόνος μου την διαδρομή αυτή, όποτε ο μυλωνάς το θεωρούσε σκόπιμο ότι πρέπει να πάω στο Βασιλικό να φέρω ρούχα, φαγητό. Δεν μου κακοφαινόταν ας ήταν μακριά και ας ήμουν ξυπόλητος. Αρκεί να απομακρυνόμουν έστω και μία ημέρα από την γκρίνια του θείου Μήτσου. Δεν θυμάμαι ακριβώς πόσο καιρό καθίσαμε στον μύλο του φίλου. Θυμάμαι όμως μια περιπέτεια που είχαμε μαζί με τον μυλωνά. Είχαμε πάει στο Βασιλικό και όταν θελήσαμε να επιστρέψουμε στον μύλο, μας είχε κλείσει χιονιάς. Φύγαμε από το Βασιλικό με λίγο χιόνι και πολλή παγωνιά, είμαστε κουκουλωμένοι, μόνο τα μάτια αφήναμε εκτεθειμένα. Και αυτά πάγωναν τα φρύδια. Ο βοριάς μας έριχνε κάτω. Τόση μανία είχε. Το χιόνι ήταν παγωμένο και εμείς ακουμπώντας στα μπαστούνια μας περπατούσαμε επάνω του, χωρίς να ξέρουμε το ύψος του.

Όταν φτάσαμε στη θέση Κρασιά, μετά τα πολυσταύρια εκεί είχε ανεμοσούρια, δηλαδή χαράδρες γεμάτες χιόνια που είχε μάζει ο αέρας. Όλα φαινόταν επίπεδα. Αλλά όταν φτάσαμε σε κάποιο σημείο που το χιόνι ήταν πολλά μέτρα, ο πάγος δεν μας κράτησε και πρώτος χάθηκε μέσα ο μυλωνάς. Εγώ ήμουν ελαφρύς και στακόμουν επάνω στο παγωμένο χιόνι. Πως να βοηθήσω που μόλις τον άκουγα να φωνάζει σε βοήθεια να πλησιάσω θα έσπαγε ο πάγος και θα βρισκόμαστε και οι δύο παγιδευμένοι. Μου πέταξε αυτός την ζωστήρα του, έβγαλα και εγώ την δικιά μου, τις ένωσα, μαζί και την δικιά μου κάπα, κράτησα την μία άκρη εγώ και την άλλη την πέταξα στην παγίδα που ήταν ο μυλωνάς. Εγώ κρατιόμουν από ένα κλαρί και συγχρόνως κρατούσα και το τεχνητό σχοινί για να βγει ο μυλωνάς. Δεν ξέρω πόσες ώρες έκανε να βγει, το μόνο που ξέρω είναι ότι εμένα είχαν παγώσει τα χέρια μου να κρατάω κόντρα στην παγωνιά. Όταν βγήκε δεν μπορούσα να πιάσω τίποτα και έ-

κλαιγα από τον πόνο. Νόμιζα ότι δεν θα ξανάπιανα με τα χέρια μου τίποτα. Άρχισε ο μυλωνάς να μου τα τρίβει με χιόνι μέχρι που κοκκίνισαν από μαύρα που είχαν γίνει από το κρύο. Από κει και κάτω η πορεία γινόταν εναλλάξ τις κάπες. Πετούσε την δικιά του κάπα στο χιόνι, πατούσα πρώτος εγώ βασταζόμενος πάντα από το λουρί που κρατούσε ο μυλωνάς μετά πετούσαμε την άλλη κάπα πήγαινα εγώ, ερχόταν ο μυλωνάς στην πρώτη. Έτσι νυχτώσαμε στη διαδρομή Κρασιά Γκρίκα, μια απόσταση περίπου τρία χιλιόμετρα.

Στην Γκρίκα δεν είχε πολύ χιόνι. Πάντως ήταν μια περιπέτεια που σήμερα θα φανεί παραμύθι και όμως είναι πραγματικότητα. Μετά από μήνες ο μυλωνάς ενοικίασε άλλον νερόμυλο στη θέση στυλίστρανη, κοντά στο Μπουραζάνη. Αυτός ο μύλος ήταν πιο οργανωμένος, είχε εκτός από τις δύο μυλόπετρες για αλεύρι και μαγνάνια και νεροτριβή, σε αυτή φτιάχναν τα μάλλινα ρούχα της εποχής εκείνης, όπως κάπες, βελέτζες και άλλα. Είχε πολλά χωριά πελάτες. Αϊδονοχώρι, Βασιλικό, Κεφαλόβρυσσο, Σαναβό, Μελισσόπετρα. Ήταν ένα είδος βιομηχανίας, αλλά όχι για κείνα τα χρόνια.

Πάντως παρά τα δύσκολα χρόνια, εκεί αρχίσανε και τρώγανε ψωμί πλή από το γύρω χωριά. Χρήστος και Σταυρούλα Δερβένη από το Σαναβό, Αετόπετρα, Γιώργος Τσάντες από το Βασιλικό. Αφού είχε τελειώσει ο θέρος με τα δρεπάνια και τα περισσότερα σιτάρια είχαν συγκεντρωθεί στα αλώνια. Διότι εκείνη την εποχή ο κόσμος αλώνιζε με τα ζώα. Δυστυχώς όμως εκείνη την χρονιά θέρισαν, μετάφεραν και στοίβαξαν στα αλώνια, αλλά δεν αλώνισαν, διότι έφτασε η κατάρα του πολέμου και στην δικιά μας περιοχή. Όπως αναφέρω σε προηγούμενες σελίδες, εμείς ζούσαμε κάπως ήρεμα, απλά υπήρχαν σε κεντρικά χωριά φυλάκια Ιταλών, χωρίς να δημιουργούν προβλήματα. Τώρα όμως ήρθε και η σειρά μας. Την προηγούμενη βραδιά βλέπαμε φωτιές και πολλά φώτα αυτοκινήτων πολύ μακριά από εμάς, στο Λεσκοβίκο και σε χωριά της Κοριτσάς. Διαδόθηκε ότι ερχόταν ιταλικός στρατός και ο κόσμος άρχισε να κρύβεται. Ο μυλωνάς είχε ανακαλύψει τι θα συνέβαινε και έφυγε στο Βασιλικό. Εγώ με την Σταυρούλα του Δερβένη μείναμε στο μύλο να εξυπηρετούμε τους πελάτες. Προτού έρθει μεσημέρι, βλέπουμε τα γύρω χωριά να καίγονται. Ήταν τόσο πυκνός και μαύρος ο καπνός που έκρυψε τον ήλιο, είχε σκοτεινιάσει κι ας ήταν με-

σημέρι καλοκαιρινό. Η Σταυρούλα ήταν μεγαλύτερη από μένα και φοβήθηκε να μην την βιάσουν οι Ιταλοί. Και με πήρε και μένα να φύγουμε για το Βασιλικό. Στη διαδρομή μας έπρεπε να διασταυρωθούμε με τον αμαξωτό δρόμο, αλλά θα φρονιζαμε να περάσουμε την ώρα που δεν περνούσαν αυτοκίνητα. Δυστυχώς όμως λογαριάζαμε χωρίς τον ξενοδόχο. Μόλις βγήκαμε στο δρόμο τα χάσαμε. Δεν επρόκειτο για αυτοκίνητα και Ιταλούς αλλά για πολύ στρατό με μουλάρια και πεζικό. Ακολουθούσαν και αυτοί την πορεία την δικιά μας, πήγαιναν να κάψουν και το Βασιλικό. Άρχισαν να μας λένε κάτι, εμείς δεν καταλαβαίναμε, ούτε και αυτοί καταλάβαιναν που τους λέγαμε ότι είμαστε αδέρφια, ψέματα για να μην πειράξουν την Σταυρούλα. Ήταν η πρώτη φορά που ερχόμασταν σε επαφή με γερμανούς και μάλιστα τάγμα θανάτου, όπως τους λέγανε. Αυτοί στο πέρασμά τους σκορπούσαν τον θάνατο και τη φωτιά. Δεν κάψαν μόνο σπίτια αλλά και εκκλησίες και τα σιτάρια που ήταν έτοιμα για αλώνια. Όσο για σκοτωμούς ότι βλέπανε και ανάσαινε στα χωριά από ανθρώπους μέχρι ζώα. Αυτή τους η μανία πηγάζει από το γεγονός ότι η ελεύθερη περιοχή που προανέφερα είχε επαναστατήσει και σε πολλά μέρη είχαν αφοπλίσει τους Ιταλούς οι αντάρτες, Έλληνες και Αλβανοί μαζί.

Και τους Γερμανούς τους υποδέχτηκαν με ενέδρες και κάψιμο από γέφυρες και δρόμους από την Κοριτσά μέχρι τα ελληνικά σύνορα. Οι Γερμανοί δεν λογαριάζαν αν τα χωριά που έκαψαν ήταν ελληνικά ή αλβανικά. Απλώς σπέρναν την καταστροφή και την ερημωση. Ευτυχώς για το Βασιλικό βρέθηκε κάποιος γιατρός ονόματι Τσοούκας, ήξερε τα γερμανικά και τους εξήγησε ότι η δικιά μας περιοχή είναι φιλειρηνική και δεν έχει καμιά σχέση με τους αντάρτες. Αυτό έφτασε να σωθεί το Βασιλικό και μαζί όλοι οι κάτοικοι των γύρω χωριών, που είχαν εγκαταλείψει άρον-άρον στη μανία της γερμανικής καταστροφής, τα πάντα σπίτια-ζώα. Εγώ πήγα στο σπίτι του μυλωνά. Έμεινα το βράδυ εκεί και το πρωί μ' έστειλε ξανά στον μύλο της Βιζίστρανης, να πάρω το ξυράφι του και άλλα διάφορα μικροπράγματα. Αφού έφτασα στον μύλο μετά από τρεις ή τέσσερις ώρες, διότι αλλού έτρεχα και αλλού καθόμουν και έπαιζα, βρέθηκα μπροστά σε τέτοια έκπληξη, που δεν το περίμενα ποτέ. Ο μύλος ήταν καμένος. Η στέγη και το πάτωμα είχαν σωριαστεί κάτω και στεκόταν όρθια μόνο τα πέτρινα ντουβάρια. Έξω από τον μύλο

υπήρχε ένα πέτρινο αλώνι. Εκεί είχαν στήσει μια σκηνή οι Γερμανοί. Πρέπει να ήταν λίγοι. Μόλις με είδαν, μαζεύτηκαν γύρω μου και κάτι μου λέγανε. Το μόνο που κατάλαβα ήταν ότι θέλανε να τους πιάσω τις κότες και τα κοκόρια, που είχαν σκορπίσει στα γύρω χωράφια, από το φόβο της φωτιάς. Εγώ τους έδωσα να καταλάβουν ότι ο μύλος ήταν δικός μου και τις κότες ήταν αδύνατο να τις πιάσουμε στα χωράφια την ημέρα. Δεν με πείραξαν. Αφού έψαξα στα αποκαΐδια του μύλου, βρήκα το ξυράφι του μυλωνά σε μια χτιστή τρύπα που τη λέγαμε καμάρα. Ήταν μισοκαμένο. Επέστρεψα στο Βασιλικό, αναφέροντας με κάθε λεπτομέρεια τα συμβάντα. Δεν τον συγκίνησε η αφήγησή μου διότι το ήξεραν ότι ο μύλος είχε καεί. Αλλά τους ενδιέφερε να τους πάω το ξυράφι. Δεν είχε με τι να ξυριστεί. Δεν τους έμελλε αν εγώ δεν ξαναγύριζα, είχε περισσότερη αξία το παλιοξύραφο από τη δικιά μου ζωή. Αυτό ήταν το αντρόγυνο του καλού Μήτσου μυλωνά.

Τώρα που δεν έχουμε μύλο η δικιά μου ζωή γίνεται όλο και πιο δύσκολη. Άρχισε ένα ψυχολογικός πόλεμος και ξύλο για να με αναγκάσουν να φύγω. Αλλά που να πάω! Η δυστυχημένη μάνα μου ήταν καταστραμμένη, είχαν κάψει το σπίτι στο χωριό με όλα τα υπάρχοντα. Πήραν τα παιδιά και λίγα γίδια που τους είχαν μείνει και καθόταν σε μια εκκλησιά, κοντά στο Βασιλικό. Το καλοκαίρι στη θέση Κατουνίστρα και τον χειμώνα στον άγιο Αθανάσιο. Εγώ από εδώ και στο εξής ήμουν το αυγό. Η πέτρα κυλάει σπάει το αυγό. Και το αυγό να κυλήσει πάλι το αυγό σπάζει. Ήμουνα κοντά στη θεία Μήτσαινα. Όλο το καλοκαίρι κόβαμε ξύλα για τον χειμώνα και τα μεταφέραμε με τα ζώα. Κόβαμε κλαδιά και φτιάχναμε κλαδαριές για να ταΐσουμε τα γίδια τον χειμώνα. Επίσης μαζεύαμε βελανίδια για τα ζώα. Όλες αυτές οι εργασίες γινόταν στα βουνά και απαιτούσαν μπράτσα και γερόν άνθρωπο. Όχι ένα παιδί αχαϊρευτο όπως με λέγανε. Έγερνε το φορτίο από τα ζώα έφταιγα εγώ, λύνονταν τα ζώα έφταιγα πάλι εγώ, ότι αναποδιά συνέβαινε εγώ ήμουν ο φταίχτης ή ο γρουσουζής. Και όταν καμιά φορά επενέβαινε κανένας ξένος και του έλεγε, «μην το χτυπάτε είναι μικρό», αυτοί απαντούσαν «μικρό γομάρι, πάντα πουλάρι». Έτσι πέρασε εκείνο το καλοκαίρι, δέκα κλάμα μία γέλιο. Θα πρέπει να ήταν το 1941, αφού χειμώνιασε. Και εγώ το έτρωγα χαράμι. Έπρεπε πάση θυσία να με ξεφορτωθούνε. Οι δουλειές που προσέφερα ήταν λίγες. Σκούπισμα

το κατώι από τα ζώα, πότισμα τα ζώα. Και καμιά φορά πήγαινα κοντά με τον τσοπάνο, που έβοσκε τα γίδια του χωριού και του μυλωνά. Δεν ήταν αρκετά για να καλύψω το ψωμάκι που έτρωγα. Έπρεπε πάση θυσία να με διώξουν. Πολλές φορές με χτυπούσαν την ώρα που κοιμόμουν, με την δικαιολογία ότι «έκλανα την ώρα που κοιμόμουν». Αυτό μπορεί να ήταν αλήθεια αφού όλη μέρα γύριζα στην παγωνιά μισόγυμνος και ξυπόλητος. Αυτονόητο ήταν στον ύπνο μου να αεριζόμουν.

Κάποιο πρωί με διώξαν οριστικά. Δεν είχα που αλλού να πάω. Μόνον στη μάνα μου στον Γκόγκο. Όπως διέσχιζα το χωριό Βασιλικό είδα σε κάποιο σπίτι πολλά ζεύγη γυναικεία παπούτσια. Τα άφηναν έξω στο υπόστεγο να στραγγίσουν τα χιόνια και τα νερά. Εγώ σαν καλός νοικοκύρης πηγαίνω και διαλέγω ένα ζευγάρι, σχεδόν καινούρια, να τα πάω στην μάνα μου για να μην με ξαναδιώξει ο Γκόγκος. Όταν πήγα στον άγιο Αθανάσιο, η μάνα μου ήταν με τα μικρά Γιώργο και Μαγδαληνή. Είχε αναμένη φωτιά μέσα στην εκκλησία. Ζεστάθηκα και εγώ και έφαγα, που ήμουν θεονήσιτος. Όσο για τα παπούτσια τα φόρεσε αμέσως και βγήκε να βοηθήσει τον Γκόγκο να φέρουν τα γίδια, διότι γύχτωνε. Προτού έρθει ο Γκόγκος, ήρθαν από το Βασιλικό κάποιοι κύριοι, αρπάξαν τον Γκόγκο, διότι εγώ είχα κρυφτεί. Εκείνος είχε αγνοία. Τελικά με πήραν με τα παπούτσια στο χέρι και με πήγαν στο Βασιλικό. Είχαν οργανώσει ένα πολιτικό δικαστήριο αποτελούμενο από τον παπά Σωτήρη και κάποιον Καρά. Τους υπόλοιπους δεν τους θυμάμαι. Πάντως ήταν περίπου έξη ή επτά άτομα. Εγώ δεν είχα τίποτα να κρύψω. Τα ομολόγησα όλα όπως ακριβώς έγιναν. Ήταν ορισμένοι από τους συνέδρους που ήξεραν την κατάστασή μου και επιβεβαίωσαν τα όσα τους είχα πει. Το δικαστήριο έριξε το βάρος στον Μήτσο μυλωνά που με έδιωξε μέσα στο χιονιά. Έστειλαν και τον έφεραν συνοδεία. Αφού τον έφεραν άρχισε να διαμαρτύρεται ότι του ήμουν βάρος και του έτρωγα το ψωμί χαράμι. Το δικαστήριο του επέβαλε να με κρατήσει όσο να τελειώσει ο πόλεμος και να μην με ξαναχτυπήσει. Διαφορετικά θα του επιστράτευαν το σπίτι να καθίσει κάποια οικογένεια πυροπαθών. Υπ' όψη ότι το Βασιλικό εκείνη την εποχή είχε δεχτεί πολλά χωριά που είχαν κάψει οι Γερμανοί. Δεν είχε μείνει ακατοίκητο ούτε σχολείο ούτε εκκλησία. Μπροστά στον κίνδυνο να του φορτώσουν ολόκληρη οικογένεια δέχτηκε να με κρατήσει ο μυλω-

νάς. Η νοικοκυρά που της είχα πάρει τα παπούτσια, με συγχώρησε, αφού με εξήγησε ότι όλα εκείνα τα ζεύγη που είχα δει δεν ήταν δικά της αλλά από διάφορες γυναίκες που είχαν πάει για το μνημόσυνο του αντρός της, που τον είχαν σκοτώσει οι Γερμανοί.

Ετσι ξαναγύρισα στο ίδιο μαρτύριο. Μπορεί να μην έτρωγα ξύλο, αλλά είχα ψυχολογικό πόλεμο. Αν και με παρακολουθούσαν και με ρωτούσαν πως περνούσα, ήμουν επιφυλακτικός. Δεν μαρτυρούσα τα μαρτύριά μου. Ευτυχώς τώρα βρήκα και εγώ τον χρόνο να ενταχτώ στις παιδικές ομάδες, να παίζω την ημέρα με τα παιδιά, να χωριζόμαστε σε Γερμανούς και Αντάρτες, να σκοτώνομαστε όλη μέρα στον πετροπόλεμο. Ήταν αλήθεια για μένα μια αναλαμπή ευτυχίας. Αφού πέρασε ο χειμώνας ο μυλωνάς ενοικίασε τον μύλο της Γκλάβας, μακριά από το Βασιλικό περίπου δύο ώρες με τα πόδια. Έτσι μετακομίσαμε στο μύλο και αρχίζει ο αγώνας της βιοπάλης. Ο μυλωνάς ήταν πολύ καλός τεχνίτης και όποιον κοινοτικό μύλο ενοικίαζε τον έφτιαχνε πολύ καλά και τον προτιμούσαν τα χωριά και του δίνανε τους μύλους έστω και φθηνότερα στις δημοπρασίες. Ο μύλος της Γκλάβας ανήκε στη Βίσανη, είχε πελατεία από πολλά χωριά. Διότι δεν ήταν μόνο μύλος, αλλά μαντάνια νεροτριβή για την κατασκευή των μάλλινων ρούχων, κάπες, κουβέρτες, κιλίμια, γενικά τα λεγόμενα «σκουτιά». Ξεκινήσαμε μόνοι μας αλλά ο μύλος είχε καταντήσει εργοστάσιο, δουλεύαμε όλο το 24ωρο χωρίς διακοπή. Πολλές φορές ερχόταν διάφοροι εργάτες, βοηθούσαν λίγες ώρες και τους έδινε καμιά οκά αλεύρι. Το υπόλοιπο το έστελνε στο Βασιλικό. Και αγόραζε αμπέλια και οικόπεδα, για ένα κομμάτι ψωμί.

Κάποια μέρα δεν αισθανόμουν καλά. Πήγα να μάσω το νερό και κάθισα κάτω από μια καρυδιά. Δεν ξέρω αν κοιμήθηκα ή αν καιγόμουν από πυρετό, πάντως άργησα και ο μυλωνάς ήρθε να με βρει. Εγώ όταν τον είδα, μόνο που πρόλαβα να του ειπώ μην με χτυπάς θείο, είμαι άρρωστος. Εκείνος πράγματι δεν με χτύπησε, αλλά με πέταξε μέσα στο αυλάκι και έφυγε. Το νερό ήταν πολύ, θα μπορούσε να παρασύρει και μεγάλο άνθρωπο. Διότι αυτό το νερό κινούσε δύο μυλόπετρες, ένα μαντάνι και μία νεροτριβή. Δεν χρειάζεται να αναφέρω πόσο νερό ήπια. Αφού με παρέσυρε λίγα μέτρα, από κάπου πιάστηκα και βγήκα από το μυλάλακο. Όταν επήγα στο μύλο και με είδαν οι γυναίκες πελάτισσες, μου βγάλανε τα ρούχα που ή-

ταν βαρύτερα από μένα. Ήταν μάλλινα και κρατούσαν πολύ νερό. Εγώ είχα παραλύσει από τον εμετό και τον πυρετό. Με τύλιξαν με δικά τους ρούχα μέχρι να στεγνώσουν τα δικά μου. Μου κάνανε μαλάξεις, εντριβή και με βάλανε στο κρεβάτι, στον όροφο πάνω από τον μύλο. Διότι εκεί κατοικούσε το προσωπικό, που εργαζόταν στο μύλο, όπως ο μυλωνάς, εγώ και αν τύχαινε και κανένας βοηθός. Ο μυλωνάς μάλωσε με τις γυναίκες για την περίθαλψη που μου προσέφεραν.

Πέρασε η πρώτη μέρα χωρίς να σηκωθώ. Ακολούθησε η δεύτερη, τα ίδια και χειρότερα. Ούτε σηκωνόμουν ούτε έτρωγα. Έπινα νερό και αμέσως το έκανα εμετό. Είχε πάρει κάποιον βοηθό ο μυλωνάς και εκείνος ερχόταν και με φρόντιζε κάπως. Μου τηγάνιζε αυγά μου φαινόταν πικρά, μου έδινε γιαούρτι που φέρνανε οι βλάχοι από το κεφαλόβρυσο, ούτε και αυτό μπορούσα να φάω, μου φαινόταν πικρό. Μόνον νερό, εμετό και ύπνο. Αυτό κράτησε περισσότερο από εβδομάδα. Τελικά βρέθηκε στον μύλο ένας γύφτος από το Βασιλικό, ερχόταν και έκανε θελήματα στον μυλωνά και του έδινε λίγο αλεύρι, για τα παιδιά του, είχε πολλά δεν θυμάμαι ακριβώς πέντε ή έξη. Θυμάμαι πολύ καλά το διάλογο γύφτου και μυλωνά. «ορέ Παντελή, πάρε αυτό μπιάσταρδο να το πας στη μάνα του, μένει στον Αηθανάση, να πεθάνει εκεί. Εδώ τι να το κάνω άμα μου πεθάνει. Για τον κόπο σου θα σου δίνω δύο οκάδες καλαμποκάλευρο». «Κυρ Μήτσο βάλε μία οκά ακόμα, να φαν τα παιδιά μου, είναι μακριά μέχρι τον Αηθανάση». «Όχι δεν σου δίνω ούτε σπυρί παραπάνω, άμα δεν μπορείς, άστο στην Μήτσαινα, να παραγγείλει στην μάνα του ναρθει να το πάρει». Μ' έριξε στον ώμο ο κακομοίρης ο γύφτος και φύγαμε για το Βασιλικό. Στο δρόμο κάθε τόσο με κατέβαζε να κάνω εμετό και μου έλεγε, «αη τεκέκε, μη μου πεθάνεις στο δρόμο, θέλω να ζήσεις και να μεγαλώσεις να του φας το συκώτι αυτουνού του γρουσουζή». Ενοούσε τον μυλωνά. Φτάσαμε στο Βασιλικό το βράδυ. Για καλή μου τύχη έλειπε η Μήτσαινα, είχε πάει στον Βοϊδομάτη να κόψει την καλαμποκιά στα χωράφια και θα καθόταν εκεί μια βδομάδα.

Ο Παντελής, γύφτος ήταν, γείτονας και γνωστός σ' όλους εκεί στη γειτονιά. Ζήτησε την γνώμη μιας άλλης γειτόνισσας, βλάχας, ονόματι Πιλιωτσέπαινα, δηλαδή γυναίκα του Σπύρου

Τσέπα, χήρα και με δώδεκα παιδιά. Το μικρότερό της ήταν λίγο μεγαλύτερο από μένα και το όνομά του Σωκράτης. «Παντελή άστον σε μένα τον Σωκράτη. Εκεί που μούδωσε ο θεός δώδεκα μπορεί να το σώσω και να τα κάνω δεκατρία. Και δυο Σωκράτηδες». Αμέσως παράγγειλε του γιατρού, ονόματι Τσούκας, αυτός που είχε μιλήσει στους Γερμανούς και δεν κάψανε το Βασιλικό. Ήρθε ο γιατρός με είδε και έφυγε. Διαπίστωσε την πνευμονία και την εξάντληση που είχα και σήκωσε τα χέρια. Δεν υπήρχαν ούτε φάρμακα για να μπορέσει να με βοηθήσει. «Κυρία Τσέπα, είναι αργά. Το παιδί είναι στα χέρια σου και του θεού. Εγώ δεν μπορώ να του κάνω τίποτα, ούτε και τα μέσα διαθέτουμε». Η βλάβη δεν έχασε το κουράγιο της. Αμέσως μου χάραξε την πλάτη με ξυραφάκι, να τρέξει αίμα, κοφτές βεντούζες το λέγαμε. Με τύλιξε με άπλυτο, πρόβειο μαλλί και βαριές βελόντζες και κοιμήθηκα. Την άλλη μέρα το πρωί μ' έκανε ζεστό μπάνιο, διότι όλη νύχτα ιδρώνα και μου άλλαξε το μαλλί. Μετά το μπάνιο έκανα και το πρώτο μου γεύμα. Ένα ποτήρι γάλα, πρόβειο ζεστό. Ξαναπέρασε ο γιατρός να δει την κατάστασή μου, την έδινε χάρη. Διότι πράγματι χάρις στην εμπειρία της και την καλή της θέληση μ' έσωσε. Κάθισα σπίτι της περίπου μια βδομάδα. Μέχρι που επέστρεψε αυτό το βοϊδομάτι, η θεία Μήτσαινα, με πήρε στο σπίτι της, ακόμη ήμουν στο κρεβάτι, δεν είχα αναρρώσει τελείως. Αμέσως παράγγειλε στην δυστυχημένη μάνα μου ότι πεθαίνω και πρέπει αμέσως να με δει. Αφού ήρθε η μάνα μου κλαίγοντας και με βρήκε σχεδόν καλά, συνήρθη και γέλασε το χείλι της. Το τι επακολούθησε δεν περιγράφεται. «Με τρόμαξες, κυρά Μήτσαινα» της είπε η μάνα μου και κείνη επιθετική, «σου παράγγειλα ψέματα, για νάρθεις να τον πάρεις τον μπάσταρδό σου, δεν σας χρωστάω τίποτα, εσύ να καβαλιέσαι, να αμολάς παιδιά και να σου τα μεγαλώνω εγώ». Και πολλά άλλα που δεν τα θυμάμαι. Την μάνα μου την έπνιγε το βουβό το κλάμα και η ντροπή. Και όμως την θερμοπαρακαλούσε να με κρατήσει μέχρι να αποκατασταθεί κάπου και να με πάρει κι εμένα. Ήταν νησικιά η μάνα μου, διότι δεν είχε να φάει, αλλά αυτή η κυρία που τα είχε όλα, δεν της πρόσφερε ούτε ένα ποτήρι νερό, που την έφερε άρον-άρον για να την βρίσει και να μας κουρελιάσει και τους δύο.

Τελικά έφυγε η μάνα μου μόνη της. Εγώ κάθισα μέχρι να αναρρώσω και πράγματι μετά από λίγες μέρες έφυγα και πήγα πα-

αγιός σε κάποια οικογένεια Κοτσιρή. Στο ίδιο χωριό του Κοτσιρή είχε σκοτωθεί κάποιος γιος ή γαμπρός του, σε μια μάχη με τους Γερμανούς, στη θέση Δέμα ή Πελεκάνος και μένα με πήραν να φροντίσω τα ζώα, να φέρνω ξύλα για τον χειμώνα, μαζί με άλλους κι έτσι βγαζα το ψωμί μου. Δεν θυμάμαι πόσο κάθισα στον Κοτσιρή. Περίπου πέντε ή έξη μήνες. Άρχισε ο μυλωνάς να με παρακαλάει να αναγυρίσω στον μύλο, ότι με είχε διώξει προσωρινά, για να ιδώ πως βγαίνει το ψωμί, ότι με αγαπούσαν και ότι μια μέρα θα γινόταν όλα δικά μου αυτά που δημιουργούσαν. Εγώ με το πολύ μυαλό απίστευτα και ξαναγύρισα στο μύλο της Γκλάβας. Άρχισα πάλι την εργασία με νέα όρεξη. Είχα θέληση για δουλειά και την τέχνη την ξέρα πολύ καλά. Μόνον με την ακοή καταλάβαινα αν υπήρχε πρόβλημα και το εντόπιζα αμέσως. Κρατούσα τον μύλο με πλήρη ευθύνη. Αρκεί να είχα έναν μπρατσωμένο να με βοηθάει στις βαριές εργασίες.

Ο μυλωνάς έφευγε τα βράδια και ερχόταν το πρωί, τις πρώτες μέρες. Μετά όμως χανόταν ολόκληρες βδομάδες. Εγώ είχα μεσάνυχτα. Δεν ξέρα τι συνέβαινε. Πολύ αργά το ανακάλυψα. Ότι ο μυλωνάς ήταν ξεζιός και εκεί επικρατούσαν οι ελασίτες με τους παρτιζάνους Αλβανούς. Και τον μυλωνά τον είχαν στο κατάλογο, για λαϊκό δικαστήριο. Διότι είχε πάρει του κόσμου τις περιουσίες, για λίγες οκάδες καλαμπόκι. Σχεδόν κάθε βράδυ περνούσαν ομάδες ανταρτών από το μύλο, χωρίς να μου δημιουργήσουν πρόβλημα. Και πάντα ο μύλος τις νύχτες ήταν γεμάτος από πελάτες και περαστικούς, που μεταφέρανε διάφορα εμπόρευματα από χωριό σε χωριό. Και εκεί διατυκτέρευαν.

Σε ένα βράδυ όπως ήμουν νυσταγμένος, κάποιος από τα Φραστανά, σήμερα Μερόπη, προσφέρθηκε να παρακολουθήσει τον μύλο αυτός και εγώ να κοιμηθώ καμιά ώρα. Έτσι και έγινε. Όταν με ξύπνησε, είχε φέρει λίγες πατάτες να τις ψήσουμε στα κάρβουνα και να τις φάμε. Αυτό για την εποχή εκείνη ήταν κάτι παραπάνω από φρούτο. Αφού ψήθηκαν οι πατάτες μου έδωσε και μένα δύο τεμάχια και πήρε τις υπόλοιπες και έφυγε. Αφού ξημέρωσε, ξύπνησαν οι άνθρωποι, που είχαν κοιμηθεί στο μύλο, άρχισαν να φορτώνουν τα ζώα. Συγχρόνως άρχισαν να μαλώνουν. Από κάποιον έλειπε ένα τσουβάλι πατάτες, περίπου σαράντα οκάδες. Αφού άρχισαν να ρωτάνε μεταξύ τους, το βάρος έπεσε πρώτα σε μένα που

διανυκτέρευα και θα έπρεπε να δω ποιος έκλεψε τις πατάτες. Εγώ είχα υποσχεθεί στον κλέφτη, ότι δεν θα τον προδώσω που έφερε πέντε - έξη πατάτες και τις ψήσαμε. Το θύμα ειδοποίησε τους πολιτικούς υπευθύνους στο Λαχανόκαστρο. Ήρθε μια ομάδα με επικεφαλής κάποιον Ζιάνη. Αφού κάνανε τις ανακρίσεις, έπεσε το βάρος σε αυτόν που είχε φύγει πρώτος το πρωί. Πήγαν στα Φραστανά, τον ανέκριναν δεν ξέρω με ποιόν τρόπο, αλλά όταν τον φέρανε στο μύλο ήταν μαύρος από το ξύλο. Τους είχε πει ότι είχα κλέψει τις πατάτες εγώ και ότι τις είχα παραχώσει στην κοπριά που είχαμε σωρό, από τα ζώα που περνούσαν από το μύλο. Μας φέρανε σε αντιπαράσταση. Και την ώρα που μου είπε να ξεθάψω τις πατάτες από την κοπριά, εγώ βγήκα από τα ρούχα μου και ξέσπασα λέγοντας όλη την αλήθεια, πως μ' έστειλε να κοιμηθώ και πως έφερε τις πατάτες και τις ψήσαμε. Δεν χρειαζόταν άλλη μαρτυρία. Οι πατάτες βρέθηκαν. Τι απέγινε ο άνθρωπος αυτός, δεν ξέρω. Όταν μετά από μέρες ήρθε ο μυλωνάς, είχα άλλα τραγούδια. Γιατί έπρεπε να τους είχα ενημερώσει από την αρχή για τις πατάτες που είχαμε ψήσει.

Συγχρόνως ο μυλωνάς είχε ενοικιάσει και το νερόμυλο στο Λαχανόκαστρο, με λιγότερη κίνηση αλλά ήταν μέσα στο χωριό. Το βράδυ κοιμόμουν εγώ σ' αυτόν το μύλο. Απλώς για ασφάλεια, για να μη μας κλέψουν. Πολλές φορές τις νύχτες ερχόταν περαστικοί, διανυκτέρευαν και το πρωί συνέχιζαν την πορεία τους. Μεταξύ αυτών που φιλοξενούσα στο μύλο, γνώρισα κάποιον Χρήστο Γεροβασίλη. Ήταν από την Σοπική, χωριό που είναι στην Αλβανία, κοντά στα Ελληνικά σύνορα. Αυτός ο άνθρωπος για μένα ήταν ψεύτης. Μου είπε ότι στο χωριό του είχαν νερόμυλο και ήταν εγκαταλειμμένος, διότι δεν έβρισκαν τεχνίτη μυλωνά. Εγώ αφού ήξερα καλά την δουλειά, θα ενοικίαζε αυτός τον νερόμυλο και θα τον δουλεύαμε συνεταιρικά. Εγώ είδα να πραγματοποιείται το όνειρό μου να κερδίσω κάτι για να μπορέσω να στείλω στη μάνα μου αλεύρι να έχουν να φάνε, να μην πεθάνουν από την πείνα. Πήγα βρήκα την μανούλα μου και της εξήγησα ότι φεύγω για την Αλβανία. Η μάνα μου μου είπε ότι κοντά στο χωριό Σοπική είναι ένα άλλο χωριό ονόματι Σκουριάδες. Εκεί υπήρχε ένας ξάδερφος του Γκόγκου ονόματι Λεωνίδας Λόλης. Εάν καμιά φορά χρειαστεί να πάω να γνωριστώ μαζί του. Ενημέρωσα τον Μήτσο μυλωνά και έφυγα για την Αλβανία.

Παρόλο που ήμουν πολύ σκληραγωγημένος, σ' αυτό το ταξίδι υπόφερα πάρα πολύ. Διότι ήταν χειμώνας και είχα να περάσω πολλά χωριά, χωρίς καλή οργάνωση, όπως τροφή, ρούχα, υποδήματα. Την πρώτη μέρα έμεινα στα Φραστανά χωριό. Σήμερα λέγεται Μερόπη. Εκεί γνώριζα κάποιον πελάτη από τον νερόμυλο της Γκλάρας που πολλές φορές έπαιζα με τα παιδιά του όταν ερχόταν στο νερόμυλο. Έτσι έμεινα την πρώτη νύχτα στο σπίτι του. Αυτός που με φιλοξένησε λεγόταν Χρήστος Γράβας. Την άλλη μέρα ξημέρωσε χιονιάς. Όταν έφυγα από τα Φραστανά, ήταν παγωνιά και συννεφιά αλλά μέχρι να φτάσω στο χωριό Ρομπάτες, είχαν ασπρίσει τα πάντα, είχε τέτοιο χιονιά που δεν μπορούσες να προσανατολιστείς, αφού ουρανός και γη ήταν κάτασπρα. Κοίταζα στον ουρανό και φαινόταν πως κυλούσε καταπάνω μου, από τις πυκνές και χοντρές νιφάδες του χιονιού. Είχα το κουράγιο και συνέχισα την πορεία μου στο επόμενο χωριό, όνομα Κακόλακος. Εκεί τα έχασα τελείως. Δεν φαινόταν πουθενά σοκάκι ή αυλές σπιτιών. Όλα ήταν σκεπασμένα από το χιόνι. Και εγώ μια κουκίδα έσχιζα το παρθένο χιόνι, μέχρι να βρω άνθρωπο να με βοηθήσει. Την πρώτη πόρτα που χτύπησα βγήκε μια νεαρή κυρία, ντυμένη αρχοντικά. Ντράπηκα να της ζητήσω βοήθεια και δικαιολογήθηκα ότι ζητούσα το σπίτι του παπά. Αυτή μπορεί να μην κατάλαβε πως ήμουν έτοιμος να καταρρεύσω, που είπε που περπού ήταν το σπίτι.

Συνέχισα να αγωνίζομαι μέσα στον χιονιά όταν ακούω να μου χτυπάνε από ένα τζαμάκι παραθύρου να πλησιάσω. Αφού έφτασα στην πόρτα μου άνοιξε μία ηλικιωμένη γιαγιά με την κλασική ενδυμασία του Πωγωνίου. Δεν με ρώτησε που πηγαίνω, αλλά άρχισε να βλαστημάει τη μάνα μου, που με αμόλησε μέσα στο χιονιά και άρχισε να μου βγάζει τα κουρέλια που φορούσα. Τα πόδια μου, από τα γόνατα και κάτω ήταν κόκκινα σαν αίμα. Ήμουν αβρεγμένος μέχρι το κόκαλο, από τη μέση και κάτω δεν αισθανόμουν καθόλου το σώμα μου. Η καλή γιαγιά με έπλυνε με ζεστό νερό που είχε σε μια κατσαρόλα στη φωτιά. Μου έδωσε στεγνά ρούχα, από τα εγγονάκια της. Αφού εξιστόρησα την κατάστασή μου, μου έδωσε και έφαγα. Τα πόδια μου πονούσαν πολύ και άρχισα να κλαίω. Ετότε η καλή κυρία με κατέβασε στο κατώι που είχε ζώα και αρκετή κοπριά, έσκαψε στην κοπριά και με παράχωσε στην αναμμένη κοπριά από

τα γόνατα και κάτω. Μετά από ώρες συνήλθα. Έπλυνα τα πόδια μου και ανέβηκα επάνω που ήταν όλη η οικογένεια διανυχτέρευση εκεί. Την άλλη μέρα έλαμπε ο ήλιος και το κατακάθαρο χιόνι μας θάμπωνε τα μάτια. Η ζωή άρχισε να δίνει κίνηση στο χωριό, ο κόσμος έφερνε ξερό κλαδί από τις θημωνιές και τάζαν τα ζώα που ήταν κλεισμένα στα κατώγια. Εγώ άνοιξα τον δρόμο από το σπίτι που με φιλοξενούσε μέχρι την βρύση, που ήταν λίγα μέτρα πιο πέρα. Έτσι πέρασε και η δεύτερη μέρα στον Κακόλακο. Την τρίτη μέρα συνέχισα την πορεία μου για την Αλβανία. Είχα καινούρια εφόδια, διπλές κάλτσες και αρκετό ψωμί για να περάσω τουλάχιστο δύο ημέρες.

Aπό τον Κακόλακο για Σοπική και Σκουριάδες, χωριά αλβανικά, ήταν κατηφόρα και το χιόνι όσο περπατούσα λιγότευε. Όταν έφτασα στην Σοπική ζήτησα να βρω τον Γεροβασίλη που μου είχε υποσχεθεί να δουλέψομε τον νερόμυλο μαζί. Αφού τον βρήκα, με πήρε και πήγαμε να δούμε τον μύλο. Ήταν ερειπωμένος και ετοιμόρροπος. Αφού άρχισα να του εξηγώ πως θα λειτουργήσει ο νερόμυλος, εκείνος άρχισε να μου λέει ότι με αγαπούν πάρα πολύ και θέλει να με βοηθήσει. Εγώ το εκτίμησα αυτό και του έδωσα και ψωμί από αυτό που μου είχαν δώσει να περάσω μέχρι να αποκατασταθώ. Ο παλιάνθρωπος αφού πήρε το ψωμί άρχισε να με φιλά σα λυσσασμένος. Εγώ παραδόθηκα στον ενθουσιασμό του. Όταν όμως κατάλαβα το πέος του να χώνεται από το κοντό παντελόνι μου στα μπούτια, τρόμαξα, πρώτη μου φορά είχα δει τέτοιο πράγμα. Άρχισα να φωνάζω και να προσπαθώ να απομακρυνθώ. Αυτό το κτήνος με καθησύχασε λέγοντάς μου ότι Δε θα πονέσω και θα μου αρέσει. Εγώ έχοντας ακούσει την λέξη κωλόπαιδο φοβόμουν ότι και οι άντρες κινούσαν αγκαστρωμένοι. Είχα τελείως άγνοια από sex. Αυτός έβαλε τα γέλια, όταν του είπα ότι φοβόμουν την αγκαστριά. Τελικά με κατάβρεξε στα σκέλια με άφησε και ξέφυγα από τα χέρια του. Όταν του είπα ότι θα τον αναφέρω στο κόμα των παρτιζάνων, αυτός μου απάντησε ότι εσύ είσαι ο γ.....νος, όχι εγώ. Άμα θέλεις πήγαινε.

Tελικά χάθηκε το όνειρό μου ότι θα γινόμουν συνétairos στον νερόμυλο της Σοπικής. Ήμουν υποχρεωμένος να γυρίσω στην Ελλάδα ή να βρω κάποια δουλειά μακριά από την Σοπική. Διότι φοβόμουν και ντρεπόμουν μαζί από το επεισόδιο, με τον Χρήστο Γεροβασίλη. Τον μονόφθαλμο όπως τον λέγανε στη Σοπική, κα-

θώς παρέλειψα να αναφέρω ότι είχε μόνον ένα μάτι, το άλλο ήταν βγαλμένο. Τελικά έμαθα από ανθρώπους της Σοπικής ότι το χωριό που ήταν ο ξάδελφος του Γκόγκου, ήταν κοντά. Αποφάσισα να πάω να βρω τον Λεωνίδα το Λόλη. Αυτός ήταν ο ξάδελφος του πατριού μου, Γκόγκου. Όταν πήγα και του μετέφερα χαιρετισμούς από την Ελλάδα από τον Χρήστο Γκόγκο, απλώς φρόντισε να με στείλει σε κάποιον άλλο εκεί στο χωριό να ζητήσω δουλειά. Όταν πήγα στον Φίλιππο Δούρα, ήταν σχεδόν σούρουπο. Δεν μου έδωσε δρόμο όπως ο Λεωνίδας ο Λιόλιος, αλλά με πήρε στο σπίτι του, έφαγα το βράδυ και κοιμήθηκα μαζί με τα τέσσερα παιδιά του. Την άλλη μέρα μου έδωσε ένα γράμμα και με έστειλε στο διπλανό χωριό Πολίτσανη, σε κάποιον που λεγόταν Πρόκας Φώτης. Αυτός διατηρούσε περίπου εβδομήντα πρόβατα. Δεν είχε παιδιά, ήταν αυτός και η γυναίκα του. Τα πρόβατα τα διατηρούσε σε μαντρί μεταξύ των δύο χωριών, Σκουριάδες και Πολίτσανη. Με προσέλαβε τσοπάνο του. Η αμοιβή μου ήταν το ψωμί που έτρωγα και μία κάπα.

Αυστυχώς για κείνον του ήμουν πολύ ακριβότερος από έναν καλόν τσοπάνη. Διότι πλήρωνε κάθε τόσο διάφορες ζημιές που έκαναν τα πρόβατα σε σπαρτά, χωράφια, αφού δεν είχα τον τρόπο τα φυλάξω. Και το χειρότερο ήταν ότι ερχόμουν πολλές φορές αντιμέτωπος με τους λύκους και είχα αρχίσει να τους φοβάμαι. Ήμουν μικρός, αλλά δεν είχα ούτε σκύλο. Η παρηγοριά μου ήταν ένα μικρό κατσίκι που ήταν ορφανό- τη μάνα του την είχε φάει ο λύκος προτού αναλάβω εγώ το κοπάδι. Το κατσίκι αυτό το φύλαγα πάντα κάτω από την κάπα μου και το προστάτευα από βροχή και χιόνι. Η κάπα μου δεν ήταν ύφασμα, αλλά δέρμα προβάτου με το μαλλί από έξω. Όσο και να έβρεχε δεν έβαζε νερό, αλλά ούτε και κρύο. Και έτσι ήμουν πάντα ζεστός μαζί με το κατσικάκι, που το είχα βαφτίσει Ρίτα. Ένα πρωινό αφού έβγαλα το κοπάδι και είχαν απλωθεί και βοσκούσαν, εγώ φύλαγα ένα χωράφι φυτρωμένο σιτάρι. Βλέπω ακριβώς απέναντί μου σε απόσταση περίπου εκατόν πενήντα μέτρα ένα πελώριο γκρι σκύλο να έρχεται προς τα πρόβατα. Εγώ υπολογίζοντας πως είναι το σκυλί του Λεωνίδα από τους Σκουριάδες το φώναξα με το όνομά του. Νταβέλη, διότι ερχόταν πολλές φορές και έπαιζα μαζί του. Δυστυχώς ο επισκέπτης μόλις άκουσε ότι επρόκειτο για λύκο. Άφησα την κάπα και την Ρίτα. Και πήρα την γκλίτσα, μπαστούνι και πήγα να τον κυνηγήσω. Αλίμονό μου κατε-

βαίνοντας στο ρέμα να πάω απέναντι να η μεγάλη λαχτάρα. τα πρόβατα είχανε μαζευτεί σωρό το ένα απάνω στο άλλο και στη μέση ένας άλλος λύκος, είχε σφάξει μια προβατίνα. Την πατούσε με τα πόδια, και την ξεκοίλιαζε, ενώ αυτή ακόμα έτρεμε μισοζώντανη. Εγώ έχασα την φωνή μου από τον φόβο. Δεν βρήκα το κουράγιο να τον χτυπήσω με την γκλίτσα αλλά από μακριά του πέταξα μια πέτρα, τον χτύπησα και συγχρόνως φώναξα. Μόλις με είδε το έβαλε στα πόδια. Εγώ τον κυνήγησα με τις πέτρες μέχρι που εξαφανίστηκε μαζί με τον άλλο που είχα περάσει για σκύλο.

Η πρώτη μου δουλειά ήταν να κρεμάσω σε ένα δέντρο το πρόβατο για να το παραδώσω στο αφεντικό μου. Από κει και πέρα συγκέντρωνα το κοπάδι και φώναζα να μην ξανάρθουν οι λύκοι. Εν τω μεταξύ ο καιρός έκλεισε, άρχισε να χιονίζει και η ομίχλη σου έκοβε την ορατότητα σε πολύ μικρή απόσταση. Επάνω στο βουνό ούρλιαζαν οι λύκοι. Ήταν αρκετά μακριά από εμένα. Άρχισα να ξεθαρεύω. Καθόμουν κούκου με την Κάπα ριχτή και την Ρίτα στα πόδια μου, να μην κρυώσει στον χιονιά. Τα πρόβατα τα είχα μπροστά μου, παραμέριζαν το χιόνι και τρώγανε το χόρτο ανάμεσα στις ασφάκες. Από τον φόβο και την κούραση, άρχισαν να κλείνουν τα μάτια μου. Κάποια στιγμή η Ρίτα με ειδοποίησε κάνοντας ένα παφ με την μύτη και χτύπησε το πόδι. Αυτό ήταν σήμα κινδύνου. Συγχρόνως έφυγε από κοντά μου, πήγε στα πρόβατα. Εγώ πες και κάποιος με κάρφωσε στο έδαφος. Φοβήθηκα ακόμη και να σηκωθώ να φωνάξω μια φορά. Συνέχισα την υπνηλία, όχι για πολύ, διότι άκουσα τα κουδούνια των προβάτων να τρέχουν. Κατάλαβα ότι κάπου εκεί ήταν λύκος. Ξεκούμπωσα το σύρμα από την κάπα να σηκωθώ. Η κάπα μου έκανε φτερά. Όπως ήταν φουσκωτή που καθόμουν κούκου, την άρπαξε ο λύκος, βλέποντάς με για πρόβατο. Εγώ έπεσα ανάσκελα και έβαλα τα κλάματα, συγχρόνως έβαλα τα χέρια μου στο πρόσωπο, να μην βλέπω τους λύκους που είχαν απομακρυνθεί με την κάπα. Η περούτσα όπως την λέγαν εκεί. Αμέσως άρχισα με την γκλίτσα να μαζεύω το κοπάδι για το μαντρί, το χιόνι είχε σταματήσει αλλά η ομίχλη ήταν ακόμα πολύ πυκνή. Όταν είδε το αφεντικό μου ότι επέστρεψα το κοπάδι προτού νυχτώσει έτρεξε να μου κάνει παρατήρηση. Εγώ χωρίς φωνή και κλαμένος του εξήγησα τι είχε συμβεί. Όσο για την περούτσα του είπα ότι την είχα αφήσει σε κάποιο θάμνο και μου την πήραν οι λύκοι. Αφού μ' έριξε μερικές

φάπες, μετρήσαμε τα πρόβατα να δούμε τις απώλειες. Ευτυχώς ήταν μόνο το ένα, που είχε φάει ο λύκος το πρωί.

Αφού μαντρώσαμε το κοπάδι μ' έστειλε στους Σκουριάδες να πάρω τον σκύλο του Λεωνίδα, για να πάμε να σκοτώσει λύκο. Ήταν νόμος εκεί όταν σκοτώνες λύκο σου δίνανε τα κοπάδια της περιοχής ένα αρνάκι ή ένα κατσικάκι. Εγώ μέχρι να πάω να πάρω το σκύλο έπρεπε να διασχίσω λαγκαδιές και ερημιές, έτρεμα ολόκληρος από το φόβο μου. Κρατούσα στα χέρια μου πέτρες, και όταν συναντούσα θάμνο ή κάποιο επικίνδυνο σημείο πετούσα από καμιά πέτρα και μετά περπατούσα. Ποιος μπορεί να ζήσει αυτά τα τρομερά βιώματα; Ένα παιδάκι δώδεκα χρονών που περπατούσα στα άγρια βουνά και ζωγράφιζα σταυρούς στις πέτρες, έκανα την προσευχή μου και έλεγα κλαίγοντας, παναγιά μου φύλαξε την μανούλα μου και να πάω γρήγορα να την δω. Δεν ήταν τα σημερινά χρόνια που μεγαλώνουν τα παιδιά με την τηλεόραση, ραδιόφωνο και τόσα αγαθά. Τότες δεν ξέραμε ούτε ρεύμα τι είναι. Τότε οι άνθρωποι, είχαν μόνο απαιτήσεις από τα παιδιά και όχι υποχρεώσεις. Τελικά έφτασα στο χωριό και πήρα τον φίλο μου τον Νταβέλη, τον σκύλο. Από δω και πέρα πετούσα, δεν φοβόμουν, είχα ασφάλεια μαζί μου, είχα τον φίλο μου. Ο Πρόκος Φώτης είχε πολεμικό όπλο, ήταν και στέλεχος του κόμματος. Πήγαμε να βρούμε τους λύκους εκεί που είχα κρεμάσει το λυκοφαγωμένο πρόβατο. Εκείνος θα πήγαινε από το ρέμα και εγώ με τον σκύλο από το άλλο σημείο και θα αμολούσα το σκύλο, μόλις άκουγα τον πυροβολισμό. Ο σκύλος όμως ήταν ανήσυχος, αφού είχε μυριστεί το λύκο. Κάποια στιγμή ο σκύλος μου ξέφυγε και προτού προλάβει ο Πρόκος Φώτης να πλησιάσει το λύκο, ο σκύλος τον έβαλε στο κυνήγι. Όσο για μένα δικαιολογημένα έφαγα το ξύλο της χρονιάς μου.

Κάθισα μερικούς μήνες ακόμη στο ίδιο αφεντικό, με τη διαφορά ότι το κοπάδι το είχα πάντα κοντά μ' ένα κοπάδι πρόβατα των παρτιζάνων. Οι παρτιζάνοι ήταν κομμουνιστές αντάρτες της Αλβανίας. Οι δεξιοί αντάρτες λεγόταν Μπαλίστες και συνεργάζονταν με τους Γερμανούς. Αυτοί κάνανε τα μεγαλύτερα εγκλήματα στην Αλβανία. Οι Γερμανοί δεν κάθονταν σ' αυτά τα μέρη, λόγω

του ορεινού και έλλειψη αμαξωτού δρόμου. Κάνανε μόνον εκκαθαρίσεις όπως τις λέγανε.

Μια ή δυο φορές το χρόνο μάχονταν με τους παρτιζάνους και εν συνεχεία παίρνανε σβάρνα τα χωριά και δεν άφηναν στο πέρασμά τους τίποτα όρθιο. Καίγανε τα χωριά, σκότωναν ανθρώπους, μάζευαν όσους μπορούσαν και τους έπαιρναν μαζί τους. Επίσης μάζευαν όλα τα ζώα όπως άλογα, μουλάρια και κοπάδια γιδοπρόβατα. Όταν τελείωναν τη καταστροφή τους, ξαναφεύγανε για την Ελλάδα, ή προς τα παράλια της Αλβανίας. Φεύγοντας συναντούσαν διάφορες ενέδρες από τους παρτιζάνους. Εκεί πάθαιναν τεράστιες ζημιές οι Γερμανοί. Παρατούσαν ζώα και ομήρους και όσοι γλίτωναν φεύγανε. Αυτά τα κοπάδια τα κρατούσαν οι παρτιζάνοι, για τη συντήρηση των μονάδων τους. Διότι διατηρούσαν πολύ στρατό. Είχαν επιστρατεύσει από δεκατριών χρονών μέχρι πενήντα και αρκετές γυναίκες. Για τις ανάγκες τους σε ιματισμό και οπλισμό, τους εφοδίαζαν οι Εγγλέζοι, με ρίψεις από τα αεροπλάνα που ερχόταν τη νύχτα, αφού πριν ερχόταν σε επαφή με τον ασύρματο, που χειριζόταν Εγγλέζοι, μέσα στις μονάδες των παρτιζάνων. Από τροφοδοσία αυτός ο στρατός των παρτιζάνων υπέφερε, συντηρούταν από υποχρεωτική βοήθεια του λαού ή από διάφορες επιθέσεις και αρπαγή τροφίμων από τους Γερμανούς. Ένα από αυτά τα κοπάδια είχαν οι παρτιζάνοι και στην Πολίτσανη. Τα φύλαγε πάντα ένας μη μάχιμος παρτιζάνος. Τον λέγανε Σαλίχ και ήταν από το Πάμποβο Αλβανίας. Με αυτόν συνεργαζόμουν εγώ στη βοσκή των προβάτων. Εγώ σαν μικρός έτρεχα και συγύριζα το κοπάδι ενώ αυτός μου έδινε εντολές. Είχε και το πολεμικό όπλο πάντα μαζί του και προστατευόμασταν από τους λύκους. Τα πηγαίναμε πολύ καλά και δεν είχαμε κανένα πρόβλημα μεταξύ μας, μέχρι που κάποια μέρα η τύχη με ξαναχτύπησε. Ο Σαλίχ φορούσε ένα χρυσό δαχτυλίδι, με κολλημένη λίρα χρυσή αντί για πέτρα. Όπως καθόμασταν στην πρασινάδα, μου το έδωσε και το περιεργαζόμουν, μου είχε πει ότι το είχε φτιάξει ο παππούς του, στην Πόλη στην Τουρκία. Κάποια στιγμή του έδωσα το δαχτυλίδι και χωρίσαμε. Εγώ πήρα το κοπάδι μου για το μαντρί και αυτός το δικό του. Μόλις νύχτωσε, ήρθαν δυο παρτιζάνοι στο μαντρί και με πήραν άρον-άρον, χωρίς να μου εξηγήσουν το λόγο. Στο χωριό Πολίτσανη μ' έκλεισαν σ' ένα υπόγειο, που βρωμούσε μούχλα, χωρίς φαγητό και ρούχα. Ήταν κατασκότεινο και κρύο. Κά-

ποια ώρα ήρθε το αφεντικό μου ο Πρόκος ο Φώτης και μου είπε ψυχρά και χωρίς δισταγμό, ότι αν μέχρι το πρωί δεν τους δώσω το δαχτυλίδι του Σαλίχ θα με εκτελούσαν, κάτι που ήταν καθημερινό φαινόμενο.

Μετά από την πρωινή γυμναστική και το ρόφημα, διάβαζε ένας αξιωματικός την κατηγορία, για το άτομο που ήταν ένοχος και η ετυμηγορία ήταν θάνατος, από τους ίδιους τους παρτιζάνους. Άλλη ποινή δεν χωρούσε. Η αθώος ή θάνατος. Και η εκτέλεση γινόταν δημόσια, ακόμα και στους πολίτες. Ειδικά όταν επρόκειτο για προδοσία του αλβανικού δημοκρατικού στρατού, ή κλοπή. Εγώ όταν μου είπε την κατηγορία τα έχασα. Πρώτον γιατί ήμουν αθώος και δεύτερο ζήτησα να ειδοποιηθεί η μάνα μου να την φιλήσω προτού πεθάνω. Του εξήγησα εν τω μεταξύ το σημείο όπου είχε βγάλει το δαχτυλίδι και του το είχα ξαναδώσει. Το πρωί η γυναίκα του αφεντικού μου, μαζί με άλλη μία γυναίκα και έναν παρτιζάνο πήγαν στο σημείο ακριβώς που είχαμε καθίσει με τον Σαλίχ. Και όπως ήταν τα χορτάρια διπλωμένα, το δαχτυλίδι έλαμπε επάνω στην πρασινάδα. Αφού το φέρανε και το παρέδωσαν, εγώ αφέθηκαλεύθερος. Αμέσως πήγα στα πρόβατα και το αφεντικό μου γύρισε το χωριό, στο κόμμα και στις καλλιέργειες. Εγώ είχα θυμώσει πολύ με τον Σαλίχ και δεν τον ξανάκανα παρέα. Αυτό ήταν εις βάρος μου, διότι πολλές φορές μ' έπιανε ο ύπνος και τα πρόβατα πήγαιναν στα σπαρτά και πλήρωνε τις ζημιές τα αφεντικό μου. Μέχρι που απαγκάστηκε να με διώξει.

Με πήρε κάποιος Αντρέας Ρώσης, καλός άνθρωπος και καλή οικογένεια. Είχε αν θυμάμαι καλά δύο κορίτσια και την γυναίκα του. Τον φώναζαν Αμερικάνο, διότι είχε κάνει στην Αμερική. Εκεί με είχαν μέλος της οικογένειάς τους. Η δουλειά μου ήταν να βόσκω τρεις κατσίκες μαλτέζες, δεμένες με την τριχιά. Τις βόσκα γύρω στα χωράφια και στους δρόμους, δουλειά που την έκαναν τα κορίτσια αλλά μεγαλώνανε και ντρεπόταν. Κι έτσι βρήκαν μάνα. Δεν κάθισα πολύ, κάτι μήνες.

Μια μέρα ήρθε και με βρήκε ο Λεωνίδας ο Λιόλιος, από τους Σκουλάδες. Του είχαν επιστρατεύσει τον τσοπάνο και είχε ανάγκη από κρέμα. Εκμεταλλευόμενος την συγγένεια από τον Γκόγκο με ξεσή-

κωσε και με πήρε στο σπίτι του. Ήταν βυθισμένοι στο πένθος, είχαν σκοτώσει οι Μπαλίστες τον μοναχογιό του και άφησε τη γυναίκα του αγκαστρωμένη και αδερφή ανύπαντρη. Ο Λεωνίδας ήταν αρκετά γέρος και σοβαρός άνθρωπος. Όλοι στους Σκουριάδες τον φώναζαν πατέρα και τον συμβουλευόνταν για πολλές υποθέσεις. Και στο σπίτι του ήταν ο αφέντης πατέρας. Δεν τολμούσε κανείς μπροστά του όχι να αντιμιλήσει, αλλά ούτε και να γελάσει. Όταν ήθελε κάτι την ώρα που καθόταν στην παρασιά, όπως το λέγανε, στο τζάκι, δεν φώναζε όνομα, απλώς χτυπούσε την μασιά και αμέσως σκοτωνόταν οι τρεις γυναίκες, νύφη, κόρη και η γυναίκα του, στις προσταγές του αφέντη. Μέσα σ' αυτό το περιβάλλον έζησα αρκετούς μήνες. Στα πρόβατα είχα πάντα το φίλο μου τον Νταβέλη, το σκύλο και πολλές φορές ερχόταν και καμιά γυναίκα για ώρες. Και ξανά μόνος μου με τον Νταβέλη. Η βοσκή γινόταν περισσότερες ώρες νύχτα, λόγω της ζέστης. Κάποτε ήρθαν τα άσχημα μαγιάτα, ότι πρόκειται να έρθουν οι Γερμανοί. Οικογένειες φόρτωσαν τα απαραίτητα υπάρχοντά τους και κρύφτηκαν στις σπηλιές. Την ημέρα οι κινήσεις ήταν πολύ επικίνδυνες διότι ερχόταν τα στούκας και με τα μυδράλια, γάζωναν ότι κινούταν. Πάντως τα χωριά την ημέρα ήταν έρημα από ανθρώπους. Στα Ελληνοαλβανικά σύνορα ο πόλεμος μεταξύ παρτιζάνων και γερμανών κρατούσε περίπου δέκα μέρες. Χωρίς να μπορούν οι γερμανοί να μπουν στην Αλβανία. Αυτό γινόταν στο ελληνικό χωριό Σταυροσικιάδη, Παγονιανή προς Σοπική. Ο κόσμος κουράστηκε στις σπηλιές, τα τρόφιμα τελειωναν, πήγαιναν τη νύχτα στα χωριά και ζύμωναν ψωμί.

Ενα βράδυ διαδόθηκε ότι οι γερμανοί οπισθοχώρησαν προς την Ελλάδα και θα γλιτώναμε από τις εκκαθαρίσεις. Ο Λεωνίδας έλεγε στον κόσμο «μην ξεθαρρεύεστε, γιατί προμηνύεται καταστροφή και θάνατος. Κάθε βράδυ έρχεται ο γκιώνης πάνω από το κεφάλι μας στη σπηλιά και κλαίει δεν κελαηδάει». Ο γκιώνης είναι ένα πουλί που κελαηδάει τη νύχτα. Ο Λεωνίδας αποδείχτηκε σοφός. Χαράματα μας ειδοποίησαν να απομακρυνθούμε προς το βουνό, διότι θα ερχόταν ο εχθρός και το χειρότερο, ότι οι Μπαλίστες ξέρανε τις σπηλιές και θα τους ξετρύπωναν όλους. Τα γυναικόπαιδα τα συνόδεψαν οι παρτιζάνοι στα βουνά που ήταν αδύνατο να πατήσουν οι Γερμανοί. Εκτός από μικροεπιδρομές αεροπλάνων. Τα κοπάδια δεν μπορούσαν να ακολουθήσουν τις οικογένειες, πάντα πιο σιγά

και βόσκοντας, μας έπιασε η μέρα στους πρόποδες του βουνού. Αυτόματα βρεθήκαμε περικυκλωμένοι από τους Γερμανούς. Τα πρώτα σημάδια ήταν τα κροταλίσματα από τα αυτόματα που σκότωναν όποιον προσπαθούσε να τους ξεφύγει. Συγχρόνως αρχίσανε να καίνε τα χωριά. Ήρθαν και σε μένα και μου δώσανε εντολή να δέσω τον φίλο μου τον Νταβέλη. Εγώ τον αγκάλιασα και του είπα ότι είναι πολύ καλό. Τότε μου μίλησε αλβανικά και μου είπε αν θέλω να ζήσω, πρέπει να δέσω το σκυλί. Μου το σκότωσαν, αφού ακόμα το κρατούσα στα χέρια μου. Το κλάμα και ο πόνος της ψυχής μου δεν περιγράφεται. Είναι δύσκολο να μπεις στη ψυχή ενός παιδιού, να ζει αυτές τις τρομερές εμπειρίες. Αφού μάζεψα τα πρόβατα, στην επιστροφή, όπως κατεβαίναμε προς Πολίτσανη, συναντούσαμε πτώματα στο διάβα μας. Μεταξύ των θυμάτων, γνώρισα και τον καλό αμερικάνο, Αντρέα Ρώση. Τι να κρατήσει η παιδική ψυχή; την απειλή και τα σπρωξίματα των Γερμανών; Τον πόνο για τον φίλο μου τον σκύλο; Ή τα ανθρώπινα πτώματα, που ήταν ορισμένοι γνωστοί και αγαπητοί. Και όμως ο φόβος και η πίστη στο θεό με κάνανε και είχα κουράγιο. Είχα πάθει κάτι σαν ανοσία. Τα ζούσα όλα σαν παιχνίδι, σαν όνειρο.

Τέλος το βράδυ φτάσαμε στο χωριό Πολίτσανη. Με υποχρέωσαν οι Γερμανοί και έκλεισα τα πρόβατα σε μια αυλή. Με βοήθησαν τα αρμέξα, πήραν το γάλα και φύγανε. Εγώ καθόμουν κλεισμένος με τα πρόβατα και τους περίμενα, όπως μου είχαν δώσει εντολή. Κάποια στιγμή ήρθε ένας νεαρός Γερμανός, ψιλός με μάτια πολύ γαλανά σαν της γάτας, μου έφερε φαγητό και κάθισε και αυτός μαζί μου τη νύχτα. Εγώ του έδωσα να καταλάβει ότι δεν ήμουν Αλβανός, αλλά Έλληνας και ορφανό. Τότες αυτός μου είπε ότι είναι Πολωνός και αν ήθελα να μ' έπαιρνε μαζί του να με πάει στη γυναίκα του, διότι ακόμη δεν είχαν κάνει παιδιά. Όσο για τους Γερμανούς, τους μισούσε, έτσι προσποιήθηκε. Εγώ απέρριψα την πρόταση, διότι ήθελα να γυρίσω στη μανούλα μου. Αφού ξημέρωσε, αρμέξαμε πάλι τα πρόβατα και εν συνεχεία τα ανέλαβαν οι Γερμανοί. Εμένα με πήγαν σε μία εκκλησία και με πέταξαν μέσα στα γυναικόπαιδα, που ήταν στοιβαγμένοι οι άνθρωποι, ο ένας πάνω στον άλλο. Εκεί γνώρισα την πιο φριχτή βρώμα που είχα συναντήσει. Άλλοι κατουριόταν εκεί μέσα, άλλοι κλαίγανε για το μέλλον που περίμεναν, άγνωστο ποιο ήταν. Πολλές γυναίκες με ρωτούσαν από

που με φέρανε και αν είδα τους δικούς τους ανθρώπους. Ευτυχώς αυτό δεν κράτησε πολύ, μετά από λίγες ώρες άνοιξαν την πόρτα της εκκλησίας και μας βάλανε σε παράταξη. Χώρια οι γυναίκες και τα μωρά που ήταν όλα λερωμένα και νηστικά, διότι ήταν κλεισμένες από την προηγούμενη μέρα χωρίς φαγητό και νερό αλλά και χωρίς αέρα, με το συνωπισμό που ζούσανε. Αφού μας βάλανε στις γραμμές, με τα πολυβόλα να μας σημαδεύουν, άρχισαν και μας κάνανε καταγραφή. Όνομα, ηλικία, εθνικότητα, ανάστημα, χρώμα, φύλο. Εν συνεχεία μας μάζεψαν μπουλούκια με την απειλή των όπλων και βρίζοντας αρχίσαμε να περπατάμε προς τα παράλια της Αλβανίας. Πίσω μας αφήναμε καπνούς από τα χωριά που καίγανε, μπροστά έβλεπες να περπατούν εκατοντάδες άνθρωποι και χιλιάδες ζώα. Στα ενδιάμεσα και δεξιά και αριστερά, ομάδες Γερμανών. Όπως περπατούσαμε νηστικοί, διψασμένοι και μισοξυπόλητοι, όλο και έμεινε από κανένας γέρος ή καμιά γυναίκα. Εμείς ακουγάμε μόνο τη ριπή από τα αυτόματα και ο ψίθυρος- σκότωσαν και άλλον.

Όταν φτάσαμε σε ένα μέρος που λέγεται Σούχα, είναι γύρω βουνά και ανάμεσα χαράδρα που έπρεπε να περάσουμε. Σε αυτό το σημείο έγινε ο χαλασμός. Οι παρτιζάνοι είχαν οχυρωθεί καλά και μόλις φτάσαμε στο σημείο που τους βόλευε χάλασε ο κόσμος από τα πολυβόλα και τους όλμους. Σκόρπισαν τα πάντα. Εγώ κρύφτηκα πίσω από ένα βράχο και έβαλα την μούρη στο χώμα κάνοντας τον σταυρό μου και λέγοντας παναγιά μου παναγιά μου. Είχα βρεθεί πολλές φορές σε πυρά και βομβαρδισμούς αλλά αυτή τη φορά ήταν πολύ αιφνιδιαστικά. Και επί πλέον είχαμε το φόβο μη μας σκοτώσουν οι Γερμανοί για εκδίκηση. Εγώ μαζεμένος στην τρύπα μου σαν σκαντζόχοιρος, δεν πέρασε κανένας. Μόνον τις πρώτες ώρες σφύριζαν οι σφαίρες στα βράχια. Αυτό δεν κράτησε πολύ. Μετά από ώρες ήταν ησυχία. Εγώ φοβόμουν να βγω από την κρυψώνα μου. Και ας μην ακουγόταν πυροβολισμοί εκεί κοντά. Από τον φόβο και την κούραση αποκοιμήθηκα. Όταν με ξύπνησε το κελήδισμα ενός μπούφου, κοιτάζω γύρω μου νύχτα. Μόνον ο μπούφος ακουγόταν που πήγαινε ο αντίλαλος από τη μια μεριά της χαράδρας στην άλλη. Νόμιζες ότι ήταν πολλοί μπούφοι. Σιγά σιγά ξεθάρρεψα και άρχισα να περπατώ στο δρόμο της επιστροφής. Σε κάποιο σημείο είδα ένα κράνος, φοβήθηκα μήπως με φύλαγε κανένας Γερμανός. Έπεσα κάτω και περίμενα να σηκωθεί. Καμιά κίνηση. Του ψι-

θυρίζω «καμαράτ», τίποτα. Τότε με την ψυχή στα δόντια πήγα κοντά. Ήταν νεκρός. Αμέσως του πήρα το πιστόλι, να το έχω για ασφάλεια, να μην με φάνε οι λύκοι μέσα στη νύχτα. Ξημέρωσα στο χωριό Σκουριάδες. Άλλες ερωτήσεις εκεί αν είδα τον τάδε ή την δεινά. Ο Λεωνίδας και πολλές άλλες οικογένειες, είχαν γλυτώσει. Πρόλαβαν και ανέβηκαν στο βουνό. Όταν γύρισαν, δε βρήκαν τίποτα, ούτε σπίτι ούτε πρόβατα. Μόνον πτώματα, από ανθρώπους και από ζώα. Οι Γερμανοί, από τον Σούχα που τους χτύπησαν οι παρτιζάνοι, γύρισαν πίσω και φύγανε προς την Ελλάδα. Από τα ζώα πολλά σκόρπισαν στο βουνό. Επί μία βδομάδα, γυρίζαμε και μάζευε ο καθένας το δικό του σημάδι από τα κοπάδια που είχανε γλιτώσει. Εγώ εκτός από δέκα πρόβατα που βρήκα του Λεωνίδα, βρήκα και κατοικίες του Φίλιππα Ντούρου, που με είχε φιλοξενήσει πρώτος. Και έτσι θα τρώγανε λίγο γάλα τα παιδιά του.

Με αγαπούσαν όλοι στους Σκουριάδες, αλλά κανείς δεν είχε να μου προσφέρει δουλειά και φαγητό. Ήμουν υποχρεωμένος να βρω κάτι για να ζήσω. Μέχρι να βρω, με φιλοξενούσε ο Λεωνίδας. Και όλη μέρα χάζενα με τους Παρτιζάνους. Με μάθαιναν να σκοπεύω και τα βράδια πήγαινα στο πεδίο ρίψης στην Πολίτσανη και μάζενα τα κορδόνια από τα αλεξιπτώτα και βγάζαμε κλωστές για να μπαλώσουμε τα ρούχα. Ωσπου ένα βράδυ, αντί να μας ρίξουν αλεξιπτώτα, στο σημείο που είχαμε ανάψει τις φωτιές, βάσει οδηγιών από τους αξιωματικούς εγγλέζους που ερχόταν σε επαφή με τα αεροπλάνα, δεν ξέρω τι είχε συμβεί, ενώ κανονικά ήρθε το αεροπλάνο και ανάψε φωτάκια όπως πάντα, μόλις ανάψαμε τις φωτιές, μας πλάκωσε με το μυδράλιο και χειροβομβίδες. Ήταν στούκας γερμανικό και όχι εγγλέζικο. Ευτυχώς οι παρτιζάνοι, είχαν φτιάξει χαρακώματα και κρυβόμασταν μέχρι να φύγει το αεροπλάνο που έριχνε τον εφοδιασμό. Κι έτσι δεν είχαμε θύματα. Πάντως ήταν η τελευταία ρίψη. Από τότε δεν ξέρω αν γινόταν κάπου αλλού ρίψεις. Εγώ προσπαθούσα να βρω δουλειά, διότι στον Λεωνίδα που φιλοξενούμουν δεν πρόσφερα αξιόλογη εργασία. Μετά από μήνες τα κατάφερα και έπιασα δουλειά στον μοναδικό νερόμυλο που υπήρχε στην περιοχή, χωρίς αμοιβή, αρκεί που μου εξασφάλιζε φαγητό και διαμονή. Δε ξέρω πόσο ακριβώς πόσο κάθισα στο νερόμυλο, πάντως πρέπει να κάθισα περίπου χρόνο. Εν τω μεταξύ μαθαίναμε ότι οι Γερμανοί είχαν φύγει από την Ελλάδα. Κάποια μέρα πέρασε μια

γυναίκα από τον μύλο που με γνώριζε, ήταν από ένα κοντινό χωριό με το Μολυβδοσκεπάστο. Αυτή η γυναίκα μου έφερε το πιο χαρούμενο νέο της ζωής μου. Με ρώτησε δισταχτικά αν είμαι ο γιος της Γκόγκαινας και αφού τη βεβαίωσα ότι εγώ είμαι και ότι έχω δύο ή τρία χρόνια να πάω στην Ελλάδα στη μάνα μου, τότε αυτή μου εξήγησε ότι προ μηνών είχε δει την μάνα μου και με συλλυπήθηκε διότι είχε πεθάνει ο πατέρας μου ο Γκόγκος. Αυτή η κυρία ήταν από την ψηλότερα, δεν ήξερε ότι τον Γκόγκο τον είχα πατριό. Εγώ χωρίς να τη το δείξω πέταξα από τη χαρά μου και ήμουν έτοιμος να βρω παρέα που να πήγαινε στην Ελλάδα, να πήγαινα κι εγώ στη μάνα μου. Αυτό το γνώριζε και ο μυλωνάς και προσπαθούσε να με βοηθήσει.

Μια μέρα ήρθε στο μύλο ένας παρτιζάνος και μου ζήτησε να παρουσιάσω στη διοίκηση, στο γραφείο στους Σκουριάδες. Εγώ ανήσυχος πήγα την ίδια μέρα. Στο γραφείο ήταν δύο αξιωματικοί παρτιζάνοι και μία γυναίκα εν στολή, γραμματέας. Αφού με ρώτησαν από που είμαι και σε τι κατάσταση βρίσκεται η οικογένειά μου, τότες μου δείξανε δύο δρόμους. Ή να φύγω για την Ελλάδα, ή να με στείλουν σε μία σχολή και να γίνω αξιωματικός σαν και αυτούς. Με μια διευκρίνιση, ότι αν πάω στην Ελλάδα, πιθανόν να αντιμετωπίζα σοβαρά προβλήματα, από τους Εγγλέζους. Διότι την θέση των Γερμανών έχουν καταλάβει αυτοί. Έχουν φέρει άσπρο ψωμί, μαρμελάδες αλλά όσοι είναι συναγωνιστές κατά του φασισμού, τους σκοτώνουν. Εγώ είχα το ελαφρυντικό ότι ήμουν δεκαπέντε χρονών και δεν παρουσίαζα καμιά δράση, αλλά ήταν και το μειονέκτημα ότι ήμουν στην Αλβανία και πιθανόν να με θεωρούσαν ως κομμουνιστή οι Εγγλέζοι. Όλα αυτά μου γίνανε γνωστά στο γραφείο, που με κάλεσαν.

Εγώ ήρθα σε δύσκολη θέση. Ήθελα να πάω στην μάνα μου, αλλά φοβόμουν και τις συνέπειες από τους Εγγλέζους. Από την άλλη μεριά ήταν δελεαστική η πρόταση να γίνω αξιωματικός. Χωρίς να συνειδητοποιήσω ότι θα γινόμουν αξιωματικός σε μια εχθρική προς την Ελλάδα χώρα. Ευτυχώς μου δώσανε το περιθώριο να πάω την άλλη μέρα να τους απαντήσω και να υπογράψω την απόφασή μου. Τους χαιρέτησα με τον τρόπο των παρτιζάνων. Το χέρι τεντωμένο, γροθιά, προφέροντας τις λέξεις «στέκια φασίσιμε», δηλαδή θάνατος στο φασισμό, μου ανταπέδωσαν τον χαιρετισμό,

εγερθέντες και προφέροντας «λίριε πόπουλη», λευτεριά στον λαό. Αμέσως γύρισα στο νερόμυλο. Είπα στο μυλωνά όλη τη συζήτηση που είχα με τους παρτιζάνους. Εκείνος μου υπέδειξε να φύγω το γρηγορότερο για την Ελλάδα. Διότι είχε πληροφορηθεί ότι τα σύνορα είχανε κλείσει και αυτά που μου τάζανε οι παρτιζάνοι, ήταν ψέματα. Απλώς θα με πήγαιναν σε στρατόπεδο εργασίας. Εγώ ακούγοντας αυτά, έφυγα για την Ελλάδα την ίδια ώρα. Χωρίς να πάω στο χωριό Σκουριάδες, που είχα τα ρούχα που άλλαζα, δύο ναπολόνια, εκατό λέκια το καθένα, και κάτι φωτογραφίες μου που είχα βγάλει με παρτιζάνους. Αυτά έμειναν για πάντα στην Αλβανία. Έφυγα με τα κουρέλια που φορούσα, στη διαδρομή μέχρι να φτάσω στα σύνορα, πήγαινα από τα χωράφια και όχι από τα μονοπάτια. Για να μην με ανακαλύψουν που έφευγα.

Ηταν φθινόπωρο και περπατώντας, μάζευα καρύδια. Ήταν πάρα πολλά, εκτός από αυτά που έτρωγα, είχα γεμίσει τις τσέπες και τον κόρφο. Κάπου με έπιασε η νύχτα, εγώ όμως συνέχισα την πορεία μου, διότι έπρεπε να περάσω τα σύνορα κρυφά προτού ξημερώσει. Όταν είχα πάει στην Αλβανία, πήγαινα από το συνηθισμένο μονοπάτι και είχα δει το εγκαταλειμμένο φυλάκιο των συνόρων. Και τώρα στην επιστροφή κανόνισα να περάσω, αρκετά μακριά από το παλιό φυλάκιο. Δυστυχώς όμως έπεσα πάνω στον Αλβανό σκοπό. Ήμουν πολύ κοντά και δεν χωρούσε αντίδραση. Ευτυχώς τον γέλασα λέγοντας ότι είμαι τσοπάνος, είχα χάσει λίγα πρόβατα και ψάχνοντας έχασα τον προσανατολισμό μου. Ήταν αρκετά ηλικιωμένος και μου είπε ότι είχε έξη παιδιά. Μου συνέστησε να καθίσω μαζί του μέχρι να έρθει ο αντικαταστάτης του να τον αλλάξει. Και μετά θα πήγαινα μαζί του στο φυλάκιο να διανυχτερεύσω και το πρωί θα πήγαίναμε να ψάξουμε για τα πρόβατα. Δεν θυμάμαι ακριβώς πόση ώρα καθίσαμε παρέα. Του είχα δώσει καρύδια και έτρωγε. Όταν ξαφνικά άρχισε να με πονάει η κοιλιά μου, πιθανόν από τα πολλά καρύδια που είχα φάει, μπορεί και από κρύωμα. Διότι ήμουν ιδρωμένος. Άδειασα τους κόρφους από τα καρύδια που είχα μάσει και πήγα για σωματική μου ανάγκη. Γυρίζοντας στον Αλβανό, σε λίγο ξανά. Και αργούσα να επιστρέψω, διότι το κόψιμο δεν με άφηνε να σηκωθώ. Ο Αλβανός με ρωτούσε χαμηλόφωνα αν είμαι καλά. Του απαντούσα χωρίς να μπορώ να επιστρέψω αμέσως. Διότι το κόψιμο με είχε καθηλώσει. Αυτό ήταν και το ξύπνημα. Κάποια

στιγμή κύλησα μέσα στις φτέρες και εξαφανίστηκα. Γύρισα προς το Αλβανικό έδαφος και επέστρεψα από πολύ μακρύτερα στην Ελλάδα. Αφού κάθισα μέσα στο δάσος, να ξημερώσει, αποκοιμήθηκα.

Tο πρωί ξύπνησα από γυναικείες φωνές, είχαν έρθει να κόψουν ξύλα. Σηκώθηκα και πήγα στις γυναίκες, αυτές με πέρασαν για Αλβανό. Τους εξήγησα ποιος είμαι και από που. Αυτές με πήγανε και με παρέδωσαν στο ελληνικό φυλάκιο. Εκεί τους εξήγησα λεπτομερώς την φυγή μου από την Αλβανία. Μου δώσανε έφαγα και με συνόδεψαν, καβάλα σε μουλάρια και γω και ο συνοδός μου στρατιώτης, μέχρι το Κεφαλόβρυσσο. Από κει και πέρα μπορούσα να συνεχίσω μόνος μου. Στο χωριό μου έφτασα σούρουπο. Το σπίτι που ήξερα ήταν καμένο και γκρεμισμένο. Ρώτησα κάποια γυναίκα που γύριζε από τον Αηγιώργη, βρύση. «Που μένει η Γκόγκαινα;» και αυτή χωρίς να με γνωρίσει μου είπε στη καλύβα του Κράβαρη, στη Ράχη. Εκεί καθόταν η μανούλα μου με τα δυο παιδιά της, την Μαγδαληνή και το Γιώργο. Ήταν ένα μικρό οίκημα τρία επί τρία. Είχαν καρφώσει ένα υπερυψωμένο κρεβάτι, επάνω κοιμόταν η οικογένεια και από κάτω καθόταν τα λίγα γίδια που τους είχανε μείνει, περίπου δέκα. Για πόρτα είχαν ένα φύλο παλιοτσιγκο.

Xτύπησα να μου ανοίξουν, η μανούλα μου, φοβισμένη από τους ελασίτες αντάρτες, που φεύγοντας για την Αλβανία, ζητούσαν ψωμί, μου απάντησε: «φύγε σε παρακαλώ, διότι είμαι χήρα γυναίκα με ορφανά παιδιά, που να βρω το ψωμί να σου δώσω». Εγώ επέμενα να χτυπώ την υποτιθέμενη πόρτα. Σηκώθηκε μ' ένα δαδί στο χέρι, είδος φωτιστικό της εποχής εκείνης. Ένα κομμάτι ξύλο από έλατο. Το ανάβαμε για λάμπα και αυτό με οικονομία, διότι δεν κατέβαζε το ποτάμι ταχτικά ξύλα ελάτης. Όταν σήκωσε το δαδί στο πρόσωπό μου και με είδε μόνον που δεν έπεσε ξερή, από τα γέλια και κλάματα χαράς. Όλη η οικογένεια ξημέρωσε να διηγούμαστε τις μαύρες μέρες που είχαμε περάσει στα χρόνια του χωρισμού και της κατοχής. Λέγαμε και μαθαίναμε αυτά που μπορούσαμε να πούμε. Ποτές δε βρήκα το θάρρος να ομολογήσω λεπτομέρειες σε κανέναν τι κόντεψα να πάθω στη Σοπική από το κτήνος τον Γεροβασίλη και πολλές άλλες ζαβολιές που έκανα σα παιδί, όπως κλέψιμο κανένα φρούτο, κανένα ψέμα, ακόμα και το ξύλο που έδινα σε μικρότερους μου, ή το ξύλο που έτρωγα όταν έφταιγα. Τα πιο πολλά

έχουν μείνει στη μνήμη μου, δεν εκφράστηκαν ποτέ. Σημασία έχει ότι τώρα βρεθήκαμε μια οικογένεια, με αρχηγό τη μάνα και εγώ σαν πιο μεγάλος γιος ξεκινήσαμε να φτιάξουμε την κατεστραμμένη μας ζωή από την αρχή. Να σκάβουμε τα χωράφια με το δικέλι, να σπείρουμε διάφορα όπως κήπους ζαρζαβατικά ή ρεβίθια, φακές και ότι θέλει μια οικογένεια στο χωριό. Αλλά μέχρι να γίνουν αυτά που σπέρναμε, έπρεπε να φάμε και ψωμί δεν έβγαινε από πουθενά.

Μάθαμε ότι στα Γιάννενα, μοίραζε η ούντρα ρούχα και τρόφιμα. Μαζεύτηκαν πολλοί από το χωριό να πάνε να πάρουν ότι τους δώσουν. Αυτοί ήταν όλοι τους άντρες, μεταξύ αυτών και εγώ. Διότι η μάνα μου δεν μπορούσε να φτάσει το γκρουπ των ανδρών. Ο Γιώργος ήταν πιο μικρός και φύλαγε τα γίδια. Έτσι πήγα εγώ να φέρω τα καλούδια από τα Γιάννενα. Δεν ήταν καθόλου εύκολη δουλειά να περπατήσω ογδόντα χιλιόμετρα με τα πόδια και από παπούτσια ήταν πολυτέλεια. Πότε διπλές, πλεχτές, μάλλινες κάλτσες και πότες με τίποτα παλιοτσάρουχα δεμένα με σύρματα. Από ντύσιμο περνούσε η παγωνιά στα κόκαλα. Αλλά δεν κάναμε ούτε στάση πουθενά για να μην παγώσουμε. Όσο για μένα, αν οι άλλοι περπατούσαν, εγώ έτρεχα για να τους φτάσω, αφού ήμουν ο πιο μικρός και αδύνατος της παρέας. Την πρώτη μέρα φτάσαμε στους Νεγράδες. Εκεί υπήρχε ένα κατάλυμα που το λέγανε χάνι. Σε αυτό το κατάλυμα στουβαχτήκαμε ο ένας απάνω στον άλλο, διότι ήταν πολύς κόσμος από διάφορα χωριά και μαζί και ζώα, μουλάρια, άλογα, γαϊδούρια. Πάντως ξημερώσαμε. Το πρωί ήταν πιο δύσκολα. Έξω είχαν καλυφθεί τα πάντα από το χιόνι. Πήγαν μπροστά αυτοί που είχαν ζώα, άνοιξαν το δρόμο και στα χνάρια τους ακολουθούσαμε πεζοί και ξυπόλητοι. Παρόλο που ήταν μόνο είκοσι πέντε χιλιόμετρα Νεγράδες Γιάννενα κάναμε όλη τη μέρα να φτάσουμε. Για πρώτη μου φορά γνώριζα πόλη, με πολύ λαό, μαγαζιά και δρόμους γυαλιστερούς. Πήγαινα γύρω στους πάγκους από τα μανάβικα και μάζευα τις φλούδες από τα πορτοκάλια και τις έτρωγα. Ήταν το καλύτερο φρούτο για μένα. Δεν είχα φάει ποτέ μου πορτοκάλια. Έβλεπα τις αρμαθιές τα ξερά σύκα, τις σταφίδες και τόσα άλλα καλά και μου τρέχανε τα σάλια από την πείνα και την λαιμαργία.

Το βράδυ κοιμηθήκαμε στο χάνι του Αβράμη. Ήταν κάπου στην οδό Ανεξαρτησίας. Την άλλη μέρα η ούντρα δεν μας έ-

δωσε τίποτα. Είχανε κανονίσει να πάνε στα χωριά να κάνουνε διανομή μόνοι τους, κάποια επιτροπή από την νομαρχία Ιωαννίνων. Εγώ με τον Νικηφόρο του Μπέρζα πήγαμε στο χάνι και βρήκαμε τον Κατσέτα Δημήτριο να εισηγηθεί στη μητρόπολη να με βάλει στο ορφανοτροφείο, διότι ο Κατσέτας ήταν μέσα στα πράγματα. Δυστυχώς με κυνήγησε με τον χειρότερο τρόπο. Ότι δεν είμαι ορφανός ούτε και άπορος. Διότι η μάνα μου είχε γίδια. Να γυρίσουμε στο χωριό αδειανοί ήταν αδύνατον. Έτσι πήρε την πρωτοβουλία ο Νικηφόρος, να πάμε στα χωριά γύρω από την λίμνη να ζητιανέψουμε. Εγώ ήμουν πολύ ντροπαλός, αλλά ο Νικηφόρος είχε τρομερό θάρρος, ήταν και πιο μεγάλος από εμένα. Αφού γυρίσαμε τα χωριά, γύρω από την σημερινή λίμνη, διότι τότες ήταν μεγάλη η λίμνη, έφτανε κάτω από το Λυκόστομο ασφάκα, όλος αυτός ο κάμπος ήταν λίμνη. Κάναμε σχεδόν μια βδομάδα μέχρι να γυρίσουμε στα Γιάννενα. Είχαμε μάσει λίγες οκάδες καλαμπόκι, ψωμί και αλεύρι. Επιστρέφοντας στα Γιάννενα, στο φόρο μας ζήτησαν να αγοράσουν αυτά που είχαμε μάσει. Όπως και έγινε. Ήταν αδύνατον να πήγαινα τόσο βάρος στο χωριό. Έτσι πουλήσαμε τα τρόφιμα, είχαμε πάρει από δύο σελίνια, το κάθε σελίνι ήταν τριάντα δραχμές. Ο Νικηφόρος θα είχε καιρό στα Γιάννενα, διότι γνώριζε την πόλη, τα θεάματα. Με πήρε και πήγαμε κινηματογράφο. Ήταν η πρώτη μου φορά που έμπαινα σε κινηματογράφο. Τα έχασα και ντρεπόμουν, αλλά ο Νικηφόρος με είχε υπό την προστασία του. Όταν άρχισαν στην ταινία να πυροβολούν, εγώ κρυβόμουν πίσω από τα καθίσματα. Αφού με καθησύχασε ο Νικηφόρος, παρακολουθούσα την ταινία χωρίς να καταλαβαίνω τίποτα. Ούτε και μπορούσα να διαβάσω. Το αποτέλεσμα ήταν να με πιάσει ο ύπνος, μετά από την κούραση τόσων ημερών περπάτημα και φορτωμένος.

Με ξύπνησε ο Νικηφόρος όταν η αίθουσα είχε αδειάσει και τα φώτα ήταν αναμμένα. Την άλλη μέρα αγόρασα δύο ψάρια μεγάλα κιπρίνια και πήρα το δρόμο της επιστροφής για την οικογένειά μου. Ο Νικηφόρος έμεινε στα Γιάννενα. Την πρώτη μέρα νύχτωσα κοντά στο Καλπάκι. Βρέθηκε στο δρόμο μου ένα τσοπανόπουλο, λίγο μεγαλύτερο από μένα. Πήγαινε στο χωριό Ραβένια, στην οικογένειά του. Περπατούσαμε παρέα μέσα στη νύχτα και στην παγωνιά. Φτάσαμε και διανυχτέρευσα στο σπίτι του. Το πρωί τους άφησα το ένα ψάρι, να τους ευχαριστήσω για τη φιλοξενία.

Την άλλη μέρα μέχρι να φτάσω στην οικογένειά μου το άλλο ψάρ παρά την παγωνιά, είχε βρωμίσει. Και πήγα στη μάνα μου ένα ψάρ βρώμικο και τα υπόλοιπα χρήματα που μου είχαν μείνει.

Δεν κάθισα πολύ ακόμη με τη μάνα μου, κάποια μέρα άκουσα τον Γιώργο να μου λέει κατάμουτρα, ότι βρήκα ευκαιρία μετά το θάνατο του πατέρα του να πάω και να γίνω κληρονόμος, στο βίο του πατέρα του. Αυτό δεν έφτανε το μυαλό ενός παιδιού δώδεκα ή δεκατριών χρόνων να το σοφιστεί, αλλά αργότερα έμαθα ότι τον είχε βάλει στα λόγια ο Αχιλλέας ο Γκίκας ο Λόλης. Γιος του Λεωνίδα Λόλη από τους Σκουριάδες. Για μένα ήταν χαστούκι και ζύπνημα μαζί. Κατάλαβα ότι ήμουν ξένος εκεί μέσα. Θα έπρεπε πάση θυσία να κοιτάξω το δικό μου μέλλον. Η μάνα μας αντέδρασε όσο μπορούσε, αλλά εγώ ήμουν αποφασισμένος, δεν με κρατούσε τίποτα.

Κατέβηκα στο Μπουραζάνη, με προορισμό την Κόνιτσα. Θα πήγαινα στο θείο μου τον Λάζο να μου βρει καμιά δουλειά. Δεν χρειάστηκε να φτάσω στην Κόνιτσα, διότι στο Μπουραζάνη ήταν κάποιος που είχε εργάτες και φτιάχνανε κάρβουνα στο δάσος και τα έστελνε στα Γιάννινα. Αφού μου δώσανε και έφαγα, συμφωνήσαμε να με προσλάβει παραγιό στο σπίτι του, στα Γιάννινα. Το βράδυ μ' έστειλε με το φορτηγό με τα κάρβουνα στο σπίτι του. Ήταν πραγματικά πλούσια οικογένεια, για κείνη την εποχή. Είχε δύο αγόρια με τα πιστόλια στην τσέπη. Ήταν στην οργάνωση «Χ» του Γρίβα, ο φόβος και ο τρόμος για κείνα τα χρόνια. Είχε τρία κορίτσια μεγάλα. Η μικρότερη ήταν στη δικιά μου ηλικία. Εκτός από την οικοδέσποινα, που έλεγε ότι ήταν παλιά δασκάλα, είχε και άλλον έναν παραγιό και μια γριά, αδερφή του νοικοκύρη. Εμάς τους τρεις μας είχανε τελείως απομονωμένους, μακριά από την οικογένεια.

Τρεις είμαστε, εγώ, ο άλλος παραγιός και η γριά. Η εργασία που προσφέραμε, ήταν η φύλαξη και συντήρηση εξήντα προβάτων και πέντε αγελάδων. Και όταν τελειώναμε από τα ζώα, κάναμε διάφορα θελήματα. Να ποτίσουμε τα καπνά με τους γκαζοντενεκέδες, τους κουβαλούσα δυο-δυο από μακριά, μέχρι που πάνονταν τα χέρια μας. Να φυτεύουμε, να σκαλίζουμε και ότι άλλο μπορούσε να προκύψει. Η αμοιβή μου ήταν το φαγητό και ότι κουρέλια περισσεύαν από τα παιδιά τους, τα φορούσα εγώ. Από φαγητό; τρώγανε αυτοί πρώτοι και στο τέλος μάζευαν όλα τα αποφάγια, τα συμπλήρωναν και μας δίνανε και μας τη μερίδα μας. Το σίγουρο είναι ότι

ήμασταν πάντα πεινασμένοι. Η κακομοίρα η γριά μας έλεγε, «εσείς είστε ξένοι και νέοι, ότι ώρα θέλετε τα παρατάτε και φεύγετε. Εγώ τι να κάνω που ο αδερφός μου, μ' έχει αιχμάλωτη, για ένα κομμάτι ψωμί». Το βράδυ εγώ και ο άλλος παραγιός κοιμόμαστε σε μία καλύβα, που ήταν κινητή, την μεταφέραμε κάθε μέρα κοντά στα πρόβατα. Ήταν σε σχήμα χωνιού δεμένη με βέργες και άχυρο από βρίζα ή σίκαλη όπως λέγεται τώρα. Σε αυτή τη καλύβα κουλουριαζόμαστε, με τις κάπες και περνούσαμε τις νύχτες μας. Ένα βράδυ σαν παιδιά, μιλούσαμε για κορίτσια. Εγώ καλοέβλεπα την μικρή. Και μάλιστα μια μέρα, πήγαμε στο πρακτορείο και πήραμε μια κοφίνα πορτοκάλια, την είχαν στείλει από την Άρτα. Και μέχρι να πάμε στο πρακτορείο και να γυρίσουμε μου δόθηκε η ευκαιρία να μιλήσω μαζί της και να της πιάσω και λίγο το χέρι. Αυτό για μένα ήταν χαρά και ευτυχία, διότι ήταν πραγματικά κούκλα, με τη μπλε μπλούζα του σχολείου, τα άσπρα σοσόνια και το καλλιγράμμο πόδι. Αφού αρχίσαμε με τον φίλο μου να μιλάμε ποια είναι η άσπρη, ποια είναι η μαύρη, εγώ του εξομολογήθηκα τον έρωτά μου για τη Λιλή, έτσι τη λέγανε. Και πάνω που κάναμε τις παιδικές φαντασιώσεις, πως θα αισθανόμαστε αν είχαμε την τάδε αγκαλιά και τα λοιπά, βρεθήκαμε στα αστέρια, χωρίς καλύβα. Είχαν έρθει τα παιδιά του Τσιλική, δηλαδή του αφεντικού, με τα πιστόλια στο χέρι, αφού μας αναποδογύρισαν την καλύβα, μας πήραν συνοδεία και μας έβαλαν σε ένα πλυσταριό, στο σπίτι. Μας βάλανε και γδυθήκαμε τελείως, αυτό λέει το κάνανε για να διαπιστώσουν ποιος από τους δύο την είχε πιο μεγάλη, αφού είχαν ακούσει όλη τη χαζοκουβέντα που κάναμε στη καλύβα. Αφού μας έριξαν μερικά σκαμπιλια, ντυθήκαμε και πήγαμε πάλι στη καλύβα μας. Το πρωί έδιωξαν το άλλο παιδί, ενώ εμένα με κράτησαν διότι ήμουν μικρότερος και με είχε παρασύρει εκείνος. Τέλος αργότερα, φέρανε κάποιο άλλο παιδί, για να βοηθήσει στις εργασίες.

Αεν καθίσαμε πολύ, μετά από κάτι μήνες το σκάσαμε κρυφά και πήγαμε στο Πέραμα να φυλάξουμε αγελάδες. Εκεί βρήκαμε πολύ καλό κόσμο. Χορταίναμε φαγητό, μας πλένανε τα ρούχα και μας δίνανε και οκτώ οκάδες καλαμπόκι το μήνα. Εκεί στο Πέραμα το μόνο μελανό σημείο ήταν ο βάλτος. Πηγαίναμε σχεδόν δυο φορές τη βδομάδα και κόβαμε πρασινάδα, να ταΐσουμε τα ζώα. Χανόμαστε στον βάλτο της λίμνης σχεδόν μέχρι τις μασχάλες. Αφού

φτιάχναμε τα δεμάτια, την πρασινάδα και βγαίναμε έξω στη στεριά, το σώμα μας ήταν μαύρο από τις αβδέλες, που μας ρουφούσαν το αίμα. Τις ξεκολούσαμε από το σώμα μας, δεκάδες αβδέλες και το αίμα μας έτρεχε μέχρι που αφήναμε αποτυπώματα στη διαδρομή μέχρι να φτάσουμε στο χωριό. Δεν ήταν πολύ επώδυνο, αλλά ήταν αηδιαστικό. Δεν ξέρω μετά από πόσους μήνες, έφυγα από τις αγελάδες και πήγα τσοπάνος σε πρόβατα. Μου έδινε δεκαπέντε οκάδες καλαμπόκι το μήνα και όλα τα άλλα, φαγητό, πλύσιμο, το να αναφέρω λεπτομέρειες, δε βλέπω το λόγο να αναφέρω τις μικροπεριπέτειες. Όπως εκεί γνώρισα άνθρωπο που καυτηρίαζε τη λύσσα στη γλώσσα, πως λίγο έλλειψε να σκοτώσω κάποιον που με είχε χτυπήσει άδικα, πως μια νύχτα όπως πήγαινα καβάλα στο άλογο, κατάλαβε τον κίνδυνο και σταμάτησε απότομα με αποτέλεσμα να πέσω και να πατήσω ένα τεράστιο φίδι. Αυτά ανήκουν στις λεπτομέρειες.

Mια μέρα ήρθε στα πρόβατα κάποιος από τα Γιάννενα να αγοράσει πρόβατα. Ήταν χασάπης. Αφού με απομάκρυνε από το αφεντικό, για να μη μας ακούσει, με ρώτησε πόσο πληρώνομαι και τότε μου έκανε τη πρόταση να πάω στα Γιάννενα, να μου δίνει εκατόν πενήντα δραχμές το μήνα και όλα τα άλλα, ύπνο, φαγητό, πλύσιμο. η δουλειά μου ήταν φυλάξω περίπου τριάντα πρόβατα. Αγόραζε πρόβατα αδονάτα, τα πάχαινε και τα έσφαζε. Έτσι βρέθηκα πάλι μέσα στα Γιάννενα. Η δουλειά μου ήταν εύκολη, η βοσκή γινόταν παραλιακά. Ετότες τα κάρρα με τα σκουπίδια της πόλης των Ιωαννίνων τα πετούσαν στους μπαξέδες και τα πρόβατα έβρισκαν διάφορες τροφές στα σκουπίδια και χορταράκια έβρισκαν, εκτός από τους μπαξέδες και μέσα στο κάστρο, διότι τότε ήταν αραιοκατοικημένο. Και μετά την κυρα Φροσύνη, μέχρι τα τότες σφαγεία και βυρσοδεψία. Τότε στα Γιάννενα δεν χόρταινες να βλέπεις τα χειροκίνητα επαγγέλματα. Από το χάραμα έβλεπες ανθρώπους να γυρίζουν στους δρόμους με τους γκαζοτενεκέδες και να μαζεύουν κοπριά από σκύλους. Τη χρησιμοποιούσαν στα βυρσοδεψία. Και εν συνεχεία άρχιζαν οι γυρολόγοι, μανάβηδες, ψαράδες, κουλουράδες, παπλωματάδες, γανωτές, και πολύ άλλοι που δεν τους θυμάμαι τώρα. Και άμα έμπαινες στην αγορά, βούιζαν τα αυτιά σου από τα χτυπήματα των μαστόρων στον χαλκό, στο αμόνι, στους σιδεράδες, σαμαράδες. Ειδικά των τεχνιτών του μπρόζου και χαλκού. Από κι-

πια με καμπάνες και από τεψή μέχρι γάστρες. Δεν υπήρχε το αλουμίνιο, ούτε το πλαστικό, αυτά ήταν τελείως άγνωστα.

Το ρεύμα, το αέριο ήταν άπιαστα. Τότε δούλευε το καρβουνόξυλο και τα γερά τεχνικά χέρια. Τα θυμάμαι και μου φαίνεται ότι ανήκουν σε άλλη ζωή. Τέλος εγώ συνεχίζω το οδοιπορικό μου.

Mπαίνω στην τρελή ηλικία και τις παρέες δεν μπορώ να τις διαλέξω. Μου αρέσει αυτό που λένε καλή ζωή. Τα βράδια γυρίζαμε στο οινομάγαζα, πίναμε και γλεντούσαμε και τον μισθό μου τον είχα φάει προτού τον πάρω. Ένα πράγμα μόνο απέφευγα, από φόβο και έλλειψη πείρας, τις γυναίκες. Ευτυχώς που τότε δεν υπήρχαν τα ναρκωτικά. Από τσιγάρο; δεν έλειπε από το χέρι μου, παρά μόνον όταν κοιμόμουν. Μια μέρα όπως έβροσκα τα πρόβατα, στα σκουπίδια είδα μια παλιά διαθήκη. Την πήρα στα χέρια μου και προσπαθούσα να συλλαβίσω το δυσανάγνωστο εκκλησιαστικό βιβλίο. Κάποιος με κτύπησε φιλικά στην πλάτη, γυρίζω βλέπω έναν άγνωστο κύριο με γραβάτα να μου συστήνεται και να με ρωτάει αν καταλάβαινα τι έγραφε η αγία γραφή. Εγώ του εξήγησα ότι δε μπορούσα να το διαβάσω, αλλά το πήρα επειδή ήταν εκκλησιαστικό βιβλίο. Ο άνθρωπος αυτός προσφέρθηκε, να μου δώσει βιβλία που θα μπορούσα με την δικιά του βοήθεια να τα διαβάσω, όπως έγινε, μετά από πολλά ραντεβού και μελέτη. Τότε είδα για πρώτη φορά τη φράση ιεχωβά. Εγώ δεν γνώριζα καν ότι υπάρχουν τόσες και τόσες αιρέσεις, που όλες τους στηρίζονται στην αγία γραφή. Πάντως για μένα αυτός ο μάρτυρας του ιεχωβά ήταν ο άνθρωπος που με πρόλαβε από την άκρη του γκρεμού. Εγκατέλειψα τις παλιοπαρέες και τα ποτά και προσγειώθηκα στην μελέτη, στη δουλειά μου και στην ευαγγελική εκκλησία, εκεί καλύπτοταν οι μάρτυρες του ιεχωβά. Εκεί πήρα την πρώτη μου κοινωνική, θρησκευτική και λίγο γραμματική μόρφωση. Όλες οι ελεύθερες ώρες μου, ήταν γεμάτες από την ευαγγελική εκκλησία, αδελφικές συναθροίσεις στα διάφορα σπίτια των εν χριστώ αδελφών. Υπ' όψιν ότι στην ευαγγελική εκκλησία καλύπτοταν διάφορες θρησκευτικές αιρέσεις. Πάντως όλοι τους είχαν την αγία γεφή για οδηγό. Εγώ τους έβλεπα όλους με αγάπη και καλοσύνη.

Εν το μεταξύ, τα χωριά μας άρχισαν ν' αδειάζουν. Μαζευόταν ο κόσμος στις μεγαλουπόλεις, διότι στην ύπαιθρο είχε αρχίσει η μεγάλη κατάρα που λεγόταν εμφύλιος σπαραγμός, ή συμμοριτοπόλεμος όπως άρεσε να τον αποκαλούν οι τότε κυβερνώντες.

Η πόλη των Ιωαννίνων είχε μια εικόνα που δεν περιγράφεται με λόγια. Είχαν κατοικηθεί, εκτός από τα σπίτια και τα σχολεία, διάφορα στρατιωτικά τολ, μέχρι και τα κοτέτσια. Εκτός από τους Βορειο Ηπειρώτες που ήταν περίπου τριάντα χιλιάδες, κάθε μέρα ερχόταν και εκατοντάδες πρόσφυγες από τα χωριά. Από δουλειά, θα έπρεπε να είσαι πολύ τυχερός, για να βρεις ένα μεροκάματο. Αυτό που έσωσε πολλούς από την πείνα, ήταν το καθημερινό συσσίτιο, που προσέφερε ο δήμος. Δεν ξέρω αν συμμετείχαν και άλλοι φορείς όπως η εκκλησία και λοιπά. Μεταξύ των προσφύγων ήρθαν και οι δικοί μου. Ο αδερφός μου ο Πέτρος με την οικογένειά του, τρία παιδιά και τη γυναίκα του. Τακτοποιήθηκαν στα τολ στους αμπελόκηπους. Είχε την τέχνη του τσαγκάρη και τα έφερνε σε πέρας. Η Μαγδαληνή ήρθε και κάθισε μαζί μου. Είχε φτάσει το κακό στο απροχώρητο. Κάθε μέρα ακούγαμε τα κροταλίσματα των πολυβόλων, πότε στο νεκροταφείο που θάβανε τους μαχητές που σκοτώνονταν στον εμφύλιο. Και άλλοτε ακουγόταν τα κροταλίσματα στα σημεία εκτέλεσης των καταδικασμένων από τα στρατοδικεία, που τους εκτελούσαν ομαδικά, χειρότερα από τους Γερμανούς. Εμείς όταν ακούγαμε εκτελέσεις, χαιρόμασταν διότι ξεκαθάριζε ο τόπος από τους κομμουνιστές. Αυτοί που ρήμαξαν τα χωριά μας και σκότωσαν τον Άλφα και το Τάδε. Είχε καλλιεργηθεί τόσο μίσος που πολλοί νέοι από τους λεγόμενους συμμοριόπληκτους, πήγαιναν εθελοντές στις διάφορες παραστρατιωτικές οργανώσεις, όπως Γαλάνης Αυγεράκης και άλλοι που δεν τους θυμάμαι. Υπ' όψιν ότι και η αμοιβή ήταν δελεαστική για τους εθελοντές.

Εγώ μέσα σ' αυτή την καταιγίδα είμαι θεατής. Έχω φύγει από τα πρόβατα και εργάζομαι στους μπαξέδες. Μπορεί να ήταν κουραστική η δουλειά μου αλλά πιο ανθρώπινη. Είχα ώρες ελεύθερες και όλες οι αργίες. Γυρίζοντας τις ελεύθερες ώρες έβρισκα και ανθρώπους που είχα γνωρίσει, όπως τον Μήτσο μυλωνά τον οποίο και βοήθησα όσο μπορούσα και πολλούς άλλους.

Ενα βράδυ ήρθα πρόσωπο με πρόσωπο με το Χρήστο Γεροβασίλη από τη Σοπική. είχε φύγει από την Αλβανία και περίμενε τα χαρτιά, να φύγει για την Αμερική. Όπως και τόσες χιλιάδες Β. Ηπειρώτες. Αυτός δεν με γνώρισε αμέσως, αλλά όταν του είπα το όνομά μου μου απάντησε σε ευχαριστώ που δεν με παρέδωσες στους παρτιζάνους, διότι τώρα θα ήταν τα παιδιά μου ορφανά. Εγώ του είπα να το βρει από κανένα άλλο παιδάκι στην Αμερική που θα πήγαινε. Ήμουν πολύ ήρεμος, δεν ήθελα να κάνω κακό σε κανέναν. Δεν ήμουν ο Σωκράτης που με τις παλιοπαρέες πιάναμε και δέρναμε όποιον δεν τον πηγαίναμε. Είχα χωνέψει πολύ την καινή διαθήκη και προσπαθούσα να είμαι τίμιος και δίκαιος με όλους. Οι μάρτυρες του ιεχωβά μας δίδασκαν ρητά την εντολή ου φονεύσεις. Τα βράδια κάναμε βόλτες στους δρόμους της πόλης και μιλούσαμε πάντα για την θρησκεία. Ακούγαμε τα κανόνια να βροντούν στα ζαγοροχώρια και μας ρωτούσαν ποιους σκοτώνουν; και γιατί; αναφέρομαι στη λέξη «μας» διότι είχαμε γίνει πολύ. Είχαν μάση και άλλα χωριατόπαιδα και αγράμματα, σαν και μένα. Είχαν βρει την ευκαιρία οι μάρτυρες του ιεχωβά, λόγω του συνωστισμού, που γινόταν από τους ανταρτόπληχτους.

Κάποια Κυριακή, όταν μαζευτήκαμε στο ραντεβού μας, μας μπλόκαραν κάποιοι με πολιτική περιβολή. Μας μάσαν με τις κλωτσιές και σκαμπίλια και μας έκλεισαν μέσα σε κάποιο τμήμα. Ξεχωριστά τον καθένα. Μου κάνανε έρευνα, μου βρήκανε περιοδικά της αίρεσης. Αφού μου έριξαν μερικά σκαμπίλια και με άφησαν όλη μέρα νηστικό και χωρίς νερό, το βράδυ με βάλανε και υπέγραψα την απολογία μου και με άφησαν ελεύθερον. Η απολογία μου ήταν πολύ αθώα. Διότι είχα τελείως άγνοια ότι αυτοί οι άνθρωποι διώκονταν. Στην απολογία μου τους είχα πει ότι κάποιο λάθος κάνανε που μας πιάσαν διότι είχαν να κάνουν με καλούς ανθρώπους, αφού μας δίδασκαν να μην σκοτωνόμαστε, να μην προσκυνούμε τις εικόνες, ούτε τον σταυρό. Διότι ο σταυρός είναι το θέλημα του διαβόλου αφού στο σταυρό μαρτύρησε ο χριστός μας. Και οι εικόνες είναι έργο καλλιτεχνών ζωγράφων. Όπως και η βάφτιση πρέπει να γίνεται σε μεγάλη ηλικία, όπως και ο χριστός. Οι χωροφύλακες μου είπαν ότι αυτοί ήταν άθεοι και πράκτορες του κομμουνισμού και αν πραγματικά μισώ τους κομμουνιστάς, να τα καταθέσω όλα αυτά στο δικαστήριο όταν θα κληθώ. Έτσι και έγινε, μετά από

μήνες έγινε το δικαστήριο, αυτοί καταδικάστηκαν για προσηλυτισμό και μεις απαλλαγήκαμε από τους κακούς πράκτορες που μας λέγανε να μην σκοτωνόμαστε! Εγώ μπορεί να μισούσα τους κομμουνιστές, σύμφωνα με το κλίμα που επικρατούσε, αλλά κράτησα πολλά από αυτά που είχα διδαχτεί από την αγία γραφή. Ενώ οι παλιοί μου φίλοι της παλιοπαρέας χάθηκαν ένας-ένας. Άλλοι στη φυλακή για κλοπές και άλλοι κατατάγηκαν εθελοντές σε δημοσυντήρητα τάγματα.

Εγώ συνεχίζω την εργασία μου στους μπαξέδες, αγαπητός από όλους με το καλό μου φέρσιμο και την εργατικότητα. Ο πόλεμος γύρω από τις πόλεις ήταν στο αποκορύφωμα. Η ογδόη μεραρχία είχε κυριολεκτικά διαλυθεί από τα σαμποτάζ και τις νάρκες από τους αντάρτες. Υποχρέωσαν τους κοινοτάρχες που μένανε ανταρτόπληχτοι στα Γιάννενα, να παραδώσουν κατάλογο με τα ονόματα και τις διευθύνσεις όλων των αντρών που ήταν κάπως νέοι και όχι γέροι και αδύναμοι. Μέσα σε μια νύχτα είχαν μάσει όλους τους άντρες και τους είχαν κλείσει στην ΕΣΑ, κάπου κοντά στον άγιο Νικόλαο Ιωαννίνων. Εμένα δεν με πήρε η μπόρα, διότι δεν ανήκα στους πρόσφυγες, στη διανομή ματισμού, συσσιτίου κ.τ.λ.

Το πρωί έπιασα δουλειά, ήρθε η Ευδοκία, γυναίκα του αδερφού μου Πέτρου. Κλαίγοντας μου εξήγησε ότι είχαν πάρει και τον Πέτρο, μαζί με τους άλλους. Ήταν καταστροφή για την οικογένειά της. Εγώ οικονομικά δεν μπορούσα να βοηθήσω, αλλά πήρα μια τρελή απόφαση. Χωρίς να πω σε κανέναν τίποτα ούτε στον εργοδότη μου, πήγα στην στρατολογία της μεραρχίας και ζήτησα την αντικατάσταση του Πέτρου με μένα τον ίδιο. Με την δικαιολογία τα οικογενειακά βάρη που είχε ο Πέτρος. Μου εξήγησαν ότι η αποστολή δεν ήταν εύκολη. Θα μας πηγαίνανε στο Γράμμο, ημιονηγός, αλλά οι αντάρτες χτυπούσαν και τα μέσα μεταφοράς. Εγώ τους απάντησα ότι δεν έχω παιδιά να μείνουν ορφανά. Αφού βεβαιώθηκαν ότι είμαστε αδέρφια παρά τα διαφορετικά επώνυμα. Με συνεχάρησαν και με στείλανε στην ΕΣΑ απαλλάσσοντας τον Πέτρο. Έτσι βρέθηκα στη κόλαση, που λεγόταν επιχειρήσεις στο Γράμμο. Δεν ήμουν μάχιμος, αλλά ημιονηγός, στην 76^η ταξιαρχία, με ταξίαρχο τον Ταβαλάρη. Δυστυχώς στους έξη μήνες που υπηρέτησα, ήρθα πολλές φορές πρόσωπο με πρόσωπο με τον θάνατο. Διότι πολλοί μείνανε

στο Γράμμο και πολλοί μείνανε ανάπηροι. Εγώ είχα πάντα μαζί μου τον φύλακα άγγελο και γύρισα γερός και πιο αρρενωπός. Παρέλειψα να γράψω ότι πληρωνόμουν τριακόσιες δραχμές τον μήνα, είχα και την υπόσχεση, ότι θα πιανόταν εις διπλούν στην στρατιωτική μου θητεία. Αλλά αυτό έμεινε στις υποσχέσεις, διότι όταν πήγα στρατιώτης υπηρέτησα κανονικά είκοσι πέντε μήνες.

Τέλος μετά τον Γράμμο πήγα στο Σαναβό, σήμερα Αετόπετρα. Εκεί ήταν η μάνα μου με τον Γιώργο και τη Μαγδαληνή. Όπως φορούσα τη στολή και μαύρο μπερέ με σταμάτησε κάποια άγνωστη γυναίκα και με ρώτησε αν είμαι γιος του Θανάση. Εγώ πρώτη φορά άκουγα αυτό το όνομα. Όταν της εξήγησα ότι είμαι γιος της Χριστίνας του Γκόγκου, αυτή μου είπε, «ακριβώς αυτό λέω και εγώ. Ήξερα τον πατέρα σου, είσαι καρποστάλ σαν να είδα τον Θανάση. Γι' αυτό βρήκα το κουράγιο και σε ρώτησα». Πήρα την πρώτη γεύση για τον πατέρα μου. Όσο για τη μάνα μου, αυτή δεν ήθελε ποτέ να ανοίξει το στόμα της να μ' ενημερώσει.

Αφού κάθισα λίγες μέρες στη μάνα μου, επέστρεψα στα Γιάννενα, μετά από έξη μήνες απουσίας. Έχω χάσει την σειρά μου, δεν μπορούσα να βρω δουλειά. και αφού δεν είχα δουλειά, μου λείπανε όλα, το σπίτι, το φαγητό, η καθαριότητα. Αφού έκανα σποραδικά μεροκάματα δε φτάνανε για φαγητό και ξενοδοχείο, που έμενα. Πουλούσα κουλούρια, τουλούμπες. Τα κέρδη ήταν μηδαμινά, αφού αγοράζα τις τουλούμπες τρεισίμιση δεκάρες και τις πουλούσα πέντε. Έβγαζα μιάμιση δεκάρα. Και πενήντα κομμάτια να πουλούσα, πάλι δεν φτάνανε. Δούλευα την μέρα με τις τουλούμπες και βραδινές ώρες έσκαβα τους μπαξέδες με το στρέμμα.

Σε κάποιον μπαξεβάνο που είχα κάνει αρκετά μεροκάματα και ήταν και τα παιδιά του σχεδόν στην ίδια ηλικία με μένα. Κάποια μέρα μου είπε ο εργοδότης μου: «Σωκράτη σε εκτιμώ και σε αγαπώ όπως και τα παιδιά μου και κάτι παραπάνω. Αν σου αρέσει η Δημητρούλα, θέλω να γίνεις κι εσύ παιδί μου. Θα σου δώσω τα εβδομήντα στρέμματα που έχω στην Καλούτσιανη και θα σας φτιάξω κι ένα σπίτι. Εργατικοί είστε και οι δύο, δουλέψτε να ζήσετε και όταν θα πας στρατιώτης, εμείς θα κρατήσουμε το σπίτι σου. Σκέψου το και απάντησέ μου όταν θα είσαι έτοιμος». Εγώ δεν σκεπτόμουν τον γάμο, προτού πάω στρατιώτης. Αλλά ήταν καλή η πρόταση και

καλό κορίτσι η Δημητρούλα. Το θεώρησα καλό να συμβουλευτώ τη μάνα μου. Εν τω μεταξύ ο κόσμος είχε γυρίσει στα χωριά του, διότι ο ανταρτοπόλεμος είχε τελειώσει. Γι' αυτό κι εγώ είχα απολυθεί από τον Γράμμο. Αφού πήγα στο χωριό και το είπα στη μάνα μου, της άρεσε η ιδέα. Όταν με ρώτησε πως λέγεται και από που είναι, της είπα ότι ήταν από κάποιο χωριό του Πογωνίου, δεν ήξερα το χωριό, αλλά αυτή η οικογένεια λεγόταν Κυρλή. Μόλις άκουσε το όνομα Κυρλή, έγινε άλλος άνθρωπος. Ποτέ μην ξαναναφέρεις το όνομα αυτό, διότι ακριβώς έτσι λέγανε και τον προκομμένο τον πατέρα σου και είναι από τα χωριά του Πογωνίου. Ίσως το χωριό λέγεται Βατσουνιά. Η Δήμητρα, αν δεν είναι αδερφή σου, σίγουρα είναι ξαδέρφη σου. Αφού κάθισα λίγες μέρες στο χωριό, δεν με άφησαν να ξαναφύγω, μ' επιστράτεψαν στα ΤΕΑ. Κάθε βράδυ φυλάγαμε ενέδρα, λόγω των συνόρων και όλο υπήρχαν και μικροεπεισόδια, ίσα-ίσα να μας κρατάνε άγρυπνους.

Κύλησε σχεδόν ένας χειμώνας, χωρίς να μπορώ να κάνω ούτε ένα μεροκάματο. Στριμώχτηκα στην οικογένεια της μάνας μου χωρίς να μπορώ να βγάλω φράγκο από πουθενά. Οι προξενιές στο χωριό ακολουθούσαν η μία την άλλη. Μόλις βλέπανε οι γριές κανένα νέο στο χωριό κοιτάζανε πια να προλάβει να τον παντρέψει πρώτη. Αλλά εγώ βλέποντας τη φτώχεια και έχοντας την υποχρέωση του στρατού, κρατούσα άμυνα. Αφού ήρθε η άνοιξη, με παρακάλια και την μεσολάβηση των διμοιριτών των ΤΕΑ μου έδωσαν άδεια, να φύγω στα Γιάννενα για δουλειά. Όταν πήγα τα βρήκα πιο σκούρα, από ότι τα είχα αφήσει. Ο Κυρλής ούτε που με δέχτηκε. Είχε παρεξηγηθεί που δεν του απάντησα στην πρότασή του. Η Δήμητρα, είχε αρραβωνιαστεί. Τον ρώτησα αν είχε στο χωριό του κανένα Θανάση Κυρλή. Μου απάντησε αόριστα, έχω τον ξάδερφό μου, όταν το ρώτησα σε τι κατάσταση βρίσκεται, μου είπε ότι έχει πολλά παιδιά και είναι φτωχός, αλλά έπρεπε να του απαντήσω που τον ξέρω και ρωτάω. Του απάντησα ότι είχε κάνει στρατιώτης στο χωριό μου και τον γνώριζαν κάποιοι χωριανοί μου. Δεν μπόρεσα να ερευνήσω περισσότερο, μέχρι που θα επανέρθω στο θέμα αργότερα.

Αφού άρχισα πάλι να ψάχνω για δουλειά, δυστυχώς ήταν πιο δύσκολα από την άλλη φορά. Πολλοί από τους ανταρτόπληχτους είχαν μείνει στα Γιάννενα και είχαν πιάσει διάφορες δουλειές. Ενώ εγώ σχεδόν είχα απομακρυνθεί από τον κύκλο μου. Είχα υποβάλει τα χαρτιά, να καταταγώ στην χωροφυλακή, αλλά και εκεί αποτυχία. Ο λόγος έλλειψη γραμματικών γνώσεων. Έμεινα αρκετά στο ξενοδοχείο του Αβραάμ Παπαδόπουλου. Αν έκανα κανένα μεροκάματο, ήταν να πληρώνω το ξενοδοχείο, και να τρώω κανένα πιάτο φαί. προκοπή καμιά. Δεν μου έφθανε η φτώχεια μου, με πιάνει και ένας πυρετός και με κρατάει μι βδομάδα στο κρεβάτι, χωρίς να έρθει άνθρωπος να μου ανοίξη την πόρτα, να ρωτήσει αν ήμουν ζωντανός. Εκτός από τον γέρο ξενοδόχο που μου έφερνε κανένα κινίρι και τσάι. Είχα έρθει σε απελπισία. Σε ποιον να ζητήσω βοήθεια; τηλεφώνω δεν υπήρχαν να τηλεφωνήσω σε κανέναν πρώην εργοδότη μου ή φίλο. Αλλά ήμουν και τρομερά περήφανος, προτιμούσα να πεθάνω παρά να ταπεινωθώ. Έτσι έφτασα στο μεγάλο και τραγικό λάθος της ζωής μου. Αφού ανάρρωσα κάπως, επέστρεψα στο χωριό. Με τρύπιες τις τσέπες. Δεν ήξερε κανείς τι έκανα στα Γιάννενα, αυτούς τους τελευταίους μήνες. Όλοι πίστευαν, ότι ο Σωκράτης στα Γιάννενα, όποια πόρτα και να χτυπήσει θα του ανοίξουν. Διότι προτού να φύγω για τον Γράμμο, είχα βοηθήσει πολλούς και τους άφησα να έχουν εκείνη την εικόνα. Και ας είχα κοιμηθεί και νηστικός. Τέλος αφού γύρισα στο χωριό, χωρίς να ξέρει κανείς τίποτα, πήγα στον μέλλοντα πεθερό μου και του ζήτησα την κόρη του, αφού πρώτα τα είχα κανονίσει με την ίδια, ότι αν δεν καταταγώ χωροφύλακας θα σε παντρευτώ. Ο πεθερός μου αντί να με πιάσει με κανένα ξύλο, άνοιξε την αγκαλιά του και με φίλησε. Δεν ρώτησε πως θα ζήσουμε, τι θα φάμε, που θα μείνουμε, αρκεί που βγήκε το τυχερό της Αμαλίας. Ας ήμασταν και οι δύο ξεβράκωτοι, ας είχα την υποχρέωση να πάω στρατιώτης. Δεν βλέπαμε τίποτα, εγώ από την απελπισία της μοναξιάς και της ανεργίας, εκείνος κοίταζε μέσα στη φτώχεια του, πως θα αποκαταστήσει την κόρη του. Κι έτσι έγινε το μεγάλο λάθος να μην υποφέρω μόνος μου, αλλά να υποφέρει και η σύντροφός μου και τα πεθερικά μου και αργότερα και τα αθώα παιδιά μας. Είναι αλήθεια ότι αντιμετώπισα σκληρά τους δικούς μου, τη μάνα μου, τον Πέτρο, τον θείο μου τον Λάζο, αλλά εγώ δεν ήξερα να πάρω το λόγο μου πίσω. Ήμουν πολύ σταθερός στο λόγο μου.

Ετσι βρέθηκα παντρεμένος. Μέχρι να ξεκινήσω, να εργαστώ και να φέρω τα πρώτα χρήματα στο σπίτι, με κάλεσαν στρατιώτη. Η συζυγική μας ζωή ήταν από τις 29 Ιουλίου του 1950 μέχρι την 1^η Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου. όσον αφορά για μήνα του μέλιτος, ήταν άγνωστα αυτά σε μας. Την Κυριακή παντρευτήκαμε και την δευτέρα πήγαμε για δουλειά. Και μετά από δυο μέρες έφυγα με παρέα και κόβαμε ξύλα μακριά από το χωριό και πηγαίναμε μια φορά την εβδομάδα στο χωριό να πάρουμε ψωμί και να αλλάξουμε. Τα ξύλα ήταν του στρατού, μας πλήρωναν δύο δεκάρες την οκά και για να αποδώσουμε δουλεύαμε και την νύχτα με το φεγγάρι. Από εργαλεία; ένα τσεκούρι ο καθένας μας και μία λίμα, να το τροχάμε. Δεν υπήρχαν άλλες ευκολίες όπως τώρα με τα αλυσοπρίονα και τα ωρολόγια στα χέρια. Τότες ρολοϊ ήταν ο ήλιος την μέρα και τα αστέρια τη νύχτα. Έτσι πέρασαν οι δύο μήνες γάμου. Και μια ωραία πρωία αποχαιρέτισα μάνα, γυναίκα και μάλιστα αγκαστρωμένη. Έφυγα για στρατιώτης στην Καλαμάτα. Μετά από δεκαοκτώ μήνες θα αξιωθώ να πάρω μία και μοναδική άδεια, να επισκεφθώ τους ανθρώπους μου. Και στους εικοσιπέντε μήνες πήρα το απολυτήριο.

Αφού επέστρεψα στο χωριό μου, τώρα αρχίζει μια καινούρια ζωή, μπαίνω στο δρόμο της δημιουργίας, από κουταλοπήρουνα μέχρι σπίτι. Με τι προσόντα να δημιουργηθώ με το όπλο στο χέρι, να ξενυχτάμε κάθε βράδυ στις ενέδρες και την μέρα να παίζουμε χαρτιά στα καφενεία; πηγαίναμε στο μπακάλη και ζητούσαμε μισή οκά ζάχαρη και μας έδινε εκατό δράμια. Διότι ήταν βαρύ το φορτίο να δίνει σε όλο το χωριό βερεσέ και να περιμένει πότε θα έρθει το καλοκαίρι να μάσει τα χρήματά του. Έτσι κυλούσε ο καιρός μέσα στην φτώχεια και τη μιζέρια. Κάποτε κατόρθωσα και πήρα τα γίδια του χωριού να τα φυλάξω, αλλά και από αυτό δεν μπορούσα να πάρω χρήματα διότι ο κόσμος δεν είχε να πληρώσει. Εν τω μεταξύ ακολουθάει και το δεύτερο παιδί μας. Το κορίτσι. Οι ανάγκες μεγαλώνουν και τα χρέη μας πνίγουν. Δεν ήταν μόνο τα έξοδα της οικογένειας, ήταν και το σπίτι που το είχαμε φτιάξει από θεμέλιο καινούριο και αυτό ήταν το μεγάλο βάρος. Διότι το είχαμε φτιάξει βερεσέ. Δεν φαινόταν φως πουθενά. Ήταν όλα μαύρα.

Είχα πάντα ένα όνειρο, να αξιωθώ μια μέρα να φύγω από το χωριό, να μην μεγαλώσω τα παιδιά μου σ' αυτήν την δυστυχί-

α. Και το όνειρο ήταν τώρα να κάνω το πρώτο βήμα. Αποφάσισα να πάρω τους δρόμους, να ξενιτευτώ, οπουδήποτε να έβρισκα μεροκάματο. Ξεκινώ από τα Γιάννενα. Δεν υπάρχει τίποτα. Ζητάω να πάω στη Ζάκυνθο, διότι είχε γίνει σεισμός. Πληροφορήθηκα από το εργατικό κέντρο Ιωαννίνων ότι δεν έχουν δοθεί δάνεια ακόμη στη Ζάκυνθο, ενώ στο Βόλο που είχε γίνει επίσης μεγάλος σεισμός, είχαν αρχίσει δουλειές. Εγώ τον μόνο που ήξερα στο Βόλο, ήταν ένας φίλος μου από τον στρατό που αλληλογραφούσαμε. Με την ελπίδα στο φίλο μου ταξίδεψα για το Βόλο. Με εφόδια, δανεικά τα εισιτήρια, ένα τσουβάλι με παλιόρουχα να αλλάζω και να κουκουλώνομαι το βράδυ, να κοιμάμαι. Όπου βρεθώ από επάγγελμα, μόνον όρεξη για δουλειά. Υπ' όψιν ότι στο δικό μου σπίτι δεν είχα βάλει ούτε ένα πετραδάκι, διότι δεν ήξερα την οικοδομική τέχνη. Είχα τόση αγνοία, που δεν ήξερα να ξεχωρίσω τα τούβλα από τα κεραμίδια. Τέλος φτάνουμε στον ωραίο Βόλο μαζί με τους Γεώργιο Νίνη και Οδυσσέα Δημόπουλο. Βρήκαμε το φίλο μου, Στέλιο Μαμή. Ο άνθρωπος παρά την φτώχεια του μας φιλοξένησε περίπου μια βδομάδα, χωρίς να μπορούμε να βρούμε μεροκάματο.

Ο Βόλος είχε γίνει λεγεώνα των ξένων. Είχαν έρθει εργατικά χέρια από την Κρήτη μέχρι την Μακεδονία. Οι δρόμοι του Βόλου μαυρίζαν από ανθρώπους που ψάχνανε για δουλειά. Από ύπνο; κοιμόταν στα πάρκα και στα πεζοδρόμια. Εμείς τουλάχιστο κοιμόμαστε σε σπίτι, στο φίλο μου. Από φαγητό, μια φραντζόλα ψωμί και πενήντα δράμια ελιές περνούσε η μέρα μια χαρά. Να πάμε για φασολάδα, κόστιζε μιάνιση δραχμή η μερίδα. Δεν συνέφερε καλές ήταν και οι ελιές. Μετά από μέρες ανακαλύψαμε, ότι στα Λεχώνια, ένα χωριό, υπηρετούσε ο αστυνόμος Τζαφάς γνωστός μας και κουμπάρος του Νίνη. Δανειστήκαμε πέντε δραχμές, τόσο κόστιζαν τρία εισιτήρια για τα Λεχώνια. Ευτυχώς μας δέχτηκε με χαρά και τραπεζώματα και υποχρέωσε ένα συνεργείο οικοδομών και μας προσέλαβαν αμέσως στη δουλειά. Μεροκάματο εξήντα δραχμές, ώρες από τα χαράματα, μέχρι που σκοτεινιάζε. Τρόπος εργασίας, να φτιάχνουμε χαρμάνια με τα χέρια και κουβαλούσαμε ντενεκέ και γρήγορα για να προλαβαίνουμε τους μαστόρους που ήταν δεκατρία άτομα, όλοι τους συγγενείς που δούλευαν εργολαβικά και μοιράζονταν τα κέρδη. Εμείς δουλεύαμε μεροκάματο και ήμασταν οι χαμάληδες. Είχε τρυπήσει το δέρμα μου από τα τσιμέντα που φορτωνό-

μουν, διότι ήταν τσουβάλια λινάτσα και όχι χάρτινα, όπως τώρα. Το βράδυ μας τρελαίνανε τα κουνούπια, στην ύπαιθρο που κοιμόμαστε. Όλα χαλάλι, διότι το Σάββατο πληρωνόμαστε 6Χ60= 360 δραχμές. Ξεκουραζόμασταν οικονομικά. Το συνεργείο, πήρε δουλειές στο Βόλο και δεν χάναμε μεροκάματο. Αλλά δυστυχώς ο καιρός αρχίζει και χειμωνιάζει. Μας πιάνει η μεγάλη πλημμύρα από έξη ως δώδεκα Οκτωβρίου του 1955, εμείς τρώμε από τα έτοιμα και ο Βόλος κλαίη τα θύματά του, δεν έφτανε η καταστροφή του σεισμού που καθόταν όλοι στις σκηνές, αλλά και οι σκηνές βρεθήκανε μέσα στον Παγασητικό, όπως και τα υπάρχοντά τους, μέχρι και ζώα. Οι δρόμοι ήταν απέραστοι από την λάσπη που είχε κατεβεί από το Πήλιο. Όσο για τα πεζοδρόμια, δεν ήταν να πλησιάσεις, διότι από πάνω κρεμόταν τα ερείπια από τον σεισμό.

Θέλω εδώ να δώσω μια εικόνα του Βόλου, του 1955 χωρίς μηχανήματα και αυτοκίνητα. Υπήρχε μόνον ο κρατικός ραδιοσταθμός που καλούσε τους συμπολίτες να προσφέρουν αίμα και βοήθεια. Ποιος τους άκουγες αφού τα ραδιόφωνα ήταν μετρημένα και οι περισσότερες οικογένειες δεν είχαν ούτε ρεύμα για να ακούσουν ραδιόφωνο. μετά από αυτή την καταστροφή το συνεργείο αποφάσισε να φυγει για το χωριό τους, κάπου στα Γρεβενά, με την υπόσχεση ότι την άνοιξη θα ξαναοργανώναμε την παρέα να συνεχίσουμε την εργασία μας. Έτσι γυρίσαμε στις οικογένειές μας. Ο χειμώνας ήταν ήπιος και η μιζέρια του χωριού μας ανάγκασε να φύγουμε τέλος Φεβρουαρίου 1956 για το Βόλο. Εγώ με τον Γιώργο τον Νίνη. Δυστυχώς όμως ο χειμώνας άρχισε από τον Μάρτιο, μέχρι τον Μάιο. Κοιμόμαστε στον εξώστη της Μεταμόρφωσης και το πρωί πνάζαμε το χιόνι από τα σκεπάσματά μας, μέχρι που μας λυπήθηκε κάποιος απόστρατος συνταγματάρχης, όνομα Τσελεμάνης Παντελής και μας έβαλε να μείνουμε σε μια παράγκα, μέχρι να καλυτερέψει ο καιρός και να τακτοποιηθούμε. Οι μέρες και οι μήνες κυλούσαν χωρίς να μπορέσουμε να κάνουμε έστω και ένα μεροκάματο. Για να συντηρηθούμε ατομικά γυρίζαμε τους δρόμους του Βόλου και κοιτάζαμε όσο έφτανε το μάτι μας. Μήπως κανένα κάρο ξεφορτώσει καυσόξυλα και πάμε να τα μεταφέρουμε μέσα στα σπίτια, να πάρουμε κανένα δίφραγκο, να βγάλουμε την φασολάδα της ημέρας. Όσο για τα τσιγάρα, όταν είχαμε καπνίζαμε. Οι οικογένειες στο χωριό περιμένανε από εμάς γράμμα με κανένα χαρτονόμισμα μέσα

τών είκοσι δραχμών και κάτω, έστω πέντε δραχμές. Αρκεί να μαθαίνανε νέα μας.

Ετσι φτάνουμε στο τέλος Απριλίου του 1956. Ο καιρός είχε βελτιωθεί και τα εργοτάξια επέστρεψαν στις οικοδομές, να αρχίσουν τις κατασκευές με τσιμέντο, διότι είχε περάσει η απειλή του πάγου. Έβλεπες σε όλα τα τετράγωνα του Βόλου, αραδιασμένα χαρμάνια τσιμέντου που τα δούλευαν με τα φτυάρια και με τους ντενεκέδες τα κουβαλούσαν. Όσο για τις μπετονιέρες και ανεβατόρ, ακόμη ήταν άγνωστα. Εμείς ακόμη γυρίζαμε ξένοι μέσα στους ξένους. Και αν τύχαινε και ζητούσαμε δουλειά και πέφταμε σε βολιώτικο συνεργείο, μας γιουχάραν και μας βρίζανε «μάου-μάου, να φύγετε να πάτε στα χωριά σας». Καταλαβαίνετε τι ταπείνωση και απελπισία μας είχε πιάσει. Μια μέρα είχαμε φτάσει στο Καπακλή, προς Διμίσι. Εκεί ήταν φυτώρια, σπαρμένα ντομάτες, πιπεριές, μελιτζάνες. Τότες τα φυτώρια γινόταν υπαίθρια, δεν είχαν βγει τα θερμοκήπια. Εγώ έχοντας την πείρα από τους μπαξέδες, από τα Γιάννενα εξηγούσα στον φίλο μου τον Γιώργο τον Νίγη, ποια φυτά πιπεριάς ήταν στρόγγυλα για γέμισμα και ποια μακρουλά. Την ώρα εκείνη σταματάει ένα άγνωστος για μας και με ρώτησε από που είμαι και πως ξεχωρίζω τόσο εύκολα τα φυτά. Μάλιστα μου εξήγησε ότι ήταν δικά του και ο ίδιος δεν μπορούσε να τα ξεχωρίσει αν δεν έβαζε σημάδι. Να μην πολυλογώ αυτός ο άνθρωπος με πήρε στη δουλειά του. Όχι μόνον σαν εργάτη, αλλά και σαν επιστάτη στο υπόλοιπο προσωπικό που απασχολούσε. Η αμοιβή μου ήταν εννιακόσιες δραχμές τον μήνα, φαγητό, δωμάτιο διαμονής και πλύσιμο τα ρούχα μου, που τότε γινόταν με τα χέρια και με σαπούνι. Δεν υπήρχαν ούτε πλυντήρια ούτε απορρυπαντικά. Πάντως για μένα ήταν το λαχείο που με βοήθησε να πραγματοποιήσω το όνειρο μιας ζωής. Να ξεχρεωθώ και να πάρω την οικογένειά μου από τη μιζέρια του χωριού. Εργάστηκα φιλότιμα και σκληρά. Είχα αναλάβει γενικά το κουμάντο. Καθόμαστε το βράδυ και σχεδιάζαμε την εργασία της άλλης ημέρας με την δικιά μου εισήγηση. Θα σπείρουμε το άλφα εκεί, το βήτα εδώ. Θα πάρουμε εργάτες, θα απολύσουμε εργάτες, ανάλογα με τον όγκο των εργασιών. Τις περισσότερες φορές είχα πλήρη πρωτοβουλία. Με λίγα λόγια τακτοποιήθηκα. Μετά από δυο μήνες περίπου πήρα δύο χιλιάδες πεντακόσιες δραχμές και πήγα

στο χωριό και πήρα την οικογένειά μου. Έτσι βρίσκομαι στο Βόλο οικογενειακά.

Και αλλάζει κάπως η ζωή μας. Δεν μπορώ να πω ότι βρεθήκαμε στον παράδεισο. Είχαμε και εδώ τα προβλήματά μας. Την ανεργία, την φτώχεια, τις αρρώστιες. Τη δημιουργία, που όταν ήρθαμε στο Βόλο, δεν είχαμε όχι νοικοκυριό, αλλά ούτε παπούτσια στα πόδια μας. Δεν μου έλειπε η ελπίδα και η εργατικότητα. Από τον μπαξέ έφυγα κάποτε. Διότι όταν υποχρεώνεσαι στον εργοδότη σου αρχίζει μετά η παραγνωριμία και η εκμετάλλευση. Σηκωνόμουν τέσσερις το πρωί να αρμέξω δεκαοχτώ αγελάδες. Στις έξη το πρωί περνούσε το κάρο και το έπαιρνε για το ΕΒΟΛ. Μετά τις έξη άρχισα το τάισμα, ξίστρισμα, σκούπισμα του στάβλου. Και εν συνεχεία την ευθύνη του μπαξέ. Και το βράδυ αφού σκολούσε το προσωπικό, εγώ έμπαινα πάλι στον στάβλο μέχρι τις δέκα το βράδυ. Και όλα αυτά διότι ήμουν υποχρεωμένος έναντι του εργοδότη μου αφού εκτός από τον δικό μου μισθό, μας είχε παραχωρήσει ένα δωμάτιο και μισή οκά γάλα για την οικογένειά μου. Έτσι εγώ είχα γίνει ο σκλάβος. Κάποτε ξεχείλισε το ποτήρι και πήρα την οικογένειά μου και έφυγα. Νοίκιασα σπίτι προς εκατόν πενήντα δραχμές το μήνα κι εγώ άρχισα δουλειά στις οικοδομές. Δεν είχα πάντα μεροκάματα και τα έξοδα αρχίζουν να μεγαλώνουν. Για να αποφύγω τα ενοίκια, αγόρασα μια παράγκα, από αυτές που είχαν οι βολιώτες σεισμόπληχτοι. Αφού φτιάχνανε τα σπίτια τους, τις πουλούσαν ή τις κατεδάφιζαν. Η αξία της ήταν μόνον χίλιες δραχμές αλλά ήταν πάντα σε δημοτικό χώρο και πάντα είχα τον εφιάλτη να μη μας διώξουν από τον χώρο αυτό. Ευτυχώς δεν ήμουν μόνος μου, αλλά επρόκειτο για εκατοντάδες οικογένειες. Ήταν η μάστιγα για το Βόλο. Οι παραπηγματούχοι. Δεν έπαυε όμως ο καθένας μας να βλέπει το πρόβλημα ατομικά και μετά συλλογικά. Εγώ πούλησα το σπίτι που είχα στο χωριό, πήρα οκτώ χιλιάδες δραχμές, δανείστηκα άλλες δώδεκα χιλιάδες και αγόρασα οικόπεδο για να φτιάξω σπίτι. Αρχίσαμε οικογενειακώς να αγωνιζόμαστε δια την ανέγερση της σύγχρονης αντισεισμικής οικοδομής. Δυστυχώς ήμουν και αυτού άτυχος. Δεν είδαμε ποτέ να τελειοποιείται αυτή οικοδομή. Απάνω που αρχίσαμε να τρώμε φρούτα από τα δέντρα που είχαμε φυτέψει και οι βάσεις είχαν τελειώσει και ήμασταν έτοιμοι για τα τούβλα, μας ήρθε κεραυνός εν αιθρία. Το σημείο που είχαμε αγοράσει τα οικόπεδα, όχι μόνον εγώ αλλά και

πολλοί άλλοι, απαλλοτριώθηκε για να γίνει η αντιπλημμυρική τάφρος της πόλης του Βόλου.

Για να επιστρέψω το υπόλοιπο του δανείου των δώδεκα χιλιάδων και να αντιμετωπίσω τα καθημερινά μας έξοδα, χρειαζόμουν δουλειά και οι δουλειές ήταν περιορισμένες. Πήρα την μεγάλη απόφαση να φύγω εργάτης στη Γερμανία. Άφησα την οικογένειά μου στην παράγκα και έφυγα. Ανεξάρτητα τι θα αντιμετώπιζα ατομικά σε μια ξένη χώρα χωρίς να ξέρω ούτε τη γλώσσα, ούτε κανένα γνωστό. Ήμουν σίγουρος ότι πίσω μου αφήνω μια πολύ καλή οικογένεια, τα δυο μου παιδιά στο γυμνάσιο με μυαλό καλλιεργημένο όσο και μεις οι μεγάλοι. Και η σύντροφός μου πάντα κρατούσε το τιμόνι σαν καλός καπετάνιος. Έτσι εγώ είχα την ατομική μου φροντίδα, πως να μπορέσω να στείλω περισσότερα χρήματα. Και δεν ήταν και τόσο τραγικά τα πράγματα στην Γερμανία. Αντίθετα εκεί εκτιμούν την απόδοση εργασίας. Μόνοι τους οι προϊστάμενοί μου, διπλασίασαν το ωρομίσθιο. Από τέσσερα μάρκα που είχαμε στο συμβόλαιο, μέσα σε ένα μήνα μου το ανέβασαν σε επτά μάρκα την ώρα. Και τις ελεύθερες ώρες εργαζόμουν αλλού και έβγαζα τα ατομικά μου έξοδα. Εδώ είχα και μια παράξενη συνάντηση.

Μια μέρα έξω από τις εγκαταστάσεις που μέναμε μόνο Έλληνες, το λεγόμενο χαϊμ, εργαζόταν μια ομάδα Γερμανών που τοποθετούσαν καινούριο αγωγό αερίου. Κάποια στιγμή τους έπιασε ένα απότομο μπουρίνι και ήρθαν στην αίθουσα διαμονής τη δικιά μας. Εκεί άρχισαν να μας ρωτάνε αν είμαστε Γιουγκοσλάβοι, ή ποιας εθνικότητας. Τους εξηγήσαμε ότι ήμαστε έλληνες. Άρχισαν να μας λένε ότι άλλος είχε πάει στην Κρήτη, Θεσσαλονίκη, Λάρισα κ.τ.λ. Όταν εγώ τους είπα ότι είμαι από το Βόλο. Λέει ένας «εγώ πέρασα από τη Λάρισα και μετά πήγα στην Ήπειρο και Αλβανία». Όταν τον ρώτησα σε ποιο μέρος της Ηπείρου και της Αλβανίας, άρχισε να μου αραδιάζει περιοχές, όπως Πογώνη, Πολιτσάνη, αμέσως κατάλαβα περί τίνος πρόκειται. Είχα την εικόνα από τα πράσινα μάτια του. Όταν τον ρώτησα στην Πολιτσάνη που έμεινε το βράδυ, σκέφτηκε λίγο και μετά με ρώτησε αν λέγομε Σωκράτης. Όταν του απάντησα ναι τότε πετάχτηκε επάνω και φώναξε «ω θεέ μου» και εξήγησε στους άλλους ποιος ήμουν. Όταν τον ρώτησα γιατί μου είχε

πει ψέματα ότι ήταν Πολωνός, μου εξήγησε ότι «ήσουν πολύ φοβισμένος και για να σε ενθαρρύνω, σου είπα ότι δεν ήμουν Γερμανός. Ούτε και ήμουν παντρεμένος, όπως σου είχα πει». Καταλαβαίνετε την έκπληξη. Εκείνος είχε κρατήσει το όνομα από τον σοφό Σωκράτη και εγώ είχα στη μνήμη μου τα πράσινα μάτια. Συναντηθήκαμε την πρώτη φορά το 1944 στην πιο φρικτή μορφή του πολέμου και ξανασυναντηθήκαμε μετά από εικοσιπέντε χρόνια, σε κατάσταση ανόδου και δημιουργίας. Στη Γερμανία κάθισα δεκαοκτώ μήνες. Ήταν αρκετοί να μου περισσέψουν λίγα χρήματα και να αλλάξει η ζωή μας.

Αφού γύρισα στην οικογένειά μου, με τα χρήματα που είχαμε μάσει μπορούσα να αγοράσω ένα σπίτι. Θα έπρεπε όμως αμέσως να ξαναφύγω για τη Γερμανία διότι θα μέναμε πάλι χωρίς φράγκο. Αυτό δεν άρεσε ούτε σε μένα ούτε στην οικογένειά μου. Και έτσι αποφασίσαμε να μείνω στο σπίτι μου και να αλλάζω επαγγέλματα, διότι η υγεία μου δεν μου επέτρεπε να ξαναρχίσω τις οικοδομικές εργασίες. Έτσι με τα χρήματα που είχα αγοράσα ένα συνοικιακό μικρό παντοπωλείο.

εκινήσαμε κάπως καλά, αλλά πέρασε πάνω στις ανατιμήσεις
 και αυτό ήταν επικίνδυνο να χάσω όχι μόνον το κέρδος, αλλά
 και το κεφάλαιο. Και αυτό διότι δεν είχα απόθεμα. Απλώς αγόραζα ακριβότερα από ότι είχα πουλήσει. Γι' αυτό παράλληλα με το μαγαζί τα κατάφερα και προσλήφθηκα στον ΟΣΕ. Τελικά το παντοπωλείο το ξαναπούλησα. Και με τα χρήματα αυτά αγόρασα το υπάρχον οικόπεδο στο Σουτραλί. Μέσα σ' αυτήν την δεκαετία του 1970 έχουν αλλάξει πολλά. Μου δώσανε εργατικό διαμέρισμα, ξηλώσαμε την παράγκα. Τακτοποιούμαι στον ΟΣΕ, παντρεύεται ο γιος μας. Η κόρη μας ξεκινάει δικιά της δουλειά κι εγώ χειρουργούμαι από δυσκοπάθεια με επιτυχία εκατό τοις εκατό. Και η ζωή συνεχίζεται. Σήμερα που γράφω αυτά τα απομνημονεύματα είναι 1999. Από το 1928 που γεννήθηκα έχουν περάσει εβδομήντα ένα χρόνια, μέσα στην φτώχεια την ορφάνια, τους πολέμους, τις αρρώστιες. Και όμως επέζησα και δοξάζω τον θεό που εκτός από την δικιά μου επιβίωση, μας έκανε και το πιο καλό δώρο που μπορεί να απολαύσει ο άνθρωπος. Την απόλυτη ικανοποίηση από τα παιδιά μας, που εκτός ότι βγήκαν χρήσιμοι άνθρωποι στην κοινωνία, αλλά είναι και σωστοί άνθρωποι. Παρά τη δικιά μας αγραμματοσύνη και δύσκολη ανα-

τροφή τους και διαπαιδαγώγηση, βγήκαν καλύτερα από τα παιδιά που μεγαλώσανε με τις κουβερνάντες και τις σοκολάτες. Δεν τα άγγιξε η μάστιγα του καιρού μας, όπως ποτά, τσιγάρο και ναρκωτικά, απέχουν από κάθε κακώς εννοούμενο.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας